This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

UC-NRLF
$B 311 504

Digitized by Google

· FROM · THE · LIBRARY · OF ·
· KONRAD · BURDACH ·

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Kock, Axel
[Uppsatser]

OM

NÅGRA ATONA

AF

AXEL KOCK.

LUND 1879.
C. W. K. GLEERUPS FÖRLAG.

Digitized by Google

Lund 1879,
Fr. Berlings Boktryckeri och Stilgjuteri.

Digitized by Google

PD5027
K63

Om några atona.

I isländskan och fornsvenskan kvarstår vanligen germaniskt begynnande *þ*, t. ex. got. *þiubs*, fsax. *thiof*, ags. *þeôf*, fht. *diob* — isl. *þjófr*, fsv. *þiuver*. Undantag härifrån gör det oakcentuerade ordet *än* (quam) — isl. *en*, fsv. *æn*, hvilket motsvaras af fsax. *than*, ags. *þanne*, fht. *danne*. På svenska runstenar förekommer ännu *þan* med bibehållet *þ* (*Liljegren* Run-Urkunder 285, 499, 518, 608, 449), samma form finns i Gottlandslagen (*Schlyter* Glossar 310; jmf. *Rydqvist* V, 171), och dessutom två gånger *þen* på det gottländska runbladet (*Liljegren* Run-urk. s. 282, *Rydqvist* anf. st.). Det ursprungligare vokalljudet står kvar i det i de älsta isländska handskrifterna mötande *an* (*Wimmer* Oldnordisk Læsebog XXIV; se äfven Icel.-Engl. Dict. 128), hvilken form också förekommer två gånger i Vestg.-l. I, en gång i Vestg.-l. III, och tre gånger i Östg.-l. enligt *Schlyter* (Vestg.-l. 542, Östg.-l. 395). Dylik afnötning af begynnande *þ* möter äfven i andra fornnordiska atona, hvilka dock dels torde behöfva något utförligare undersökning än de hittills fått, dels blifvit på annat sätt förklarade.

Digitized by Google

at (= att, som).

Den af *Grimm* Grammatik III, 164 noten 1 föreslagna härledningen af konjunktionen *at* från pron. *þat*, neutrum till *sá*, *sú*, är utan tvifvel den riktiga.

Ordet har såsom obetonadt förlorat det begynnande *þ*-, liksom samtidigt detta framljud afnöttes också i *en*, *æn* (quam). Äfven under en senare språkperiod har i nysvenska dialekter begynnande fornsvenskt *þ*- bortfallit under samma förhållande. Så motsvara t. ex. elfdalskans *issn* f. *issu* n. *ittað* och Mora-spåkets *isen* f. *isu* n. *ita* (*Rietz* Dialektlexikon 294) fsv. *þessi þessi þetta*, och likaledes har fsv. *þat* gifvit det blekingska, småländska och öländska *at*, *att* (= det; *Cimmerdahl* Några Upplysningar om Folkspråket i Blekinge 5, *Linder* Allmogem. i Södra Möre 18, *Gadd* Allmogem. i Östra härad 15, *Bodorff* Folkspråket på Öland 25). Användningen af *at* (äldre *þat*) som konjunktion är densamma som *þät* fått i angelsaxiskan, *that* i fornsaxiskan, *daz* i fornhögtyskan (och *þatei* i gotiskan).

Men i fsv. finns af denna konjunktion äfven en form med begynnande *þ* i *þæt*, *þet*, *thet* i Upplands-l., Vestm.-l., Vestg.-l. IV, Stadsl., Gottl.-l., Alexander, Didrik (*Schlyter* Ordbok 765, *Rydqvist* V, 179). Schlyter ser däri grundformen till *at* (Ordbok, Bihanget 817); Rydqvist åter finner ett dylikt antagande betänkligt och anser det vara sannolikast att *þæt* uppkommit genom tysk påverkan (ned.-sax. *dat*), liksom under reformations-tiden *þat* (= att) till följe af tyskt

Digitized by Google

inflytande började användas i isländskan. Om *þæt*, *thet* förekommit först i senare medeltidsskrifter, hade denna förklaring ej varit osannolik, men att tillskrifva Upplandslagens *þæt* (10 ställen anföras i Schlyters glossar) tysk inverkan förefaller mindre antagligt, än att ordet här skulle hafva bevarat sitt ursprungliga *þ*, då formen *þan* (= än) för yngre *æn* anträffas på åtskilliga runstenar och *þan*, *þen* i forngottländska urkunder. Och särskildt bör påaktas att det isl. *þat* (= att), hvilket för öfrigt hufvudsakligen användes i teologisk stil, uppkom genom ett allt för slafviskt återgifvande af Luthers bibelöfversättning och andra samtidiga teologiska skrifter och således på boklig väg infördes (Icel.-Engl. Dict. 28 f.); men att *þæt* på liknande sätt inkommit i Upplandslagen, låter icke tänka sig. Då imellertid runstenarne väl representera ett icke så obetydligt äldre språkstadium än lagarne, är det ovisst om de senares *þæt* bör uppfattas på samma sätt som de förras *þan*, och då vidare i fastlandets lagar icke *þ*- finns kvar i de öfriga orden som i fornsvenskan mist detta framljud (*æn* = quam, och andra; se nedan), och detta icke häller är fallet i motsvarande isländska ord, så förefaller det väl så sannolikt att det fsv. t. ex. i Upplands-lagen mötande neutr. *þæt* å nyo antagit betydelsen *att* (nysv. *det* har äfven någon gång denna användning), och härför tycks äfven den omständigheten tala att, om *þæt* i denna lag vore den omedelbara utvecklingen ur konjunktionen *þat*, man snarare väntat *þat* än *þæt*, då lagen för den stympade

Digitized by Google

formen af konjunktionen blott har *at* (ej *æt*), under det att däremot *þæt* är dess vanliga neutrum till mask. *þæn*. Det gottländska *þan*, *þen* kan då förklaras genom tysk inverkan (medellågt. *dan*, *den*), enär speciellt på Gottland tyskans inflytande redan tidigt var stort. Partikeln *men* finns t. ex. redan i Gottlands Hist. för fsv. *æn*.

Vokalförsvagningen i Gottl.-lagens vanliga *et* (dock stundom *at*; *Schlyter* Gottl.-l. 251), i det i Cod. A af Magnus Erikssons Landslag vanliga *æt* (*Schlyter* Ordbok 45, MELL. s. 453) och i nyisländskans stundom använda form *eð* (Icel. Engl. Dict. 29) förklaras af ordets akcentlöshet, och konjunktionen *at* har således delvis undergått samma ljudutveckling som det ursprungligen därmed identiska pron. *þat* (fsv. äfven *þæt*). Om dylik ljudöfvergång i andra obetonade ord se min uppsats Ljudförsvagning i akcentlösa ord (Tidskr. f. Filol. Ny Række III, 256 f.).

Den isl. relativ-partikeln *at* (äfven *að*) är helt visst ursprungligen samma ord som konjunktinen *at*, ty äfven relativet bör utan tvifvel härledas från pron. demonstr. *þat* (jmf. Icel.-Engl. Dict. 29). *þ-* har i detta obetonade ord bortfallit liksom i *en* (quam) och *at* (att), och detta neutr. af pron. *sá* har fått relativ betydelse liksom ags. *þät*, fsax. *that*, fht. *daz*, och dess användning har utsträckts äfven till mask. och fem. samt pluralis, på samma sätt som *þät* redan i nyags. fick denna användning (*Koch* Engl. Gramm. II, 256), ännu bibehållen af eng. *that*, och liksom fsax. *that* kan syfta på person t. ex. *hwe*

Digitized by Google

skal that, frô mîn, wesan, that thi farkôpôn wili? (Hêl. 4607—8).

en, æn (= men).

Det isl. *en* (= sed) anses Icel.-Engl. Dict. 127 vara samma ord som det svenska *men*. Rydqvist antar IV, 440 f. icke denna härledning för *men*, hvilket han liksom Ihre och Grimm härleder från lågt. *man*, *men*, och säkerligen med fullt skäl, ty med undantag af Gottlands Historia 1, dit det lätt kan hafva inkommit genom tyskt inflytande (*Rydqvist* V, 172), möter i fsv. detta ord först på 1400-talet (*Rydqvist* IV, 441). I Addenda till Icel.-Engl. Dict. 773 återtages den ofvan nämnda härledningen af *en*, och det sammanställes med det tyska *und*, eng. *and*. En liknande uppfattning uttalar äfven *Bugge* (Tolkning af Rune-indskr. på Rökstenen 104) — dock med tvekan. För att styrka den af honom gifna tydningen af inskriftens *in* (= isl. *en*) såsom betydande *och*, tillägges att, «som det synes, er det identisk med oldfris. *en*, *ende* (i de vestligste egne), oldsaks. *endi* (i Münchener hskr. af Heliand 990 *en*), *ende*, foran vokaler også *end*, oht. *enti*, hvilke ord i betydning svare til oldn. *ok*». Det någon gång förekommande *enn* gifver intet väsentligt stöd åt denna härledning, ty *en* torde vara den utan jämförelse vanligare formen. I t. ex. Wiséns upplaga af den stockholmska homilieboken nr 15 qvarto finns ordet s. 1—25 omkring 150 ggr, men blott 3 *enn* har jag därifrån antecknat, hvilka dock föga bevisa, då i samma

Digitized by Google

handskrift (s. 13, 33) tillfällig fördubbling af *t* förekommer i konj. *att* för *at*. Det torde därför vara riktigt att ur formen *en* söka tyda ordet. För öfrigt talar betydelsen emot sammanställningen med *endi*, *enti*. Bugge citerar på anf. ställe intet analogt fall där fornnord. *en*, *æn* betyder *och*, och denna användning är åtminstone mindre vanlig. Enligt Icel.-Engl. Dict. 127 kan *en* stundom användas «with a slight conjunctive sense», t. ex. «*ek kann ráðum Gunnhildar en kappsemd Egils*», där *en* dock återgifves «and (on the other hand)»; vidare nämnes att i början af meningar *en*, «merely denoting the progress of the tale», är «much the same as *and*», men en dylik användning får stundom också svenskt *men*. Af *Fritzner* upptages för isl. *en* blott betydelsen *men*, liksom af Schlyter för fsv. *æn*. Om således denna partikel i betydelsen någon gång närmar sig *ok*, är det dock icke tvifvelaktigt att man vid ordets förklaring, om möjligt, bör utgå från dess adversativa användning.

Detta torde äfven mycket väl låta sig göra. Jag ser nämligen i isl. *en*, fsv. *æn* samma ord som i got. *þan* (= men), hvilket dock har mera dragning åt den kopulativa betydelsen än *aþþan* (*Gabelentz* och *Loebe* Ulfilas II, 2, 257) och däri påminner om den ofvan omtalade betydelse-skiftningen af *en*, *æn*. *þ* har bortfallit liksom i de ofvan anförda orden; om öfvergången *a*—*æ*, *e* i obetonade ord se min nyss nämnda uppsats (Tidskr. f. Fil. Ny Række III, 256 ff.). Ljudutvecklingen *þan* — *en*, *æn* (= sed) är således alldeles densamma som i *þan* — *en*, *æn*

Digitized by Google

(= quam) och *þat* — *at*, sporadiskt *æt* (= att); om bibehållandet af slutljudande *-n* se nedan. En ytterligare bekräftelse på denna härledning är att i isl. handskrifter formen *an*, om också sällan, finnes i stället för *en* (*Wimmer* Læsebog s. XXIV; jmf. *an* (quam) för *en*).

Artikeln *enn, -enn.*

I *Ficks* Vergl. Wörterbuch[3] III, 74 sammanställes det isl. pron. *hinn* med den gotiska ack. *hina*, dat. *hima*, fsax. *hi*, *hë* (han) och gr. *κεῖνος*; bestämda artikeln *enn*, *inn*, *hinn* däremot III, 243 med got. *jains*, fht. *jenêr* — under det att enligt en annan, t. ex. af *Rydqvist* II, 239, 246 hyllad åsigt såväl pron. *hinn* som artikeln *enn* böra härledas från got. *jains*. Toge man endast hänsyn till fornsvenskan, där den prepositiva artikeln alltid har formen *hin*, skulle man helt visst identifiera dessa två ord, men de älsta isländska handskrifterna, hvilka såsom äldre än de fornsvenska härvid böra mera påaktas, tyda på olika ursprung för dem, och äfven under detta antagande kunna de fsv. formerna tillfredsställande förklaras. Under det att nämligen det isländska pron. genomgående heter *hinn hin hitt*, är i de älsta handskrifterna formen *enn en et* den regelrätta för artikeln; vid sidan däraf finns tidigt *inn* och vid adjektiv något senare *hinn* (*Wimmer* Oldnord. Læsebog XVII; jmf. äfven Icel.-Engl. Dict. 262). Således: ju äldre urkunderna äro, desto större olikhet finns mellan formerna af dessa två ord. Under sådana för-

Digitized by Google

hållanden är det icke sannolikt att de någonsin varit identiska.

Men mot den vanligen antagna härledningen af artikeln *enn* från got. *jains* torde ett par invändningar kunna göras. Man anser att got. *jains* (uttaladt *jens*) förlorat *j-* liksom isl. *ár*, jämfördt med got. *jer* o. s. v.; isl. *enn* ötvergick sedan till *inn*, till hvilket *h-* lätt kunde öfverföras från pron. *hinn*. Häremot är intet att invända; men det är anmärkningsvärdt att, då *minn* har neutr. *mitt*, pron. *hinn*, neutr. *hitt* o. s. v., *enn* har neutr. *et*. Om det motsvarade got. *jainata*, hade man väntat *ett*. Häremot kan icke anföras att *t*-ljudet i det ursprungliga *ett* blifvit förkortadt på grund af ordets akcentlöshet på samma sätt som t. ex. *lýritr* uppstått af *lýðréttr* (jmf. *Bugge* Rune-indskr. paa ringen i Forsa kirke 57), ty i så fall borde man äfven väntat *mít* af *minn*, *þít* af *þinn* o. s. v., hvilka ord äfven äro obetonade, och särskildt af *enn en et* i nom. och ack. mask. icke *enn*, *inn* utan *en*, *in*. För att tyda detta enkelt skrifna *t* antar Wimmer (Oldnord. Læsebog XVII) att neutr. *et* ursprungligen icke varit samma ord som mask. *enn* och fem. *en*, utan att, då dessa böra härledas från *jains*, *et* snarare är = got. *ita*. Men mot denna förklaring torde, om jag icke misstar mig, tala: dels att ett dylikt skiljande af neutrum från mask. och fem. väl icke utom i nödfall bör ske; dels att *is si ita* icke annars, så vidt jag vet, användes såsom bestämd artikel. Men utom det nu anförda (ett *t* i *et*) finns äfven en annan omständig-

Digitized by Google

het som talar emot härledningen af *enn* ur *jains*, nämligen bristen på öfverensstämmelse mellan de fornnordiska språken å ena sidan och alla de andra forngermaniska dialekterna å den andra i valet af medel för att uttrycka den bestämda formen. Got. använder för detta ändamål *sa so þata*, fht. *der diu daz*, ags. *se seô þät*, fsax. *the thiu that*, ffris. *thi thiu thet*. Pron. *sa* brukas således såsom bestämd artikel i alla de forngermaniska språken utom i de nordiska, som skulle hafva gifvit denna vidsträckta användning åt *jains*, ett ord hvilket såsom pronomen saknas både i frisiskan, fornsaxiskan och angelsaxiskan. Och detta blir mera underligt därigenom, att *sá sú þat* i de nordiska språken för öfrigt har ungefär samma betydelse som i systerspråken och därför äfven här borde lämpa sig till uttryckandet at best. formen, hvilket bestyrkes däraf, att i isl., om också mest i det nyare språket, *sá* framför adjektiv kan nyttjas liktydigt med *hinn* (jmf. Icel.-Engl. Dict. 516), och att *þæn* i fsv. har samma användning.

Om därför en sådan härledning af artikeln *enn* kan gifvas, att öfverensstämmelse mellan samtliga germanspråken åstadkommes på samma gång som det enkla *t* i *et* trots *nn* i *enn* förklaras, torde därmed vara visadt att denna etymologi är den riktiga.

Dessa villkor uppfyllas, om man i *enn et* ser samma ord som i *þann þat*, got. *þana þata*.

Det gotiska *sa so þata* betydde så väl «den (han)» som «denne», och före uppkomsten af *þessi*

Digitized by Google

hade äfven det nordiska *sa sú þat* båda dessa betydelser (*Bugge:* Tidskr. f. Phil. og Pæd. IX, 112 f.). Såsom pronomen och särskildt i betydelsen «denne» hade *þann þat* akcent; såsom artikel var det alltid obetonadt, ty intet ord i språket är mera genomgående akcentlöst än artikeln, och i denna användning var *þann þat* underkastadt samma ljudförsvagningar som andra obetonade ord och ändelser: detta var orsaken till ordets differentiering.

Liksom i de ofvan afhandlade *þan* (quam), *þan* (sed), *þat* (ut) och *þat* (relat.) bortföll *þ-* samtidigt i *þann þat* såsom artikel, och äfven i det senare språket har i detta ord samma ljudförändring skett, då det fsv., isl. *þat*, i flere svenska dialekter återfinnes i formen *at* (= det) (se ofvan) och i norskan såsom *ett*, *et* (*Aasen:* Gramm. 182). Och liksom *a* försvagades till *e* i *þan* (quam), *þan* (sed) och *þat* (ut: fsv. *æt*, Gottl.-lagens *et*), skedde liktidigt samma försvagning i ack. *þann* — *enn* och ack.-nom. *þat* — *et*. Här kan ock påminnas om en dylik senare ljudförsvagning i ursprungligen samma ord: fsv. ack. *þan* — *þæn*, *þat* — *þæt* och det nyss anförda norska *ett*, *et*. Således *þan* (quam, sed): *en* = *þann* (illum): *enn*. Det i de älsta handskrifterna regelbundna *enn et* försvagades snart ytterligare till *inn it*, liksom got. part. *farans*, neutr. *faran* i älsta isl. vanligen motsvaras af *farenn faret*, men dessa former snart förändras till *farinn farit*. Då sålunda artikelns vokal blifvit densamme som vokalljudet i pron. *hinn hitt*, ofverfördes *h-* från detta senare ord till det förra,

Digitized by Google

så att artikelns form framför adjektiv blef utom *inn it* äfven *hinn hit.*

En jämförelse med några mht. former af artikeln belyser äfven denna fråga. *Der* försvagas till *dir; daz* blir «in tonloser Stelle» *dez* och *diz*, «in Proclisis» *ez*, *iz; dat* (utan ljudskufning) blir *det*, *did;* gen. *des* blir *dis;* gen. sg. fem. *dere*, *der* blir *dir;* dat. mask. och neutr. *deme* blir *dime*, och *dem* efter prep. *em;* ack. *den* blir *din* och efter prep. *en*, *in;* dat. pl. *den* blir *din* och efter prep. *en* — allt enligt *Weinhold* Mittelhochd. Gramm. 462 ff. Man finner här en utveckling parallel med den isländska, om också de försvagade mht. formerna endast sporadiskt förekomma: mht. *daz* — *ez* — *iz;* isl. *þat* — *et* — *it.*

Ack. mask. *enn* kunde lätt brukas äfven som nom. på samma sätt som ungefär samtidigt ack. *hann* * fick denna användning, och liksom något se-

---

* Om min härledning äfven af *hann hón* från ack. *þann*, *þá*; got. *þana þo* se Tidskr. f. Filol. Ny Række III, 252 ff. Orsaken hvarför utvecklingen icke blef densamma af *hann* och *enn*, hvilka båda till följe af akcentlöshet skildes från *þann*, är den, att *hann* så att säga var blott relativt, *enn* däremot absolut obetonadt: det förra ordet användes dels med, dels utan akcent; det senare var alltid akcentlöst. Jmf. härmed differentieringen af den fornsvenska prep. *at*. I nysvenskan har däraf uppstått 1) *att* som infinitiv-märke 2) *åt* som preposition. Vokalen i förra ordet förblef kort, under det att den i det senare förlängdes och öfvergick till *å*, helt visst emedan infinitiv-märket aldrig var betonadt, och den egentliga prepositionen däremot kunde få akcent, ehuru äfven den oftast var tonlös. För öfrigt har äfven *hann*, fastän senare, nått samma försvagningsstadium som artikeln:

Digitized by Google

nare i ursprungligen samma ord fsv. ack. *þæn* antog nominativ-betydelse. Nom. *enn et* och ack. *enn et* anslöto sig i böjningen till *hinn hin hitt*, *minn min mitt*, *þinn*, *sinn* och andra pronominella ord och utvecklade nom. *enn en et*, gen. *ens ennar ens* o. s. v.; dock med bibehållande af *et*, som påminner om ursprunget från *þat*. Ungefär samtidigt med denna utveckling bildades af *hann hón* gen. *hans hennar* o. s. v., hufvudsakligen i analogi med pronominal-böjningen (jmf. nyss citerade uppsats). Högtyskan företer ett nästan fullkomligt analogt fall. I den egentliga fht. användes ännu icke *ir* såsom poss. pron., men i elfte och tolfte århundradena började detta bruk; man uppfattade *ir*, som ursprungligen var gen. sg. fem. och gen. pl., såsom nom. sg. mask., och sedan utvecklades nom. *ir iriu irz*, gen. *irs irre irs* o. s. v. — en fullständig böjning genom sg. och pl. i analogi med de öfriga possessiverna och andra pronominella ord.

Det kunde vara frestande att i den fsv. prepositiva artikeln *hin*, som aldrig saknar *h-*, så till vida se en äldre form än i det isl. *enn*, att *h-* vore ett minne af *þ-* liksom i *hann*. Men då man icke finner dylikt spår af *þ* i de parallelt med artikeln utvecklade fsv. *æn* (quam), *æn* (sed), *æt* (= at; Gottl.-l. *et*), då vidare äfven i isländskan *hinn* användes så-

---

i den nysv. formen *en* (*tag'en*), estsvenska *in* (*Freudenthal* Rågö- och Wichterpalmålet i Estland, i Bidrag till kännedom om Finlands natur och folk XXIV, 192).

Digitized by Google

som prepositiv artikel, och man dock vet att där *inn* och *enn* äro de äldre formerna, och då vokalljudet i det fsv. *hinn* visar sig vara yngre än i isl. *enn*, torde det vara riktigare att uppfatta fsv. *hinn* icke såsom i viss mån ålderdomligare än isl. *enn* utan på samma sätt som det isl. *hinn*, d. v. s. att artikeln *enn inn* antagit *h-* från pron. *hinn*, eller att, om man så vill, en sammanblandning skett mellan dessa två ord. Den prepositiva artikelns böjning sammanfaller nämligen i fsv. fullkomligt med den af pron. *hin*, och nom. och ack. neutr. heter af båda så väl *hit* som *hint* *. Att *hit* är den ursprungligare formen af artikeln, bekräftas dock däraf, att såsom postpositiv artikel endast förekommer *-it* (*-et*) (*Rydqvist* II, 499).

Genom denna härledning af den nordiska bestämda artikeln öfverensstämmer svenska ordet *mannen* till båda sina sammansättningsleder med tyskans *der Mann* och det engelska *the man*, på samma sätt som det rumeniska *omul* till båda sammansättningslederna motsvarar det franska *l'homme* och det it. *l'uomo;* i de senare (de romaniska) språken är det pron. *ille*, i de förra (de germ.) pron. *sa* som användts såsom artikel.

-at (= icke).

I sammanhang med de nyss omtalade fornnordiska orden *at* (= att) och *at* (rel.) skall äfven ett

* Att *hint* äfven användes såsom prepositiv artikel, är mig meddeladt af adj. K. F. Söderwall.

Digitized by Google

försök göras att härleda negationen *-at*. Den användes blott efter verb, och äfven *-að*, *-t* och *-a* förekomma med samma betydelse. *-t* brukas endast då det ord, hvartill negationen fogas, slutar på vokal; hälst men icke uteslutande användes *-a* framför med konsonant börjande ord, *-at* framför sådana med vokal (Icel.-Engl. Dict. XXVI). Sålunda upplyser *Gislason* Frump. 226 f. att af de 68 *-a* som finnas i den äldre Eddan (Rasks upplaga) 58 stå framför ord som börja med konsonant och blott 3 framför med vokal begynnande ord; 7 stå i pausa. Om användningen af denna negation se för öfrigt utförliga redogörelser hos *Grimm* Gramm. III, 715 ff., *Gislason* anf. arb. 222 ff., Icel.-Engl. Dict. XXVI, XXVIII, 2.

I «Norsk og Keltisk» 17 sammanställer *Holmboe* *-at*, *-a* med det celtiska *ait*ᶜ, «en Partikel der undertiden har negativ Betydning» — dock utan vidare motivering. Men ett dylikt lån från celtiskan (ty såsom låne-ord borde det väl uppfattas) torde hafva mycket litet för sig, i synnerhet som det motsvarande celtiska ordet blott stundom har samma betydelse som *-at*, *-a*. *Grimm* härleder anf. st. den i fråga varande negationen från *vættr*, till hvilken mening äfven *Scherer* sluter sig ZGDS² 502 f. hvad *-at* vidkommer (om hans derivation af *-a* se nedan), och *Holmboe* uttalar Det norske Sprogs væsentligste Ordforraad 74 en i någon mån liknande åsigt, då han finner *-at* vara en förkortning af *nat* = eng. *not*, t. *nicht*. Enligt Grimm vore den egentliga nega-

Digitized by Google

tionen utelämnad, och för betydelsens skull passar då härledningen från *vættr* mycket väl, men ljudutvecklingen *vætt* — *at* torde göra svårigheter. Isl. *vættr*, got. *vaihts* motsvaras af fht., mht. *wiht* och ags., fsax. *wiht*, och *vættr* bör helt visst blott anses såsom en oregelbunden utveckling af *véttr*, hvilket har en sidoform med *i* (*hjalmvitr* pl.), liksom i Gottlandslagen finns formen *vitr* (jmf. *Wimmer* Fn. formlära s. 60 f.; äfven *Fick* Vergl. Wörterbuch [3] III, 282). Formen *véttr* (aldrig däremot *vættr*) förekommer också verkligen flera gånger i Cod. Holm. nr 7, 4:o enligt uppgift af docent Cederschiöld, som efter denna handskrift utgifvit Jómsvíkingasaga (*Söderberg* Forngutnisk Ljudlära 7 noten 2). Men en dylik ljudutveckling *é* — *a* torde för öfrigt sakna motstycke i isl., och härledningen från *vættr* är därför ej antaglig.

I Icel.-Engl. Dict. XXVIII deriveras *-a*, *-at* af de got. *-uh*, *-uþþan*, och förf. finner den got. dubbelformen särskildt förklara «the puzzling Icel. double form». Men denna sammanställning torde icke kunna vara riktig. Det got. *-uh* motsvarar hvarken såsom konjunktion, demonstrativ eller indefinit partikel till betydelsen det isl. *-a*, *-at*, och öfvergången *u* — *a* förklarar förf. icke. I *-at* = *-uþþan* anser han *an* vara bortfallet och *þ* motsvara isl. *t* och *þ*. Men då *-at* stundom förekommer under formen *-að* (*-þ*), är detta utan tvifvel att uppfatta liksom formen *að* af inf.-märket *at* och *að* af konjunktionen och rel. *at*, d. v. s. *ð* (*þ*) är en senare utveckling af *t* och tyder icke på got. *þ*.

Digitized by Google

Äfven *Scherer* anser (anf. st.) *-at* och *-a* hafva olika ursprung och menar att det senare ordet kanske står för *æ*, got. *áiv* (jmf. *ni* — *aiv*). Att uppfatta *-at* och *-a* såsom ursprungligen skilda ord är kanske riktigt; åtminstone kan jag icke anföra analoga fall för bortfallande af *-t* i isl., oaktadt dylik afnötning af *t*-ljud i både svenska och norska dialekter är vanligt (*tagi* f. *tagit* o. s. v.; jmf. *Aasen* Gramm. 104 f.). Men fullt afgjord är frågan väl dock icke; den omständigheten t. ex. att *-a* hufvudsakligen användes framför konsonanter, *-at* framför vokaler skulle kunna gifva anledning till den förmodan, att formen *-at* ursprungligen brukats äfven framför konsonanter, men att *-t* i denna ställning bortfallit; till bildandet af *-a* ur *-at* skulle äfven sådana former som *stödvigac* (Hávamál 150 i Bugges uppl.) och *biargigac* (Hávam. 152) kunna hafva bidragit; det slutande *-t* i *-at* assimilerades med *k* liksom i *ekki* af *etki*, men då stafvelsen var obetonad, förkortades *kk* till *k*. Om denna, för öfrigt blott förslagsvis gifna, förklaring af *-a* är riktig, kan med förkortningen *-at* — *-a* framför konsonanter jämföras stympningen *-at* — *-t* efter vokaler. Ty att *-t* på detta sätt uppkommit af *-at* torde icke kunna betviflas; *skulu -at* blir *skulut* liksom *auga -et* blir *augat*.

Negationen *-at* torde kunna härledas af *aitt*, yngre *eitt* (ett, något). Öfvergång från *ai* till *á* återfinnes i got. *air* — isl. *ár*, germ. *saira* (fsax. *sêr*, ags. *sâr*, fht. *sêr*) — isl. *sár*, fsv. *sar* (*Fick* Vergl. Wörterb.[3] III, 313), got. *aih* — isl. *á*, och väl äfven

Digitized by Google

i got. *snaivs* — isl. *snær* (med *i*-omljud), got. *saivs* — isl. *sær*, got. *hraiva-(dubo)* — isl. *hræ*, got. *fraiv* — isl. *fræ*, got. *aiv* — isl. *æ* (jmf. Scherers härledning af *-a*), (jmf. *Lyngby* Tidskr. f. Phil. og Pæd. II, 303 f.; *Holtzmann* Altd. Gramm. 85). Orsaken hvarför *-at* har kort och icke såsom dessa isl. ord långt *a*, är den, att detta ord var obetonadt; det är därför likställigt med en obetonad ändelse eller senare leden af ett sammansatt ord med akcent på förra sammansättningsleden. Ett dylikt är *Óláfr* *, i hvilket, såsom sidoformen *Óleifr* visar, *á* utvecklats ur *ai* (got. *laiba*). Men utom *Óláfr* förekommer äfven med förkortadt *á* *Ólafr*, och för feminina namnet *Álöf* har denna förkortade maskulin-form legat till grund. Utvecklingen *ai* — *a* i jemförelsevis oakcentuerad stafvelse antydes sannolikt äfven af Forsaringens *ufakr* (isl. namnet *Úfeigr*), hvarför Bugge förmodar uttalat *Úfagr* eller *Ófagr*, och i detta ord skrifves äfven på andra svenska runstenar senare stafvelsens vokal med *a* (*Liljegren* Run-urk. 57, 1164, 72, 254 enligt *Bugge* Rune-indskr. paa ringen i Forsa Kirke 25) **. Vidare bör anföras att samma ord

* Sannolikt utan skäl förmodar *Holtzmann* Altd. Gramm. 86, att *O'láfr* förråder ags. inverkan, ty enligt *Munch* Saml. Afh. IV, 132 «synes detta Navn at være udelukkende for de nordiske Folk»; äfven *C. A. E. Jessen* anser (Tidskr. f. Phil. og Pæd. I, 223 noten) namnet vara nordiskt. Med mera skäl kan måhända ags. inverkan misstänkas i de isländska namnen på *-lákr*, hvilket motsvaras af det ags. *-lâc* (jmf. *Holtzmann* anf. st.).

** Jmf. härmed *ak* (= och) på Högstenen och Sickingestenen (*Bugge* anf. arb. 11, 20) för *auk*, i hvilket ord diftongen till

Digitized by Google

aitt äfven i Gottlands-lagen har formen *att* (= ett; liksom mask. *ann;* äfven *brat* = isl. *breitt*, *Söderberg* Forngutn. Formlära 32), och att sedan dess diftong blifvit *ei*, denna i isl. öfvergår till *e* i *etki* af *eit-gi*. I det oakcentuerade *aitt*, *att* har *-tt* blifvit *-t*, liksom isl. *ljóðréttr* blifvit *ljóðritr* och *eyvétt* — *eyvit* (jmf. *Bugge* anf. arb. 57).

Betydelse-utvecklingen från *eitt* (= något) till *-at* (= icke) ligger nära. *Einn eitt* har nämligen betydelsen «någon, något» «i sær med Nægtelser eller i nægtende Sætninger» (*Fritzner* 112; se äfven Icel.-Engl. Dict. 122, III, ζ); *ne eitt* är således = *non ullum*, och denna betydelse kan måhända spåras t. ex. i *sofa þeir ne mattuþ* (Guðrúnarkveða II, 3, Bugges uppl.). Här kvarstår negationen *ne* framför verbet, hvilket äfven är fallet t. ex. i

Veiztv, ef föðvr ne áttaðr
sem fira synir,
af hverio vartv vndri alinn? (Fáfnismál 3).

Så äfven i

ovmc ec of Hvgin
at hann aptr ne comiþ (Grímnismál 20).

Jmf. Icel.-Engl. Dict. 449, där ännu två andra dylika fall anföras från Kormak och Vellekla samt två exempel på *ne* — *-a* *.

---

följe af akcentlöshet vanligen sammandrages till *o* (*ok*) så väl i isl. som fsv.

* I Icel.-Engl. Dict. uppfattas detta *ne* — *-at* (*-a*) såsom exempel på dubbel negation.

Digitized by Google

Då *ne* — *-at* (icke något) antagit betydelsen «icke», är det samma betydelseutveckling, som det ags. *nâ-wiht* (eng. *not*), det fht. *nêowiht* (nht. *nicht*) och det isl. *ekki* undergått. I det fullständigare *ne* — *-at* utelämnades den egentliga negationen *ne*, och *-at* ensamt användes i nekande betydelse på samma sätt som *vættr* med utelämnadt *ne*, t. ex.

Át vętr Freyia
átta nottom (Þrymskviða 26).
Svaf vętr Freyia
átta nottom (Þrymskviða 28).

Oregelbundet bevarande af slutljud i proclitica.

Gr. *ἀνά*, Zend *ana* motsvara got. *ana*,
fht. *ana*, *ane*.
Dessutom har fht. *an*, fsax. *an*, ags. *on*, isl. *á*.
Sskr. *pra*, gr. *πρό* motsvara got. *faura*,
fht. *fora*,
fsax. *fora*,
ags. *fore*.
(Jmf. *Fick* Vergl. Wörterb. [3] I, 141) *.

Äfven finns i got. *faur*, i fht. *for* (i sammansättning och hos Williram), ags. *for*, isl. *fur*.

---

* Denna härledning af *faura* torde vara riktigare än sammanställningen med sskr. *purâ*, *parâ*, gr. *παρά*, ty med denna senare derivation skiljer man *faur* från *faura*, hvilket om möjligt helt visst bör undvikas; dessutom öfverensstämmer *πρό* (men ej *παρά*) till betydelsen synnerligen väl med *faura*, *faur*.

Digitized by Google

Sskr. *ápa*, gr. ἀπό motsvara fht. *aba*.

Jämte denna form finns i fht. äfven *ab*, got. *af*, fsax. *af*, ags. *of*, isl. *af*.

Sskr. *úpa*, gr. ὑπό motsvara fht. *oba*.

Gotiskan har *uf*, isl. *of*. Dock öfverensstämmer icke samtliga dessa ords betydelse.

Sskr. *abhí*, gr. ἀμφί motsvara fht. *umbi*,
fsax. *umbi*,
ags. *ymbe*, *ymb*.

Isländskan har *um*.

Det anmärkningsvärda hos dessa ord är att de bibehållit det ursprungligen slutljudande vokalljudet, och detta har senast gifvit anledning till att de i de sista årgångarne af *Pauls* och *Braunes* Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache u. Literatúr blifvit afhandlade af *Paul* och *Sievers*.

Beitr. IV, 468 anmärker Paul att af dubbelformerna med och utan ändelsevokal de kortare i allmänhet användas som prepositioner, de längre som adverb. Härpå bygger Sievers vidare Beitr. V, 120 ff. Han anser de i fråga varande partiklarne i allmänhet ursprungligen hafva varit oxytona, och ett bevis härför finner han särskildt i median i de germ. *aba*, *oba* (jmf. *Verner* KZ. XXIII, 97 ff.). Nu skulle dessa ord såsom adverb «liksom vissa pronominalformer i fht.» hafva bibehållit oxytoneringen under den period, då annars vokal-symkopering borde hafva inträdt, och denna oregelbundet ursprungliga akcentuering skulle hafva vållat ändelsevokalernas bevarande. Såsom prep. åter skulle orden, då de

Digitized by Google

genom proclisis förlorade akeenten, varit underkastade slutljudslagarne. Senare hafva, menar han, adverbial- och prepositionalformerna inverkat på hvarandra, så att det skarpa skiljandet dem emellan har minskats eller utplänats.

Mot detta Sievers förklaringsförsök opponerar sig Paul Beitr. VI, 125 med den, så vidt jag inser, riktiga anmärkningen att, *om* i fråga varande partiklar i någon användning skulle sammanställas med de fht. pronominalformer som i vers användas med akcent på ultima, det borde vara såsom prepositioner, ej såsom adverb, då de i den förra användningen men icke i den senare liksom pronomina saknade egentlig akcent. Men härtill, att man icke inser huru dessa ord längre än andra kunde bevara en ursprungligare akcentuering, kommer äfven att deras ursprungliga oxytonering i vissa fall är tvifvelaktig, ty grekiskan har visserligen *ἀπό* och *ὑπό* men sanskrit däremot *ápa*, *úpa*. Om Sievers stöd för oxytoneringen i den germaniska median hos *aba*, *oba* se nedan. Beitr. VI, 144 återkommer Paul till dessa partiklar, och det är helt visst med särskild hänsyn till dem, som han gifver denna form åt den vestgermaniska slutljudslagen: «Ausgestossen wird nur ein kurzer vocal auf schwacher stufe in offener silbe, und zwar erstens, wenn die vorhergehende silbe auf starker stufe steht (den hauptaccent trägt), nur falls dieselbe lang ist, zweitens, wenn die vorhergehende silbe auf mittlerer stufe steht (den nebenaccent trägt), stets, nach kurzer wie nach langer silbe». Han till-

Digitized by Google

lägger nämligen: «insbesondere fügen sich dieser regel die kürzeren formen der präpositionen (an, fur * etc.) gegenüber den längeren adverbialformen (ana, furi etc.). Durch die proclisis ist die starke stufe auf die mittlere, der hauptton zum nebenton herabgedrückt». Han utgår således från det antagandet att de kortare formerna i allmänhet användas såsom prepositioner, de längre som adverb. Men af Beitr. IV, 468 ff., där han omtalar partiklarnes former i de skilda dialekterna, framgår icke att så är förhållandet, och denna utgångspunkt torde vara missledande.

Till *ana* förekommer i gotiskan ingen sidoform utan ändelsevokal, och under det Gabelentz och Loebes glossar anför blott 2 ställen där ordet användes såsom adverb, citeras det omkring 240 gånger brukadt såsom preposition. Gotiskan har jämte *faura* äfven *faur*, och enligt citaten i nyssnämnda arbete användes denna senare form oftare som preposition än som adverb, men förhållandet är detsamma med *faura*, hvilket 7 gånger anföres såsom adverb men omkring 50 gånger som preposition. I fht. användes enligt *Graff* Die ahd. Präpositionen 135, 139 af denna preposition formen *fora* (*vora*) i Glossæ monseenses, Isidor, Kero, Glossæ Hrabani mauri, Glossæ Junii, Symb. Athan., Tatian, Otfrid, Othloni precatio; formen *fore* i Psalmöfvers. i Denis

* *Furi, fur* har jag icke här afhandlat, då ej tillräckliga skäl synas tala för dess sammanställande med gr. *περί*, sskr. *pari*.

Digitized by Google

I, 3011 och Notker; under det att *for* (*vor*) endast brukas hos Williram, fastän äfven här jämte *fore* (*vore*). I *Graffs* Ahd. Sprachschatz III, 613, 615 f. anföras ungefär lika många exempel (omkring 20) på ordets användning som fristående adverb och preposition, dock med hänvisning till hans Ahd. Präpositionen, där 136 ff. öfver 100 fall af dess prepositionella bruk citeras. Användningen af det fht. *aba* såsom preposition är först hos Notker vanlig, men äfven så sent är *aba* den vanliga formen, vid sidan om hvilken *ab* blott sällan förekommer (*Graff* anf. arb. 213 f.). I Ahd. Sprachschatz (72 ff.) nämnes icke att ordet kan brukas som fristående adverb. Otfrid använder sällan prepositionen *ana* och Tatian blott i betydelsen «hinan», «bis an» *; med Notker blir den allmän. Formen *ana* brukas i Glossæ monseenses, Otfrid, Eccardi catechesis; *an* i Glossæ Doceni, Eccardi catechesis, Notker, Williram (*Graff* anf. arb. 68 f.). Om således formen *an* i fht. är vanligare än *ana*, beror det helt visst därpå, att denna preposition öfver hufvud föga användes i det älsta språket. Såsom fristående adverb brukas detta ord enligt *Graff* Ahd. Sprachschatz I, 273 ff. blott i förening med *io*, *iomer*, *ioner*, *nioner* samt *alliz* (först hos Williram); i 12:te århundradet *alzane;* annars som preposition. Formen *oba* (*opa*) anför *Graff* Ahd. Præpositionen 156 från Isidor, Kero, Tatian, Otfrid, Glossæ Junii, Glossæ Hrabani mauri, och blott från

* I äldre språket användes i stället *in* (Beitr. 1 469 noten 4).

Digitized by Google

Notker *obe*, men någon form utan ändelsevokal nämner han ej *. I Ahd. Sprachschatz I, 78 anföras blott 5 exempel på ordets användning som fristående adverb, men öfver 20 på dess prepositionella bruk, dessutom med hänvisning till Ahd. Präp., där 159 ff. detta senare antal betydligt ökas. *Umbi* ** finns i Isidor, Kero, Tatian, Otfrid, Othloni precatio, *umbe* i Glossæ Doceni o. s. v. (*Graff* Ahd. Präpositionen 181), men han omtalar här ingen form utan ändelsevokal. Beträffande ordets adverbiala användning heter det hos *Graff* Sprachschatz I, 257: «allein stehend nur in Pa. [cod. paris.]: *umpi*, circiter, und in *al umpi*, auch in *thorf thiu thar umbi sint*, circa, T. 80 und ähnlichem».

I Heynes glossar till Hêliand upptages *fora* icke såsom adverb, men flera exempel anföras på dess användning som preposition (s. 191), och Paul nämner Beitr. VI, 469 att i fsax. äro *fora* och *for* «in selbständigem gebrauche als præp. mit einander vermischt, ebenso im ags. *fore* und *for*». Någon sidoform till det fsax. *umbi* upptager icke Heynes glossar, och där anföras omkring 70 exempel på dess användning som preposition men blott 3 på dess adverbiala bruk. I ags. finns af denna preposition både formen *ymb* och *ymbe*.

Fsax. har blott *an* ***, ags. *on*, isl., *á*; ags. *for*,

---

* I Ahd. Sprachschatz anföres äfven *ob* (*cp*).

** Icke anfördt af *Paul* Beitr. IV, 468 f.

*** I nominalsammansättning finns *ana* (*Paul* Beitr. IV, 469 f.).

Digitized by Google

isl. *fur*; got., fsax., isl. *af*, ags. *of*; got. *uf*, isl. *of*; isl. *um* — alla utan ändelsevokaler, och någon skillnad mellan längre och kortare former såsom adverb och preposition kommer här således icke i fråga. Att för öfrigt dessa ords användning som prepositioner är utan jämförelse vanligare än som fristående adverb, behöfver ej visas (jmf. Gabelentz och Loebes, Heynes, Heinr. Leos glossar, Fritzners Ordbog).

Häraf torde framgå dels att ett skiljande mellan en längre form *ana* o. s. v., använd såsom fristående adverb, och en kortare *an* o. s. v., använd som preposition, icke låter sig göra, dels att dessa partiklar såsom fristående ord hufvudsakligen brukas såsom prepositioner. (Om deras användning i sammansättningar se nedan).

Men då så är förhållandet, kunna de germ. *aba*, *oba* icke anföras som stöd för dessa ords ursprungliga oxytonering (jmf. *Sievers* Beitr. V, 121), ty öfvergången från frikativa (motsvarande ursprunglig tenuis) till media behöfver i *dessa* ord icke vara framkallad af den germ. akcentueringen *abá*, *obá* utan kan bero därpå, att de såsom prepositioner voro obetonade, hvarigenom den ursprungligare frikativan äfven kom att stå i oakcentuerad stafvelse och således kunde öfvergå till media. Detta har förorsakat liknande försvagning i got. *du*, jämfördt med fsax., ags., ffris. *tô*, och i många andra obetonade ord (se min afhandling Ljudförsvagning i akcentlösa ord i Tidskr. f. Fil. Ny Række III, 241 ff.).

Förklaringen af så väl den längre som den

Digitized by Google

kortare formen af i fråga varande ord måste sökas i deras prepositionella användning.

En karakteristisk egenskap hos prepositioner är att de vanligen användas såsom procliticæ. De svenska orden *mellan bärgen* uttalas t. ex. ungefär så, som om de utgjorde *ett* ord med akcenten på penultima; d. v. s. att det af prepositionen styrda substantivet utsäges omedelbart efter denna, utan att minsta paus inträder. Följden häraf blir, att det sista ljudet i prepositionen kommer att stå icke i slutljud utan i midljud. Men då är det också helt naturligt att det icke är underkastadt de vanliga slutljudslagarne; fastmer är det att förmoda att pre-prepositioners slut-vokaler ofta följa samma regler som slutljuden i de vokaliska nominalstammarne, då dessa användas såsom första leden i sammansatta ord. Det got. *faura fraujin* (Lucas 2, 22) förhåller sig t. ex. ungefär som *guþa-skaunei* (Phil. 2, 6); liksom i *a*-stammen *guþa-* i sammansättningen *-a* icke afnöttes, bibehölls det äfven i *faura*, förenadt med följande substantiv. Men liksom *a*-stammarnes *a* icke alltid kvarstod i sammansatta ord t. ex. *gu -blostreis* (Joh. 9, 31), så kunde äfven prepositionen *faura* förkortas till *faur*, t. ex. *faur marein* (Marcus 1, 16). Med de substantiva *a*-stammarne öfverensstämmer denna preposition äfven i sammansättningar, t. ex. *faura-tani* (Marcus 13, 22) men *faur-domeins* (1 Tim. 5, 21). Att för öfrigt *faura* förenas med dativus men *faur* med ack. bör helt visst uppfattas såsom en senare differentiering.

Digitized by Google

Förhållandet är detsamma med de öfriga orden och i de andra dialekterna. I fornhögtyskan förhåller sig t. ex. *aba wege* till *gota-forhtal* liksom *ab obana* (jmf. *Graff* Ahd. Präpositionen 214) till *got-forht.* Om bibehållandet af de fht. *a*-stammarnes stamvokal i sammansättningar se *Grimm* Gramm. II, 414 ff. Då bevarandet af detta stammens *a* är regel i de älsta urkunderna men senare blir allt mindre vanligt och efter tionde århundradet blott i några ord kvarstår (se anf. st.), öfverensstämmer härmed fullkomligt att, då prepositionen *ana* först med Notker blir allmän, den förkortade formen *an* jämförelsevis ofta förekommer. Med *gota-forhtal* — *got-forht* kunna äfven jämföras de sammansatta *aba-leitan* — *ablazen;* enligt *Graff* Sprachschatz är *aba* vanligast i verbal-, *ab* i nominalkomposition. Det är naturligt att, då prepositionen skiljes från verbet, den bibehåller samma form (äfven den längre) som i omedelbar förening därmed, och detta så mycket snarare som dylik postposition af i fråga varande prepositioner i fornhögtyskan är mindre vanlig än i medelhögtyskan och nyhögtyskan (*Grimm* Gramm. II, 892).

I fsax. förhåller sig *fora werold-kuningun* (Hêliand 1894) till *ala-hwit* (Hêliand 5844 Cott.) som *for gode* (Hêliand 120) till *al-mahtig* (Hêliand 1768 Cott.; Mon. har *alo-mahtiȝ*). Om bibehållandet och förlorandet vid sammansättning af *a* i de fsax. *a*-stammarne jmf. *Sievers* Beitr. V, 123. Med det jämförelsevis sällsynta bevarandet af detta *a*-stammarnes slutljud öf-

Digitized by Google

verensstämmer, att blott *fora* men icke de andra prepositionerna såsom fristående ord bevarat *-a*.

I isländskan och angelsaxiskan har stammens *a* vid sammansättning försvunnit (*Grimm* Gramm. II, 421 f.), t. ex. isl. *dag-mál*, ags. *däg-rêd*, och i öfverensstämmelse härmed har det ursprungligen slutljudande *a* också afnötts i isl. *á*, *af*, *of*, *fur* samt i ags. *on*, *of*; i det ags. *fore* (jämte *for*) tycks *-e* vara ett minne af det ursprungliga *-a*.

Det fht. *umbi iordanem* stämmer öfverens med det sammansatta *brûti-gomo*; och det ags. *ymb* har förlorat *-i* liksom långa substantiva *i*-stammar i detta språk. Dock finns äfven ags. *ymbe* liksom fsax. *umbi*, oaktadt de långa *i*-stammarnes *-i* äfven i denna senare dialekt afnötts, och ags. *ymbe*, fsax. *umbi* hafva följt samma lag som de korta *i*-stammarne med bevaradt *i* (om *i*-stammarne jmf. *Bugge* Aarb. for Nord. Oldkyndighed og Historie 1870, 205 ff., *Sievers* Beitr. V, 106 ff.). Detta är också mycket förklarligt: såsom proklitiska miste de icke blott akcenten utan blefvo äfven till sin uttalstid förkortade, så att deras kvantitetsförhållande blef snarlikt det i ord med kort stamstafvelse. I det isl. *um* är *-i* afnött liksom i *i*-stammarne (*gest-gjafi*); dock hade man snarare väntat omljud liksom i *gest*.

På samma sätt som nu afhandlade prepositioner böra säkerligen några högtyska pronominalformer förklaras. I den alemanniska dialekten är i adjektivböjningen ändelsen *-ero* i gen. sg. fem. redan i tolfte århundradet försvunnen och ersatt af *-er*, *-re* (*Wein-*

Digitized by Google

hold Alemannische Gramm. s. 471). Men i samma dialekt finnas i denna kasus *dero* af pron. *der* ännu i femtonde och sextonde århundradena (*Weinhold* Mhd. Gramm. 464, Alem. Gramm. 460) och *irô* (*ira*, *iru*) af pron. *er* ända in i sjuttonde århundradet (*Weinhold* Mhd. Gramm. 456). På samma sätt uttränges i alemanniskan adjektivens genitiva pluraländelse *-ero* i elfte århundradet af *-ere*, *-er* (*Weinhold* Alem. Gramm. 473), men af pron. *er* kvarstår i tjortonde århundradet *iro* (*Weinhold* Mhd. Gramm. 458) och af *der* under hela medelhögtyska perioden *dero* (anf. arb. 467). Till och med i den nuvarande nyhögtyskan finnas ännu kvar *Ihro* och *dero* trots den annars genomförda försvagningen af ändelsevokalerna. Dessa pronominal-former användas proklitiskt.

Då såsom jag hoppas, det är visadt att proclisis i dessa fall vållat undantagen från slutljudslagarne, kan man fråga om det endast är ordets anslutande till det följande som framkallat dem, eller om också den andra sidan af proclisis, akcentlösheten, härvid bör tagas med i räkningen. Det är sannt att ords akcentlöshet kan vålla oregelbunden afnötning af ändelsevokaler, nämligen då dessa, om ordet icke varit obetonadt, skulle haft biakcent; på så sätt har t. ex. *sàligè* blifvit *salig'* i uttryck sådana som *salig' kungen* (jmf. min afhandling Svensk akcent 190); men å andra sidan förefaller det icke omöjligt att, då i ett obetonadt ord stamstafvelsen lika väl som ändelsen saknar akcent, tendensen att

Digitized by Google

låta denna senare afnötas minskas på grund däraf, att ändelsevokalen *i jämförelse med* den föregående stamstafvelsen icke är obetonad — de hafva båda lika mycket, eller rättare, lika litet akcent.

I flerstafviga obetonade ord bortfaller till och med icke sällan den vokal eller stafvelse som, då ordet undantagsvis har tonen, får hufvudakcent. Jag har i förbigående gjort uppmärksam härpå i Svensk akcent 190, och sedan har *Paul* Beitr. VI, 146 f. egnat några ord åt denna fråga; jmf. äfven *Brachet* Dictionnaire étymologique de la langue française 320. Här meddelas några från olika språk hämtade exempel på dylik stympning af tonstafvelsen och bevarande af den jämförelsevis obetonade ändelsen.

Lat. *illum* har blifvit franskt *le* (artikel och ack. af pers. pron.), lat. *illa* (*illam*) — fr. *la* (artikel och ack. af pers. pron.), lat. *illos* — fr. *les* (artikel och pron.), lat. *illac* — fr. *là*. I italienskan hafva former af *ille* gifvit upphof åt artikeln *lo*, *la*, *gli*, *le* och pron. *gli* (dat. sg. mask.), *lo* (ack. sg. mask.), *le* (dat. sg. fem.), *la* (ack. sg. fem.), *li* (ack. pl. mask.), *le* (ack. pl. fem.), *lui* (äfven fr. *lui*) och *lei*, liksom italienskt *ella* (nom. sg. fem.) kan förkortas till *la*, *egli* (nom. sg. mask.) till *gli* och *elleno*, *elle* (nom. pl. fem.) till *le*. Lat. *inde*, gammal it. *enne* har blifvit it. *ne*, provensalskt *ne* (och *en*, fr. *en*), lat. *ibi* — it. *vi*. Lat. *mea* (*meam*) motsvaras af fr. *ma*, lat. *tua* (*tuam*) — fr. *ta*, lat. *sua* (*suam*) — fr. *sa*, lat. *meum* — fr. *mon*, (*tuum* — *ton*, *suum* —

Digitized by Google

son). På liknande sätt kunde i äldre italienskan *mio* förkortas till *mo*, *tuo* till *to*, *suo* till *so*, *mia* till *ma*, *tua* till *ta*, *sua* till *sa*, hvilka kortare former användes såsom affix, t. ex. *mogliema*, *signorso*.

I fornhögtyskan stympas *imo* till *mo*, *inan* till *nan*. Af Otfrid (Heidelberger- och Wiener-handskrifterna) brukas *nan* vanligen efter vokaler (äfven efter 1 och 3 pers. sg. pret. ind.), men han kan använda denna förkortning äfven efter konsonanterna *n* och *r;* i alla andra fall möter den längre formen *inan*, i synnerhet då verstonen faller på ordet. På samma sätt använder han växelformerna *mo* och *imo;* dock förekommer *mo* icke efter *n* men väl stundom efter *s* (*Piper* Otfrids Evangelienbuch I, 145). I medelhögtyskan kan dat. *deme* af bestämda artikeln efter prepositioner blifva *me: anme*, *vonme*, *bîme*, och härmed öfverensstämmer att hos Otfrid former af bestämda artikeln icke få akcenttecken (*Piper* anf. arb. 167). I nyhögtyskan förkortas obest. artikeln *eines* till *nes*, *einer* — *ner*, *einem* — *nem*, *einen* — *nen*, *eine* — *ne*. Dylika nytyska stympade former användas särskildt ofta af Klopstock och äro vanliga i det nedertyska folkspråket (*Grimm* Wörterb. III, 139), och liknande förkortningar finnas i baierska dialekten: *aines* — *es*, *ainer* — *er*, *ainem* — *em*, *ainen* — *en*, samt i Berner-munarten: *eine* — *ne*, *eines* — *nes* (anf. st. enligt Schmeller och Stadler).

På samma sätt stympas i isl. *ero* efter slutande *r: þeirro*, *margirro* o. s. v., hvilket öfverensstämmer med det nyisländska uttalet (Icel.-Engl. Dict. 694);

Digitized by Google

erom — *vérrom*. I stockholmshandskriften nr 15 qvarto af isländska homilier få dessa förkortade former (*'ró*, *'róm*) vanligen akcent-tecken (*Wisén* Homiliu-bók XIV).

Fsv. *hana* återfinnes i nysv. *-na* (*tag'na* o. s. v.), sv. *söta far* blir *sta far*, *söta mor* — *sta mor*, *far lille* — *falle*, *mor lilla* — *molla*, *något lite* — *nålte* (Rydqvist IV, 435); i nerkingskan uppkommer af *inte* — *'nte* (*Hofberg* Nerikes Gamla Minnen 283) och i blekingskan af *honom* — *nom* (*Cimmerdahl* anf. afh. 5).

Norska *okkon* (ack. pl. af 1 personens pers. pron.) förkortas till *kon* (Telemarken), *kan* (Nummedal); *okkons* (gen.) — *kons* (Telemarken), *kans* (Nummedal) (*Aasen* Gramm. 180). På liknande sätt blir *denne* — *ne*, *denna* — *na*, *dette* — *te*, *detta* — *ta*, *desse* — *se*, *dessa* — *sa* (Nordmör, Guldalen; anf. arb. 185) och *ikkje* omedelbart efter verbet, i synnerhet när detta slutar på vokal, — *kje* (*Aasen* Ordbog 322).

Man kan hafva skäl att i proklitiska ord förmoda liknande afvikelser från de konsonantiska slutljudslagarne som från de vokaliska.

Ehuru enligt den gotiska slutljudslagen ursprugligt *-d* förloras, och således t. ex. lat. *quod* motsvarar got. *hva*, tillämpas denna regel icke i

lat. *ad* — got. *at*,
sskr. *ud* — got. *ut*.

Bezzenberger anser sig därför (Untersuchungen über die gotischen Adverbien und Partikeln 103) blott under den förutsättningen kunna identifiera got.

Digitized by Google

at med lat. *ad* och celt. *ad*, att orden ursprungligen varit tvåstafviga, samt att andra stafvelsen förlorats, och såsom den gemensamma formen antar han *adi;* men om en dylik form vet man för öfrigt intet. Samma villkor tror han sig (anf. arbete 104) böra uppställa för identifieringen af sskr. *ud*, Zend *uṭ*, *uz* och got. *ut*, och grundformen *udi* menar han sig återfinna i sskr. *udîcî*, fem. till *udañc*. Men i så fall borde man till fem. *udîcî* väntat mask. *udyañc*, liksom till fem. *pratîcî* (af *prati*) finns mask. *pratyañc* och till fem. *anûcî* (af *anu*) mask. *anvañc*. *Udîcî* torde därför gifva föga eller intet stöd för antagandet af ett ursprungligt *udi*.

Ord med slutljudande *n* efter vokal i gotiskan hafva i isländskan och fornsvenskan vanligen förlorat detta ljud; så motsvaras t. ex. got. infinitiven på *-an* i isl.-fsv. af *-a* (got. *faran* — isl.-fsv. *fara*), och på samma sätt got. *þan* (tum) — isl. *þá*, fsv. *þa*. Härifrån afvika

got. *þan* (sed) — isl. *an*, *en* — fsv. *an*, *æn*,
got. *in* (prep.) fsv. *in* (vanligen *i*).

Prepositionen *i* förekommer i fsv. under formen *in* i Vestgöta-l. I VK. *in vaszbo;* Vestgöta-l. III, 79 *in cöpstaþ;* III, 72 *in III stadhi;* III, 111 *in þrea staþi* (jmf. *Rydqvist* IV, 58 noten 1; *Schlyter* Glossar 435). Dessutom framgår af Snorra-Eddans älsta grammatiska afhandling, att vid tiden för dess författande isländska prep. *í* uttalades med näsljud (*Lyngby* Tidskr. f. Phil. og Pæd. II, 317). Kanske böra äfven isl. *en* (också formen *enn* förekommer) och fsv. *æn* (quam)

Digitized by Google

räknas hit. Fornsaxiskan har nämligen *than* utan slutljudande vokal, men i ags. finns *þanne* och i fht. *danne;* gotiskan använder i samma betydelse *þau.* Motsvarande det fsax. *an*, ags. *on* har fornsvenskan på Rökstenen *ąn*, *ą* (denna senare form äfven på Forsa-ringen), och om också vid tiden för inristningen uttalet, såsom *Bugge* (Rökstenen 52) anser, icke varit *ąn* med verkligt *n*-ljud, då jämte *ąn* äfven finns *ą*, utan *a* blott haft ett nasalt uttal (jmf. äfven *Lyngby* anf. afh. 318), så anger dock *ąn* att *n*-ljudet jämförelsevis sent förlorades. Men detta bör sannolikt förklaras däraf, att ordet tidigare haft slutljudande vokal, hvilken kvarstår i got., fht. *ana.*

Helt visst bör det oregelbundna bevarandet af slutljuden i de andra ofvan nämnda isländska och fornsvenska orden liksom i de got. partiklarne *at*, *ut* tydas på liknande sätt som kvarståendet af slutvokalen i got. *ana*, fht. *ana*, *aba* o. s. v. — genom proclisis. Visserligen har proclisis stundom en, såsom det synes, motsatt inverkan på konsonanter, så att de försvagas eller alldeles afnötas, och sålunda har af fsv. *þu* blifvit nysv. *du*, af ags. *þu* eng. *thou* (*th* uttaladt *ð*) (jmf. min ofvan citerade afhandling Ljudförsvagning i akcentlösa ord), och i de ofvan omtalade proklitiska *þan* — *æn*, *en* o. s. v. har *þ* bortfallit; det är den med proclisis följande akcentlösheten som vållat detta. Men den andra sidan af proclisis: den nära anslutningen till det följande ordet, verkar däremot konserverande på procliticans slutljud: i det got. *at motai* t. ex. står *t-*

Digitized by Google

ljudet i *at* i själfva verket icke i slutljud utan i midljud. Det got. adverbet *ut* förekom säkerligen mindre ofta i proclisis än de andra orden, men en dylik användning af det var dock helt visst ganska vanlig, så t. ex. i sammanställningen *ut us* (Marcus 11, 19 *usiddja ut us þisai baurg;* Lucas 4, 29; 20, 15; Marcus 1, 25; jmf. det svenska *utur staden*). Till bevarandet af *t*-ljudet bidrogo äfven sådana till sammansättning sig närmande sammanställningar som *ut bairan* (Lucas 7, 12), *ut gangan* (Marcus 7, 15; Joh. 10, 9), *ut usgaggan* (Mt. 9, 32).

Liknande orsak kan åstadkomma liknande verkan i framljud. Isländskt begynnande *hr-* återfinnes i svenska runristningar men motsvaras i de fornsvenska handskrifterna liksom i nysvenskan af *r-* (jmf. *Rydqvist* I, 484 f.; IV, 269 f.), t. ex. isl. *hrafn* — fsv. *ramn* — nysv. *ram* (-svart). Så äfven isl. *hringr* — fsv. *ringer* - nysv. *ring*. Blott i Vestgöta-l. IV, 14, 4 förekommer af detta ord såsom substantiv en med *k* börjande form, nämligen i namnet *Kringalli*, öknamn till en *Alli*. Såsom partikel har ordet däremot i fornsvenskan liksom ännu i nysvenskan bevarat det ursprungliga framljudet såsom *k*: fsv. *kring um*, nysv. *kring*. Orsaken härtill är den, att ordet i denna användning ofta eller oftast omedelbart föregicks af en preposition (*um kring*, *i kring*), hvilken tillsamman med *hring* (*kring*) i uttalet bildade *ett* ord. *H* kom således i midljud, och anledningen

Digitized by Google

till dess afnötning var därmed försvunnen. I danskan finns liksom i svenskan subst. *Ring* men partikeln *omkring*, fd. *umkring*, *umkringis*. Äfven i isländskan har, då ordet användes såsom partikel, *h* ofta öfvergått till *k*: subst. *hringr* (af *Fritzner* Ordbog 367 anföres ett exempel på *kringr* från Magnus Håkanssons landslag) — *í kring* och *í hring*, *kringum*.

Det kan vara skäl att här påminna om att äfven i gammal skrift den nära anslutningen af procliticæ till det följande ordet stundom betecknas. Sålunda ställes i den stockholmska homilieboken nr 15 qvarto prepositionerna *á* och *í* (då vanligen utan akcenttecken) ofta på «ringare afstånd från sin följande casus än annars är vanligt mellan orden» (*Wisén* Homiliu-bók XIV).

25 april 1879.

Digitized by Google

BIDRAG TILL SVENSK ETYMOLOGI.

FÖRKLARING AF FORNSVENSKA LAGORD.

TVÅ UPPSATSER

AF

AXEL KOCK.

LUND 1880.
C. W. K. GLEERUPS FÖRLAG.

Digitized by Google

LUND 1880.
Fr. Berlings Boktryckeri och Stilgjuteri.

Digitized by Google

Bidrag till svensk etymologi.

afrad.

Såsom Svenska Akademiens »Ordbok öfver svenska Språket A» upplyser, användes i nuvarande rikspråket detta ord i två betydelser: 1) årlig afgift som af landbo erlägges till jordegaren 2) afkastning. För öfrigt anmärkes på anf. stället att ordets härkomst och ursprungliga bemärkelse är dunkel. Flera tydningsförsök hafva i mellertid blifvit gjorda. I Ihres Glossarium sviogothicum I, 68 heter det angående detta ord: »oritur ab *af* et *rada*, numerare, Ulph. *rathjan*, germ. *abraten*, ut adeo Loccenio non suffragemur qui hanc vocem derivat vel a *råd*, facultas, vel ab *aura*, i. e. *öre*, nummus, ne dum illis qui *afrad* dici putant quasi *agrarium*.» Denna Ihres sammanställning är oantaglig: något *rada* med den angifna betydelsen torde icke finnas i isl. eller fsv., och för öfrigt kunde detta ej hänföras till got. *garaþjan*. Rydqvist är Sv. Spr. Lagar 2, 118 tveksam, om det svenska *afrad* (afgift) bör sammanställas med det isl. *afráð*, men anser det under denna förutsätt-

Digitized by Google

ning härstamma från *raþ* (råd). Liknande uppfattning har Tamm, då han i Etymologisk ordbok öfver svenska språket anser ordet sannolikt sammanhänga med fsv. *raþa* (råda). Men icke häller denna härledning är antaglig, då, såsom äfven af Tamm antydes, ordens betydelser härför utgöra hinder. Minst lika stor svårighet gör betydelse-utvecklingen, om man med Oxfordordboken ville sammanställa isl. *afráð* med »*roð*, *ruð* = fundus, ager (?)», hvarmed säkerligen afses *ruð* (a clearing in a wood), indentiskt med den i skandinaviska ortnamn vanliga ändelsen *-röd*. *-rud*, *-ryd*, *-red*.

Det i fråga varande ordet möter i fornspråken under något växlande former. Af Fritzner upptages blott *afráð* n., men i Oxfordordboken anföras äfven *afrað*, *afroð*, *afhroð*. I fsv. finnas formerna *afraþ*, *affræþ*, *avræþ* n., äfven *afreth* (MELL. Eghno B. 25 hskr. I, K.); dessutom *afraþe*, *afræþe*, och i Gottlandslagen *afraþer* m. (en afgift som, då jord blifvit såld till någon annan än närmaste slägting, erlades till denne, enligt Schlyter *). Betydelsen af det fsv. *afraþ* angifves af Schlyter vara 1) arrendeafgift, 2) ett slags afgift till härad eller landskap 3) inkomst af jord. Det isländska ordet betecknar 1) tribute, payable to the king 2) metaph. *loss*, *damage* i sammanställningarne: *gjalda a.*, *gera mikit afráð*. Beträffande annan användning af fsv. *afræþe* se nedan. I Lunds eller Molbechs lexikaliska arbeten öfver forn-

*) Ordbok till Samlingen af Sveriges Gamla Lagar; citeras i det följande med «Ordboken.«

Digitized by Google

danskan upptages ordet icke (om *afræt* = betesmark se nedan).

Ehuru *afrad* i de skandinaviska fornspråken användes med någon mindre skiftning i betydelsen, är det tydligt att bemärkelsen 'afgift', 'betalning' ligger till grund. (Detta är särskildt påfallande i det isl. uttrycket *gjalda afráð* = to suffer a great loss; eg. 'betala afgift'). Denna ordets betydelse är äfven vägledande vid dess förklaring, ty det är att härleda ur pref. *af* och isl. *reiða*, fsv. *ræþa*, *reþa*, Gottlandslagens *raiþa*, hvilket verb utom *utreda* m. m. äfven betyder *betala;* så t. ex. i isl. *skall hann reiða sína aura fyrir landit* (Grágás; med flera exempel i Oxfordordb. s. 489 och Fritzner) och särskildt: *reiða fé af hendi;* i Skånelagen I, 74: *scall man leþing innæ oc stuþ reþe* m. fl. ex. i Schlyters Glossar; i Gottlandslagen 3 §. 1 *firj mariu messu i fastu scal huer maþr hafa tiunt sina fram reida.* I det sammansatta *afraiþ* med hufvudakcent på penultima öfvergick det jämförelsevis obetonade *ai* till *á* på samma sätt, som af det sammansatta *Ólaifr* blef *Óláfr*, och liksom *á* i ultima af detta senare ord kunde förkortas *(Ólafr)*, möter i isl. jämte *afráð* äfven *afrað*, och i det nysv. *afrad* har det säkerligen en gång långa *a* ej öfvergått till *å*, emedan det på grund af relativ akcentlöshet före tiden för denna ljudutveckling förkortats, alldeles som den dialektiskt (i Skåne) använda formen *Ola* af nyssomtalade namn. Om ljudutvecklingen *ai* > *á* > *a* äfven i andra fall inom de nordiska språken se förf:s Om några atona 16 f.

Till det där anförda kan vidare läggas föl-

Digitized by Google

jande. Det ags. *læn*, fht. *lêhan*, hvilka representera en germ. grundform med diftongen *ai* (got. verbet *leihvan* — *laihv)* motsvaras af isl. *lán*, fsv. *lan*, nysv. *lån*, hvaraf bildats verbet isl. *lána*, fsv. *lana* och *læna* (jmf. härmed de af *lås* bildade danska *laase*, sv. *läsa* och dialektiskt äfven *låsa)*. Det fsv. *læn* (län, förläning), *læna* (gifva förläning) och isl. *lén* (a fief), verb *léna* böra uppfattas såsom lånade från tyskan: mnt. *lên*, *lenen*. Samma ljudutveckling möter i germ. **haisa-*, ags. *hâs*, fht. *heis*, jämförda med isl. *háss* (hes), norska *haas* (Aasen Ordb.) och det i svenska dialekter (Vesterbotten, Jämtland, Fryksdalen) förekommande *hås (Rietz* 278, *Noreen* Fryksdalsmålets ljudlära 20). I fsv. och nysv. däremot *hes*, d. *hæs*. I det i de älsta isländska handskrifterna vid sidan om *nekkverr* förekommande *nakkvarr*, *nakkverr* har äfven *ai* öfvergått till *á* och sedan till *a* (Bugge Tidskrift f. Phil og Pædag. 9, 127), och förhållandet har varit detsamma i fsv. *nakvar*. Här kan äfven påminnas om den dock mindre bevisande latiniseringen på *-stanus* af namn på *sten: Torstanus* af *Torsten; Lifstanus* af det på runstenar förekommande *lifstain*, *lifstan* (enl. *Dybeck* Sverikes Runurkunder 1, 290), *lifstin*, *lifsten (Lundgren* Spår af hednisk tro och kult i fornsvenska personnamn 51); *Sixstanus* af *Sixten*, på runstenar *sikstain*, *sikstan* (enl. Östergötlands Fornminnesförenings Tidskrift, se *Lundgren* anf. arb. 52). Äfven kan nämnas att i Sunnerbo i Småland *a* »skall» stå för långt *e (ei)*: *stan* (sten), *san* (sen) o. s. v. *(Lundell*, De svenska landsmålen 1, 108).

Digitized by Google

Liksom åter igen *Ólaifr* äfven utvecklats till *Óleifr*, kan det fsv. *affræþ*, *avræþ*, *afreth* förklaras såsom yngre form för *afreiþ;* jmf. fsv. *ræþa*, *reþa* = isl. *reiða*. Men då i fornsvenskan äfven finnas sidoformerna *afræþe*, *afraþe*, är det äfven möjligt att vokalljudet i *afraþ* förändrats under påverkan af *afræþe*, liksom *afraþe* väl är en kompromissform, uppkommen genom *afræþe* och *afraþ* *).

En bekräftelse på riktigheten af denna uppfattning af ordet är att, då hufvudkodex af MELL. Eghno B. 25 §. 1 har *afraþ*, i hskr. N. 27 läses *afrezlo;* så äfven Eghno B. 26: hufvudkodex *afraþ*, N. 27 *afrezl;* Eghno B. 27 pr.: hufvudkodex *afraþ*, *afrazdagha*, N. 27 *afrezl*, *afrezdagha*. Men att fsv. *afrezl*, *afrezla* böra härledas från *reþa*, *ræþa* liksom isl. *afreizla* från *reiþa*, är påtagligt.

I svenska dialekter finns ett det nu afhandlade *afrad* till formen liknande ord, som äfven blifvit därmed indentifieradt. *Avrad*, *avred*, *avra* användes i Skåne, Halland, Blekinge och Småland i betydelsen 'bete på ängar och åkrar efter skörden' (Rietz); i fornd. finns

*) Det kan dock här nämnas att *æ (e)* någon gång i fsv. ord visar tendens att öfvergå till *a* framför *þ* (= *ð*); åtminstone förekommer *maþ* för *mæþ* (med) flera gånger i Vestgöta- och Östgötalagarne, äfven *maþær* (= med; Östgöta l. Vaþ. 33 gr.). Om utvecklingen *i* > *æ* i samma ställning se *Flodström* Tidskrift för Filologi, Ny Række 4, 69 f. Mången gång torde det vara tvifvelaktigt, om *a* för *æ* framför *þ* är skriffel eller ej i Vestgötalagen, t. ex. *kvaþer* (= *kvæþer;* Vestg.-l. I, K.B. 8, 2; þj. B. 6 pr.); *i malli* (mellan, för *i mæþli;* Vgl. I, A. B. 21, 2); *naþær* (för *næþer*, Vgl. I, þj. B. 19 pr.), *nequaþi* (för *nequæþi;* Vgl.), *vrassvili* (för *vreþsvili;* Vgl.).

Digitized by Google

afræt, afræth (den mark som efter sædens inhøstning opgives til kvægets græsning), likbetydande med *afredsmark (Lund* Ordbog, *Molbech* Dansk Glossarium). Med dessa ord bör äfven sammanställas det af *Weste* Parallèle des langues françoise et suédoise (tryckt 1807) anförda *afräte* (le rebut de la paille), upptaget äfven i *Möllers* Svensk-tyska ordbok. Detta dialektord är efter all sannolikhet af annat ursprung än *afrad* (afgift), då orden hafva helt skilda betydelser. Af Rietz, Tamm (anf. arb.) och Lund sammanställes *afrad* (bete) med isl. *afréttr* (common pasture). Är denna härledning riktig, tycks *a* i senare stafvelsen af sv. *afrad* bero på sammanblandning med och påverkan af *afrad* (afgift). — I norskan finns *afrot* (Affald, i sær af slagtet Kvæg). Om det i Östgöta-l. BygdaB. 21 pr. förekommande *afræþe* bör uppfattas såsom liktydigt med det dialektiska *afrad*, är icke fullt säkert.

Hufvudkodex af Magnus Erikssons LL. har i följande sammanhang af Eghno B. 11 *arf*, där hskr. N. m. fl. hafva *afreth: þen iorþ hauer aflat, han haui vald göra af henne huat han vil, giua ællæ sæliæ, ok sæli huem han vil, sum han giter dyrast, vtan þe iorþ se meþ arf till kumin.* I Glossaret uppfattas *afreth* såsom stående »perperam pro *arf*». Detta vore dock ett svårt skriffel och till grund för *meþ afreth* kan närmast hafva legat ett *meþ arfsreth* eller möjligen *meþ arfreth.*

Digitized by Google

böra.

Rydqvist afhandlar 1, 97 ff. detta verb och är böjd att identifiera presens *bör* med *bær* af *bæra*, emedan *bær til*, *bar till* användas i betydelsen 'tillkomma' liksom *bör*, *bör til* o. s. v. Något hinder härför anser han ej rotvokalernas olikhet utgöra, då man finner liknande växling emellan *gær* och *gör*, och icke häller den omständigheten att *böra* har svag böjning, *bæra* däremot stark, då verb så ofta öfvergå från stark till svag konjugation, och särskildt i detta fall den förändrade böjningen kan »ha varit föranledd eller understödd af part. pret. *boret;* möjligtvis ock af det Ned.-Sax. *bören*, eller det Hög-Tyska *gebühren*». Hans resultat blir att *bör*, om än icke rent af identiskt med *bær*, är af detta bildadt. Ehuru jämförelsen med utvecklingen *gær* — *gör* måhända ej är riktigt väl vald, utgör öfvergången från *æ* till *ö* ej något bestämdt hinder för denna Rydqvists härledning. Men icke desto mindre torde *Tamm* med skäl (anf. arb. 141) söka en annan, då den i alla händelser mindre regelbundna utvecklingen *æ* > *ö* i förening med antagandet af *borde* såsom en af det nya *böra* uppkommen nybildning gör Rydqvists härledning mindre tilltalande. Tamm sammanställer fsv. *böra* — *borde* — *bort* med det isl. *byrja* — *byrjaði* och *burði*, och han anser inf. *böra* vara en nybildning i stället för *börja* = isl. *byrja*, bildad efter presens *bör*, (så äfven *Söderwall* Några Svenska medeltidsord 33) — »kanske under medverkan af lågt. *bören*».

Då Rydqvist och Tamm förutsatt blott såsom en *möjlighet* att tysk inverkan bidragit att bilda for-

Digitized by Google

mer af *böra* (enligt den senare blott infinitivus), hafva de, så vidt jag kan se, underskattat den främmande inverkan: enligt min uppfattning är det svenska *böra* ett lågtyskt lånord, inkommet liksom så många andra under medeltiden. Af Söderwall redogöres (anf. ställe) i detalj för böjningen af fsv. *böra* och (s. 20) af fsv. *byria* (börja) i medeltidsskrifter utom lagarne. Rydqvist upplyser 1, 82 att af *byrja* (börja) i älsta fornsvenskan finnas blott former efter första konjugationen. Senare möta (enligt Rydqvist och Söderwall, anf. ställen) i impf. och part. både *byrjaþi*, *byrjaþer* och *burþi (borþi)*, *borþer* (i pres. däremot alltid *byriar* utom 1 gång *bör*, Alexander 485); *böra* däremot böjes blott *burþe (borþe)* — *bort*. Det isl. (ej fornnorska) *byrja* åter böjes både i betydelsen 'börja' och »tillkommer, sømmer» blott: *byrjaði* — *byrjaðr*, och på samma sätt i användningen: »det bliver Bør (Fritzner och Oxfordordboken). Någon olikhet för fornnorskan anmärkes i dessa ordböcker ej, med undantag däraf, att Fritzner från Diplomatarium Norveg. IV, 457 äfven anför *byrja* — *burði* i betydelsen »tillhøre, sømmer.»

I alla betydelserna hafva således orden *byrja* i nordiska språk älst böjningen *byrjaði* — *byrjaðr*. För att man skulle få uppfatta fsv. *böra* såsom utveckladt ur *byrja*, borde man därför kunna uppvisa en böjning *byrja* — *byrjaþi* (böra) af det fornsvenska ordet liksom af det isländska; men en dylik flexion förekommer aldrig i fornsvenskan *Rydqvist* 1, 97 ff., *Söderwall* anf. st.). Eller om man ville uppfatta *borþi* — *bort* (i betydelsen af 'böra') såsom former, upp-

Digitized by Google

komna genom verbets öfvergång från en konjugation till en annan, så skulle äfven till denna böjning väntas en presens (infinit. eller indikativus) *börja* eller *byrja*, ur hvilket *böra* senare kunnat utvecklas, men en dylik form finnes icke.

Men vidare förekommer *böra* öfver hufvud icke i våra älsta fsv. skrifter.

I Schlyters Ordbok anföres ordet icke från andra svenska lagar är Stadslagen och Kristoffers landslag, och äfven af Rydqvists framställning 1, 97 inses att det i de öfriga lagarne icke användes, och detta fastän uttryck för begreppet 'böra' äfven i dessa lagar ofta förekomma (bildade af *bæra til)*. Däremot är det i isländskan med *byrja* (tillkommer) lika lydande *byrja* (börja) mycket allmänt äfven i de äldre fsv. lagarne (se Schlyters Ordbok). Detta torde med bestämdhet tala för att, äfven om en gång i förhistorisk tid ett *byria* (böra) funnits i fsv. liksom i isl., detta verb under någon tid varit försvunnet ur språket, då *böra* — *borde* började användas.

Det ligger då nära till hands att antaga, att det lågtyska *bören* (äfven användt i Visby Stadslag) — presens *bör* — impf. *borde* — part. *(ge)bort* återfinnes i det fsv. *böra* — pres. *bör* (mindre ofta *byr)* — impf. *bordhe*, *burþe*, *bördhe* — part. *bort*. Beträffande de lågtyska formerna se Schiller-Lübben och Bremisches Wörterbuch. På samma sätt motsvaras det lågt. *tobören* af det fsv. *bör til*, *til bör*. Härmed öfverensstämmer att *böra* först användes på en tid, då äfven andra lågtyska ord börjat intränga, och särskildt kan påpekas att i lagliteraturen ordet

Digitized by Google

först möter i Stadslagen, afsedd för det med tyska element starkt uppblandade Stockholm.

Det förefaller sannolikt, att de till *böra* hörande formerna *borþe*, *bort* föranledt, att *byria* (börja) vid sidan om sin äldre böjning för någon tid äfven antog *burþe*, *bordhe* — *bordher*, med hvilka former det 1 gång i presens mötande *byr* (börjar) stämmer öfverens.

I norskan kvarlefver det isl. *byrja* (böra) med böjningen *byr* — *burde* — *burt*. Men sannolikt är att formerna *burde*, *burt* (liksom denna från *ett* ställe anförda fornnorska böjning) uppkommit genom lågtyskt eller måhända fornsvenskt inflytande, hvarför äfven synes tala att, såsom Aasen upplyser, presens *byr* vanligen uttalas *bör*, liksom äfven de af honom med detta verb sammanställda *Byrd* (pligt), *Byrn*, *Byrnad* (redskaper) vanligen uttalas »*med reent ø*».

från.

Den af Rydqvist 4, 28 framställda härledningen af fsv. *fran*, *fra* ur *fram* tycks icke hafva vunnit erkännande. Fick sammanställer nämligen 3, 177 isl. *frá* med de i sammansättning använda got. *fra-*, sskr. *parâ-* samt med gr. *παρά*, och till hans mening ananslutet sig Noreen i Fryksdalsmålets ljudlära 58. Men med denna härledning blir *-n* i fsv. och fd. *fran* oförklaradt. Enligt min mening har Rydqvist funnit det rätta, ehuru han ej förklarar vokallängden i det fsv. *fran*, nysv. *från*, men äfven denna kan utan svårighet utredas.

Got. har prep. *fram* (von etwas her), hvilket kon-

Digitized by Google

strueras med dativus; i angelsaxiskan finns *fram* (från), som äfven förenas med dativus, och i engelskan kvarlefver *from*, hvilket som adverb äfven har formen *fro*. Samma form *fro* användes som preposition i äldre engelskan, och i nyangelsaxiskan finns äfven *fra (Koch* Historische Grammatik der englischen Sprache [2] 2, 360 f.; *Stratmann* Dictionary of the old english language); enligt *Müller* Etymologisches Wörterbuch möter i forneng. också *fron* och dialektiskt *fræ*. Fornsaxiskan har *fram* (hervon, heraus) såsom adverb, och äfven fht. har adverbet *fram*, *fran* i sammansättningar och 1 gång *fram* såsom preposition med dativus *(Graff* Althochd. Sprach-Schatz 3, 638). Då nu isländskan och fornsvenskan hafva *frá*, *fra* med samma form, samma betydelse och samma konstruktionssätt (dativus) som det fornengelska *fra*, tycks det icke vara tvifvelaktigt att dessa ord böra identifieras, om ljudlagarne ej lägga hinder i vägen; och detta är icke fallet. Härtill kommer att äfven på det nordiska området 2 gånger möter formen *fram (fræm)* = *fran;* en gång såsom sjelfständig preposition (Vestgöta-l. III, 11) samt i sammansättningen *fræmlagha* (Vestgöta-l. II, A. B. 27) enligt Rydqvist, anf. st.

Af *fram* blef genom försvagning af *m* i oakcentuerad stafvelse *fran*, liksom t. ex. fsv. *mællum* har blifvit *mællin* och *mællan*, och isl. *vegum*, *megum* — *megin*. *Fran* är den vanliga fornsvenska formen och förekommer äfven i forndanskan såsom biform till *fra* (Lunds Ordbog). Det slutande *n* i *fran* bortföll i mellertid ofta, och vokalen förlängdes; liksom äldre *an* blef isl. *á*, fsv. *a;* äldre *in* blef isl. *í*, fsv *i;* öfvergick också

Digitized by Google

fran till isl. *frá*, fsv. *fra*. Denna differentiering af *fran* till *fran* och *fra* kan ursprungligen hafva berott på begynnelse-ljudet i det efter prepositionen följande ordet, så att om detta började t. ex. med *s*, bortföll *-n* och vokalen förlängdes (jmf. t. *gans* — fsv. *gås)*, men begynte detta t. ex. med vokal, kvarstod *-n* i *fran*, och den ursprungliga vokalkvantiteten bibehölls. Ty utan tvifvel har det fsv. *fra* haft lång vokal liksom det isl. *frá* och det fsv. *a* (nysv. *å, på)*, hvilket bildats på samma sätt, och detta bestyrkes äfven af det norska *fraa*. Då nydanskan har *fra* (ej *fraa)*, bör detta sannolikt tillskrifvas en förkortning af den fordom långa vokalen, förorsakad af ordets brist på akcent, och ett steg längre har denna utveckling gått, då i en dansk dialekt (Vendsyssel) finns *fræ* med försvagad vokal *(Molbech* Dialectlexikon). Samma form *fræ* anträffas äfven 2 gånger i äldre Vestgötalagen (A. B. 4, 2; G. B. 5, 1), och *fræn* i Vestgöta-l. III, 131 (se Schlyters Glossar); jmf. äfven det af Müller anförda dialektiska engelska *fræ* och det nyssnämnda fsv. *fræm*. Vid sidan om det fsv. *frâ* kvarstod dock *frän*. Men ur detta *frän* kan det nysvenska *från* ej omedelbart hafva utvecklats; fastmer förutsätter det ett äldre *frân*. Till utvecklingen *frän* — *frân* torde dock ordets egna ljudförhållanden ej kunnat gifva anledningen. Förlängningen af *a* kan också lätt förklaras genom påverkan af det med *frän* ofta ombytande *frâ*. Dylik inverkan af partiklar på hvarandra är ingalunda sällsynt, till och med då de hafva skilda betydelser, hvilket här icke var fallet. Så säges t. ex. ganska ofta *icke eller*

Digitized by Google

för *icke häller* genom inflytande från *eller*, och *ej eller* förekommer äfven i Sverges Rikes Lag af 1734 Rättegångsbalken 15 § 3; 26 § 3 (jmf. Rydqvist 5, 169 f.); genom påverkan af *i sönder* säges på samma sätt ofta *i sönder* i st. f. *i sänder*.

fulæmna.

Af Rydqvist jämföres 3, 92 det i Codex Buræanus s. 417 förekommande *fulæmna* (tillräcklig) med *jamn*, *jæmn*, och 2, 424 anföres ordet såsom exempel på den »stelnade formen på *-a*,» som af adjektiv förekommer jämte den vanliga obestämda formen *(jamn)*, liksom *urlænda* och *urlænder*, *biltugha* och *biltugher* m. fl.

Denna sammanställning tycks i mellertid icke vara antaglig. Redan det anförda stället ur Cod. Bur. talar däremot. Det berättas nämligen där att, när en bjälke för ett visst ändamål visade sig vara för kort, en prest bad till S. Laurentius med den verkan, att bjälken *var fulæmna ok æn iui. sua at af sculde huga.* Om *fulæmna* uppkommit af *jæmn*, skulle det snarast vara af ordet i betydelsen: »jämn, full, hel (så att intet öfverskjuter)» (*Söderwall* anf. arb. 54), men häremot strider uppgiften att bjälken blifvit för stor. Och vidare anföres hvarken af Rydqvist 2, 410 eller i Schlyters Ordbok någon form af *iamn*, *iæmn* utan *j*, och när den därmed sammanhängande sammansättningspartikeln *iæm-* bland flera växlande former äfven har *æm-*, beror detta därpå, att den, såsom åtminstone ofta oakcentuerad, var utsatt för stympning mera än

Digitized by Google

andra ord (af Weste akcentueras *jämfö́rlig*, *jämfö́relse* i anf. arb., och ännu säges *jämvä́l)*. Det skulle därför väcka förvåning, om *j-* bortkastats i det sammansatta ordet.

Detta behöfver ej häller antagas, då mycket väl *fulæmna* (tillräcklig) kan vara bildadt af *ful*+*æmni* (material, förråd), på samma sätt som de isl. adjektiven *full-afla* (fully able to), *full-elda* (full hot), *full-kosta* (full matched, of a wedding), *full-liða* (having men (troops) enough), *full-ráda* (fully resolved), *full-tíþa* (fullgrown), *full-vedja* (one who is a full bail) och liksom de fsv. *fultiþa* (till mogen ålder kommen), *fulsæda* (besutten).

hisklig.

Man har sammanställt ordet med isl. *háski* (fara), *háskaligr* (farlig) (så Svensk Ordbok med angifvande af ordens härledning (1870)), men stamstafvelsens vokalljud i *hisklig* blir härvid oförklaradt. I Fårömålets Ljudlära (De svenska landsmålen I, 318) är Noreen på grund af det i denna dialekt mötande *heiskna* böjd att frångå sin förut uttalade åsigt att uppfatta *k* i Fryksdalsmålets *hiksen* (jämfördt med *hisna*) såsom inskjutet, och tillfogar: »jmf. rspr. *hisklig*.»

Denna förmodan bestyrkes af följande (oberoende af det nyssnämnda citatet gjorda) anteckningar. Utom i nu nämnda dialekt förekommer *hikks'n* i Vesterbotten (Rietz 290) och *hiksna* äfven i Södermanland och Närike (Rietz). Men också i det äldre riksspråket möta former med *k*: *exhorreo* öfversättes i Syllabus

Digitized by Google

in quo latinæ lingvæ proprie et improprie svecica respondet, (Stockholm 1649) med *hixna*, och samma form finns hos Columbus (Bibl. Verlden V); *hijskna* (imperf.) däremot hos Lucidor (Helicons Blomster D 2). För öfrigt förekomma på 1600-talet former också utan *k*, t. ex. *hijsna* hos Andreas Arvidi (Manuductio ad poesin suecanam 107) och äfven under medeltiden: Rydqvist anför 3,82 *hisna* från Birgittas Uppenb. och Patriks Saga. Det kan icke vara tvifvelaktigt att man af det äfven i riksspråket använda *hijskna* bildat *hisknelig* — *hiskelig*, hvilket bestyrkes däraf, att på samma sätt af *hijsna* afleddes *hijslig (Stjernhjelm* Jubelsång s. 2), och ännu i Sahlstedts Ordbok upptages *hislig (= hisklig)*. Beträffande metatesen *hixna* — *hiskna* kan jämföras fsv. *huxa* — d. *huske*. Med *hixna* tycks äfven det dialektiskt använda *higna*, *igna*, *ina* (Skåne, Halland, Blekinge; = hisna) och det däraf bildade adjektivet *ignelig*, *inelig* böra sammanställas (Rietz).

pocker.

Man har sammanställt detta ord med isl. *púki*, engelska *puck*. Det isl. *púki* (djäfvul, men äfven om »Draug», Fritzner) återfinnes i det sv. *skråpuk*, äldre *skåpuke* (så t. ex. i Linnés Skånska Resa (1751) s. 229). Men med samma härledning af *pocker* blifver så väl vokalen i penultima som det slutande *-r* oförklaradt.

Detta ord är utan tvifvel identiskt med det i äldre nysvenskan förekommande *pokor* (Sverges Lag

Digitized by Google

af 1734, Giftermålsbalken kap. IV, § 2), *pòckor* (verole, *Weste* Parallèle des langues françoise et suédoise), norska *Poka* (Barnekopper) och äldre danska *Pokker*, hvilket ännu lefver kvar på Fyen (= Börnepokker, Molbech Dialectlexikon). Att det nysv. *pocker* ursprungligen varit en plural inses af utropet *tusend Pocker!* hos Lucidor (Helicons Blomster Rr. 2) och äfven af Ihres öfversättning af detta ord i Glossarium sviogoth. »dæmon vel potius dæmones in plurium numero,» och den ursprungliga identiteten med *pockor* bestyrkes äfven däraf, att ännu af Weste akcentueras *pòcker* (diantre). Betydelseutvecklingen har varit *verole* — *djäflar* — *djäfvul.* Med det svenska *pocker ta honom!* kan jämföras det engelska *a pox on't*, och det engelska *pox* har liksom det svenska *pocker* öfvergått från pluralis till sing. På samma sätt påminner det svenska *hvad pocker!* om det af Shakspeare använda *what the good year!* i st. f. *goujere* (en venerisk sjukdom; Much ado about nothing, akt 1, sc. 3). Sedan *pòcker* öfvergått från pluralis till singularis, hvilken förändring genomfördes under sjuttonhundratalet (se Ihres och Westes nyss citerade öfversättningar), antog ordet akut liksom det stora flertalet af andra två-stafviga singularer på *-er (sleker, smiker* o. s. v.). Jmf. författarens arbete *Svensk akcent* 83 f.

um, num.

Den fornsvenska konjunktionen *um* har af Rydqvist IV, 218 och Bugge (Runeindskriften paa Ringen i Forsa Kirke i Nordre Helsingland, Kristiania 1877;

Digitized by Google

s. 17) blifvit ansedd såsom en utveckling ur det därmed likbetydande isl. *ef*. Ljudutvecklingen från *f* till *m* i dylik ställning är dock outredd, och detta har gifvit Leffler anledning att i en lärorik afhandling (Antiqvarisk Tidskrift 5, 216 ff.) söka ett annat ursprung för det fsv. *um* (i fall). Han framställer där den djärfva men sinnrika åsigten, att konjunktionen *um* utvecklats ur den i flocköfverskrifter i landskapslagar förekommande prepositionen *um*, efterföljd af konjunktionen *æn* (i fall); således ur uttrycket *um æn* ('angående om') genom utelämnande af *æn;* och denna betydelse 'i fall' af *um* skall hafva uppkommit i Svea land och därifrån spridt sig till det öfriga Sverge. Redan före publicerandet af denna Lefflers afhandling hade jag bildat mig en egen och från denna mening afvikande åsigt beträffande utvecklingen af konjunktionen *um*, hvilken jag här meddelar *).

---

*) De orsaker hvarför jag icke kunnat lämna min uppfattning och ansluta mig till Lefflers, äro: att det icke förefaller mig sannolikt, att ett uttryck i lagarnes flocköfverskrifter kunnat utöfva något väsentligt inflytande på språket; att i lagarne från Svea land, där bruket af *um* såsom konjunktion skolat börja, uttrycket *um æn* blott skall förekomma i flocköfverskrifter i Södermannalagen, och i dessa möter det endast 2 gånger (Jordabalken 6 och þiufnaþabalken 13, på senare stället blott i rubriken öfver texten); att det för öfrigt har, om man undantar Östgötalagen, där det är vanligt, uppvisats blott från 1 ställe (i Vestgöta-l. II. þiufua-b. 37); att uttrycket *um off*, ur hvilket betydelsen 'i fall' af det fd. *um* helt och hållet oberoende af det svenska *um æn* skall hafva utvecklat sig, blifvit uppvisadt blott från *ett* ställe i den danska lagliteraturen; att det negerade *um*, d. v. s. *num* (hvilket redan finns

Digitized by Google

Det etymologiska sammanhanget mellan det fsv.-fd. *um*, *num*, det isl. *ef* och *nema* framgår, så vidt jag kan inse, af följande sammanställning.

Gotiskan har konjunktionen *jabai* (om) (frågeordet *ibai* (om)) — nekadt: *niba (nibai)*; fornsaxiskan har *ef* (om) — nekadt *neþa*. Identiteten af isl. *ef* med fsax. *ef*, got. *jabai (ibai)* kan icke betviflas, och väl icke häller den af isl. *nema* med fsax. *neþa*, got. *niba (nibai)* *); men i så fall är *nema* ett negeradt *ef*, liksom *neþa* är ett negeradt *ef*, *nibai* ett negeradt *jabai (ibai)*. Och detta förhållande mellan isl. *ef* och *nema* bekräftas af formen *nefa* för detta senare ord i den stockholmska Homilieboken s. 95 (se Wiséns Företal XI), en form som man, då den möter i denna gamla handskrift och just är den teoretiska form man söker, ej utan vidare kan anse som skriffel. Men om det etymologiska sammanhanget mellan det got. *jabai*, *ibai* och *niba*, *nibai*, det fsax. *ef* och *neþa*, det isl. *ef* och *nema (nefa)* medgifves, vore det en märklig brist på öfverensstämmelse mellan dialekterna, om ej

---

i Vgl. I), isl. *nema* enligt denna tydning af *um* blir oförklaradt.

Att åter tänka sig en öfvergång af uttrycket *um æn* till *um* (i fall) försiggången i det alldagliga språket är tydligen omöjligt. Östgötalagens flocköfverskrifter: «om ifall man blifver sargad« o. s. v. hafva påtagligen bildats efter sådana som «om försåt,« «om trolldom« o. d., och uttrycket «om i fall« var i fornspråkets hvardagstal otvifvelaktigt lika sällsynt som i det nuvarande.

*) Då *num* t. ex. i Lunds Ordbog blifvit härledt af *numinn* (af *nema*) och jämförts med t. *ausgenommen*, tycks man hafva förbisett att, om också denna härledning vore möjlig för *num*, den icke passar för det isl. *nema*, som har annat vokalljud.

Digitized by Google

det fsv.-fornd. *um—num*, stode i samma förhållande till hvarandra som nu nämnda ord; d. v. s. *num* är ett negeradt *um*. Då dessutom identiteten af fsv.-fd. *num* med isl. *nema* väl aldrig varit betviflad och för öfrigt bestyrkes af utvecklingen isl. *sem* — fsv.-fd. *sum* *), och således:

ef (om) är = *nema* (om icke) (negationen naturligtvis oberäknad),

---

*) Dylik inverkan af *m* på föregående vokal spåras äfven i andra svenska ord. Fsv. *brims*, *bryms* — äldre sv. *bröms;* ännu *brems, bröms, broms* (Dalins Sv. Lexikon). Dat. *þem* — *thöm* (vanligt så väl i dat. sg. mask. som i dat. pl.; se Schlyters Ordbok och Rydqvist II, 489), *thom* (dat. sg. mask., Den svenska tideboken XXIX, XXX; dat. pl. samma arbete XLIII); och äfven nysvenska talspråket har ofta *dåmm* för *dem*. Sammansättningspartikeln *iæm-* har stundom formen *iom-*, såsom i *iomdyr*, *iommyket*, *iomnær*. *iomgoþer*, *iomgen*, *iomskila*, och på liknande sätt förekomma i forndanskan *umnær*, *umvæl* för de vanliga *æmnær*, *æmvæl* (jmf. Lund s. 154, Leffler anf. arb. 26). I de sist anförda *iom-*, fd. *um-* hafva vokalerna utvecklats ur ursprungligt *a (jam-)*; förhållandet är detsamma i de af Rydqvist 4, 20 från Vestmanna-l. hämtade *soman* och *suman*, *enzoman* och *enzomin*, *licoma*. Det är den labiala naturen hos *m* som vållat dessa vokalöfvergångar från *æ* och *a* till *u* och *o*. Exempel på liknande utveckling framför det labiala *f (v)* finnas äfven, såsom *af* — *off* (Didriks saga 291), hvardagligt *åv*, *å* (Rydqvist 4, 20), fsv. *Olaver* — nysv. *Olof* (dialektiskt *Ola*), isl. *ellifu*, fsv. *ællivu* — fsv. *ælliuvu*, senare *ællowo;* fd. *æf* (ifall) — fd. *of* (ifall). Egilsson upptager Lexicon poet. 612 äfven ett sällsynt isl. *of* = *ef* (si). Om öfvergång från *i* till *y* i fsv. vid *m* (och äfven *n*, *r*, *l*) se *Noreen* Fårömålets ljudlära 46 (De sv. landsmålen 1, 8). Äfven i tyskan har i ordet *om* vokalen framför labialen öfvergått till *o*, *u:* fht. har nämligen *ibu* men äfven *obe*, *ube*, nht. *ob*.

Digitized by Google

nema (om icke) är = *num* (om icke),

och *num* (om icke) är = *um* (om; negationen oberäknad),

så måste äfven *ef* (om) vara = *um* (om).

För öfrigt anträffas äfven i fornsv.-fornd. andra former af konjunktionen som tyda på denna identitet. På Forsaringen finns *if* (sannolikt uttaladt *ef*; se Bugge anf. ställe) och i forndanskan *ef*, *æf* (äfven *of*, *af*), och äfven möter på två (eller tre) ställen i forndanskan öfvergångsformen *æm* (= i fall). Lund anmärker nämligen att i Eriks Selandslag 1, 7 och 2, 51 tycks *æm* vara = *um* (hvis), men, såsom Leffler anf. arb. 25 fäster uppmärksamheten på, beror det förra citatet hos Lund på något misstag. Däremot anför Leffler anf. arb. 56 från en outgifven ålderdomlig pergamentshandskrift till Eriks Selandslag från slutet af 1200-talet eller början af 1300-talet ett *æm* = *um* (i fall). Väl *kunna* dessa *æm* vara skriffel för *um* eller *æn*, men då de förekomma i gamla handskrifter och mycket väl låta förklara sig såsom den sökta förmedlande formen mellan fornd. *æf* och fornd. *um*, torde det vara försigtigast att icka antaga misskrifning.

Utvecklingen från isl. *nefa* till isl. *nema* beror på den närliggande nasalen *n*. I fornsvenskan men äfven i isländskan öfvergår *f* framför *n* till *m*, t. ex. isl. *höfn* — fsv. *hamn*, isl. *nafn* — fsv. *namn*, isl. *jafn* och *jamn*, isl. *sofna* och *somna* (Wimmer Formlära § 25, 2 d). Det nasala *n* har framkallat öfvergången af läppljudet *f* (*v*) till det nasala läppljudet *m*. Samma inflytande har i *nefa* det *föregående n* utöfvat på läppljudet, hvilket i detta ord är så myc-

Digitized by Google

ket lättförklarligare, som *nefa* är akcentlöst och således vokalen *e* reducerats till ett minimum, hvarigenom *n* kom nästan i omedelbar beröring med *f(v)* *). Ett liknande inflytande af en föregående nasal (i detta fall *m*) på efterföljande icke nasal labial återfinnes i utvecklingen *báðum (öllum, þeim) vegum (vegin)* — *báðum megum (megin)* och i öfvergången *vit* — *mit*, *vér* — *mér* efter *-m* i 1 pers. pl. Utvecklingen af det fsv.-fd. **næm*, den äldre formen till *num*, har skett på samma väg.

Öfvergången från isl. *ef*, Forsaringens *if* (d. v. s. *ef)*, fd. *æf* till (fsv.-)fd. *æm*, hvaraf senare *um*, tycks däremot ej kunna förklaras på vanlig fonetisk väg, ty i detta ord kom *f(v)* ej i närheten af någon nasal (såsom i de ofvan anförda), hvilken kunde föranleda förändringen. Rydqvists åsigt att den motsatta ljudutvecklingen i den isl. prepositionen *um* — *of* därför skulle utgöra ett stöd, är icke hållbar, då dessa isländska prepositioner måste uppfattas såsom två skilda ord, det förra identiskt med fht. *umbe*, nht. *um;* ags. *ymbe*, det senare med got. *uf*, ags. *of*, t. *ob* (jmf. Bugge Tolkning af runeindskriften på Rökstenen i Antiqv. Tidsk. 5, 38). Snarare skulle man i det i den norska Didriks saga brukliga *oman* för *ofan* (Fritzner) kunna se en utveckling, parallel med *ef* — *em*, men då dels denna utveckling skett på norskt, ej på svensk språkområde, dels *f* efterföljes af *n*, om

*) Jmf. härmed öfvergången *ofan* — *oman* i fornnorskan, ehuru ett obetonadt *a* står emellan *f* och det följande *n;* denna senare form är bruklig i Didriks saga (Fritzner).

Digitized by Google

också skildt därifrån genom *a*, är detta *oman* icke bevisande.

Såsom jag tror, kan däremot konsonantljudet i *æm* (för *æf*) förklaras genom påverkan af det negerade *nem(a)* för *nef(a)*). Öfverförandet af ett ljud från en partikel till en annan är, såsom ofvan nämndt, icke sällsynt, och därtill fordras ofta blott en relativ ljudlikhet mellan orden; så t. ex. *i sönder* (för *i sänder;* påverkadt af i *i sönder*), *icke eller* (för *icke häller;* påverkadt af *eller)*. Men i detta fall understöddes ljudlikheten af likheten i betydelse, då språkkänslan sammanband *ef* med dess motsats *nef(a)*, *nem(a)*, och inverkan af det senare ordet på det förra kan därför snarare jämföras med den af *frå* på *från*. Antagligast förefaller det, att detta inflytande af *nem(a)* på *ef* utöfvats på den gemensamt fsv.-fd. språkståndpunkten eller åtminstone börjat, innan öfvergången *nef(a)* — *nem(a)* genomförts. Då *nef(a)* och *nem(a)* växelvis användes, och således sambandet mellan *ef* och *nef(a)* fortfarande kändes, började man, liksom *nef(a)* hade sidoformen *nem(a)*, låta *ef* få sidoformen *em* (skrifvet *æm* på fd.). Men liksom isl. *sem* blef fsv.-fd. *sum*, isl. *nema* blef fsv.-fd. *num*, och fd. *æm*-(= *iam*-) blef *um*- (se ofvan) *), så blef *em* (*æm*) — fsv.-fd. *um*. Och liksom i fsv. *num* utträngde den äldre motsvarigheten till det isl. *nef(a)*, *nem(a)*, utträngde *um* det äldre *ef* (på Forsaringen *if*) och *em*. I forndanskan finnas ännu *æf* och 2 ggr *æm* vid sidan om *um*, men den nekande formen heter blott *num*.

---

*) Jmf. äfven det sällsynta isl. *of* för *ef* (om), t. *ob*.

Digitized by Google

Att för öfrigt ett begrepp och dess motsats liksom i detta fall 'om' och 'om icke' af språkkänslan förenas och inverka på hvarandra, kan bestyrkas genom analoga fall. Så t. ex har *sim* (ja) i portugisiskan (uttaladt med nasalt *i;* af lat. *sic)* sannolikt fått nasaleringen från *não* (nej; uttaladt med nasaldiftong; af lat. *non)* *); och detta fall är således en parallel till det här afhandlade: det nekande ordet har utöfvat inflytande på det jakande. Äfven visar likheten i bildning af isl. *játa* och *neita* (äfven *játta* och *neitta)* samt af fsv. *jaka* och *neka* sammanhörigheten af två motsatta begrepp.

Emot den här gifna förklaringen af *um* talar, så vidt jag kan inse, icke den omständigheten, att de med isl. *ef* (om), *efa* (tvifla), *efi* (tvifvel) sammanhängande fornsvenska orden i våra urkunder hafva brytning: *iæf* (tvifvel), *iæfliker*, *iava* o. a., ty *em*, hvaraf sedan blifvit *um*, har utvecklats ur *ef* redan så tidigt, (troligen på den gemensamt fsv.-fornd. ståndpunkten), att äfven i fsv.-fd. *iava*, *iæf* o. s. v. hade obrutna vokaler, uteslutande eller vid sidan om de brutna. Dessutom möter *if* (om), såsom redan nämndt, på Forsa-ringen, en Helsinglands-inskrift. Då påverkan af *nem(a)* på *ef* tänkes hafva skett vid nämnda tid, talar icke häller däremot, att under den period som representeras af våra lagar, *num* (nisi) är mindre vanligt än *utan* (nisi). För öfrigt är ännu vid den tiden *num* ej ovanligt, lika litet som det isl. *nema*.

Det är anmärkningsvärdt att *um* (om) icke före-

*) Jag har att tacka prof. Es. Tegnér för denna uppgift.

Digitized by Google

kommer i äldre Vestgötalagen och blott på ett ställe i textkodex till Upplandslagen samt för öfrigt »ganska sällan i äldre handskrifter d. v. s. så länge *æn* (om) var vid magt» (Rydqvist 5, 172 f.). Men af den omständigheten, att ordet saknas i äldre Vestgötalagen, hvilken däremot har *æn* (om), kan man icke draga den slutsatsen, att det öfver hufvud vid tiden för denna kodex skrifvande ej existerade i språket. Denna lag utgör nämligen icke mer än 67 sidor 8:o (Schwartz och Noreens upplaga), och utan tvifvel finnas många nysvenska skrifter af denna storlek, kvilka sakna ordet *i fall,* ehuru konjunktionen *om* i dem förekommer. Men ehuru, såsom nämndt, i älsta fornsvenskan *um* var mindre vanligt än *æn* (ifall), så förekommer t. ex. i yngre Vestgötalagen (redigerad omkring år 1300; handskrift från medlet af 1300-talet), ofta *um* (ifall).

Ett egendomligt förhållande vid den nämnda lagredaktionens användande af dessa partiklar fordrar en särskild förklaring. Leffler påpekar anf. arb. 8, att några gånger flocköfverskriften börjar med *um,* under det att flockens begynnelseord, som för öfrigt upprepa flocköfverskriften, börja med *æn.*

Då äldre Vestgötalagen saknar flocköfverskrifter, men den yngre har dylika, hafva dessa således tillkommit senare än den stomme till den yngre redaktionens text, som förefinnes i den äldre Vestgötalagen. Då nu blott *æn* (i fall) finns i denna äldre redaktion, var det naturligt, att samma ord användes äfven i den yngre på sådana ställen, som i oförändradt eller nästan oförändradt skick upptogos från den äldre. Skulle åter något nytt tilläggas, i hvilket fall man ej hade

Digitized by Google

något äldre mönster att följa, användes ofta det nu mera än förut brukliga *um;* således äfven i de tillagda flocköfverskrifterna. Då sålunda t. ex. yngre Vestgötalagens Aruæbalk 10 har *æn bonde giptir dottor meþ munð ok meþ malæ,* är detta påtagligen afskrift af äldre Vestgötalagens Arfþær-b. 7: *En bonde gyptir dotur sinæ mæþ mund ok mæþ malæ.* Då deremot i den äldre redaktionen ej fanns någon flocköfverskrift, måste denna för den yngre författas, icke afskrifvas, och man använde därför i den *um: um bonde gipter ðottor sinæ meþ munð ok malæ.* På samma sätt är den yngre redaktionens *Æn biscup skal takæ* (Retlosæ-b. 2) afskrifvet af den äldres *En biscup skal taka* (Retlosæ-b. 2); i den nyförfattade öfverskriften heter det däremot *um biscup skal takæ.* Förhållandet är detta med alla de af Leffler s. 8 f. påpekade 9 ställen i Vgl. II, där *um* på detta sätt står i flocköfverskriften, under det att flocken har *æn,* utom ett (Giptæ-balken 11), hvilket äfven annars blott i ganska olika form återfinnes i den äldre redaktionen (Giptar-b. 6: 3 *).

Då i en handskrift af yngre Vestmannalagen (C) *um* (i fall) är vanligt i flocköfverskrifterna men annars sällsynt i lagen (Leffler anf. arb. 11), beror detta helt visst äfven därpå, att dessa öfverskrifter äro senare affattade än texten: äldre Vestmannalagen saknar näm-

---

*) Genom denna förklaring af detta yngre Vestgötalagens bruk af *um* och *æn,* torde Lefflers uppfattning, att detta förhållande vore ett särskildt kraftigt bevis för uppkomsten af *um* (i fall) ur *um æn,* icke vara hållbar.

Digitized by Google

ligen flocköfverskrifter och har *um* såsom konjunktion blott *en* gång.

Det kan vara på sin plats att i detta sammanhang äfven undersöka, om ifrån konjunktionen *ef—um* kan spridas ljus öfver den därmed likbetydande fsv.-fd. konjunktionen *æn*, isl. *en*.

Af Oxfordordboken anmärkes vid det isl. *en* (om): »cp. Old. Eng. *an*». Men *an* i betydelsen 'om' har jag icke funnit hvarken i Heinrich Leos eller Greins angelsaxiska glossar eller i Stratmanns Dictionary of the old english language. Rydqvist anser det 5, 172 icke omöjligt, att det fsv. *æn* (om) blott är »en annan sida eller ny utveckling» af *æn* (men), ehuru det förefaller honom troligare att *æn* är identiskt med *ef*; men ljudöfvergången *f—n* finner han dunkel. Den af Rydqvist alternativt antagna betydelseutvecklingen från 'men' till 'om' för det fsv. *æn*, är måhända icke omöjlig, men den är icke häller sannolik. Hans andra förslag, att i *æn* (om) se ett ombildadt *ef* (om), är säkerligen den naturligastc förklaringen, om blott icke ljudlagarne lägga hinder i vägen därför.

Enligt den ofvan gifna tydningen af fsv.-fd. *um* har detta utvecklats ur ett äldre *æm*, hvilket återfinnes i ett par forndanska handskrifter. Då detta *æm* var ett akcentlöst ord, hade dess *m* tendens att öfvergå till *n*, liksom *m* ofta annars i obetonade ord och stafvelser fått denna utveckling; jmf. fsv. *fram* — *fran*, *mællum* — *mællan*, *mællin*. På så sätt blef af *æm* — fsv.-fd. *æn*, isl. *en*. Är denna uppfattning riktig, återfinnes i det fsv. *æn* den ursprungligare vokalen till fsv. *um*, hvilken i denna form af ordet öfvergått

Digitized by Google

till *u* framför labialen *m;* och det isl. *en* talar för ett äldre isl. *em*, parallel-form till det fsv.-fd. *æm* och till det negerade isl. *nema*, men hvilket i den bevarade literaturen blifvit utträngdt af sina växelformer: det äldre *ef* och det yngre *en*.

Emot denna härledning af *æn*, *en* talar dock den omständigheten, att *æn* tre gånger i äldre Vestgötalagen och 1 gång i Östgötalagen har formen *an*. Men detta förhållande kan samställas antingen med växlingen *æf* — *af* (= om) i forndanskan eller därmed, att man i Vestgötalagen och äfven i Östgötalagen också i en del andra ord anträffar *a* i st. f. *æ* framför *n*, t. ex. *kannir* (för *kænnir* Vgl. I, þj. B. 14), *tvanni* för *tvænni* (Vgl. I, J. B. 2, 2; 2 ggr; Vgl. I, G. B. 7), *branna* (för *brænna* Vgl. I, A. B. 13, 2), *þranni* (för *þrænni* Vgl. I, þj. B. 6 pr.) *); äfven *hanni* (för *hænni;* Vgl. I, G. B. pr.; Vgl. I, G. B. 6, 3; Vgl I, G. B. 7; Vgl. III, 106) **), *panninga* (för *pænninga;* Östg.-l. Vaþa m. 6, 1), *panningum* (Östg.-l. Kr.B. pr.) *utlandingær* (för *utlændingær;* Östg.-l. Dr. B. 10, 1), *utlandzsker* (för *utlændsker;* Östg.-l. enligt Glossaret) (dessa 2 sista ord kunna vara påverkade af *land*), *frandær* (för *frændær* Östg.-l.). Om också dessa exempel på *-an-* för *-æn-* äro för få, för att på dem skulle kunna byggas någon teori om en sporadisk utveckling af *-æn-* till *-an-* i dessa fornsvenska la-

*) Jmf. Rydqvist 4, 14.

**) *Hanni* kan dock här uppfattas såsom en ursprungligare form af det vanligare *hænni* (jmf. författarens Ljudförsvagning i akcentlösa ord; Tidskr. f. Filogi, N. R. III. 255).

Digitized by Google

gar, så visa de åtminstone att det 4 gånger mötande *an* för *æn* (om) ej utgör något väsentligt hinder för den här föreslagna förklaringen af *æn*.

Man torde alltså kunna påstå, att *um* är identiskt med *ef*, och att utvecklingen sannolikt varit *ef* — *æm* (genom inflytande från *nem(a)*) — *um* (genom labialens inverkan); under det att ur *æm* troligen äfven uppstått det till följe af akcentlösheten försvagade *æn* (om):

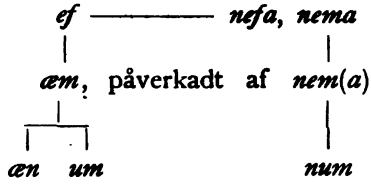

17 juni 1880.

Digitized by Google

Förklaring af fornsvenska lagord *).

alzmaþer ok ymumaþer.

Dræpare B. 15 af yngre Vestgöta-lagen lyder: *Dræþer maþer suþerman æller ænskæn alzman. ok ymuman. böte niu marker þem sak söke. tuar konongе. bonde gæf hvar þer aþrum sin ræt af alzmanni ok ymu.* Schlyter uttalar i Ordboken den förmodan att *alzman*, som ursprungligen betydt öbo i allmänhet (af *aland* = ö) på detta ställe betecknar en invånare från Östersjöns öar eller östra kuster, hvilket är en modifikation af E. S. Brings hos Schlyter anförda uppfattning, enligt hvilken *alzman* borde öfversättas med *ålänning*, men i vidsträcktare bemärkelse äfven var namn för finnar och andra folk från de ryska Östersjöprovinserna. *Ymuman* anser Schlyter »tilläfventyrs betyda en man från trakten af Umeå eller från Norrland i allmänhet.»

Mot dessa af Schlyter själf med tvekan fram-

*) Äfven upptagas ord ur Skånelagen och ur de i Schlyters upplaga af denna lag tryckta Stadgarne.

Digitized by Google

ställda förklaringar kunna göras befogade invändningar. I Helsinge-lagen Kg. B. 7 förekommer *i Uma* (i Umeå), och af *Styffe* Skandinavien under unionstiden 319 anföres namnet blott under formen *Uma* (från år 1324); ordet har således fordom liksom nu haft *u* i penultina. Dessutom visar det nyss nämnda *i Uma* i Helsingelagen att *ymu* icke är böjd kasus af *uma.* — En sammandragning *alandsman* — *alzman* är väl icke omöjlig, men att ordet haft den ofvan nämnda vidsträcktare betydelsen, är, så vidt jag vet, icke visadt, och det är osannolikt att Vestgötalagen skulle göra en bestämmelse särskildt beträffande böter för dråp af åländsk man i en flock, där böter för dråp af andra svenska inbyggare icke omtalas. Och detta så mycket mera, som i samma balk 10 redan blifvit stadgadt, huru stora böter som gäldas vid dråp af svensk (*innan konongs rikis*) man, som icke var vestgöte.

Häraf bör man öfver hufvud kunna sluta att med *alzman ok ymuman* icke menas inbyggare från något annat svenskt landskap än Vestergötland. I trettonde flocken nämnes bötesumman, om *dansk* eller *norrman* dräpes; i nu afhandlade flock bestämmes den, om någon dräper *suþerman eller ænskæn.* Således äro redan de utlänningar nämnda, med hvilka vestgötarne hufvudsakligen hade samfärdsel. Att *alzman ok ymuman* icke äro namn på utlänningar, antydes äfven af slutet af flocken, där det särskildt stadgas, att vid dräpande af *alzman ok ymuman* böter icke erlades till häradet, hvaremot intet derom nämnes, om *suþermaþer* eller *ænsker* dräpes; de förra skiljas alltså

Digitized by Google

från de senare. Man kan således förmoda att med de i fråga varande uttrycken afses hvarken utlänningar eller svenskar från andra provinser; de måste således beteckna män från Vestergötland, men hvilka intogo en exceptionell ställning, då om de dräptes, lägre böter erlades än för annan Vestgöte.

Ymuman står enligt min mening för *vimuman*. En dylik öfvergång af *vi* och *vî* till *y* anträffas i fsv. *virka* — *yrkia*, *tvisvar* — *tysvar*, isl. *því* — fsv. *þy*, isl. *þvíliker* — fsv. *þyliker* o. s. v. (Rydqvist 4, 90); jmf. äfven nedan *vikia* — *ykia*. Roten till *vima* återfinnes i flera svenska landskapsord: *vima* (vimla, gå omkring; Gottland), *vimmla* (yra; Ångermanland), *vimblä* (yra; Gottland), *vimmra* (vimla för ögonen; Vestergötland, Småland, Ångermanland), hvilket verb i Vestergötland äfven betyder 'göra ngt utan eftertanke,' *vimmrig* (1) yr, om hästen 2) yrande, obeslutsam; Vestergötland) — och andra. I riksspråket användas *vimmel*, *vimla* och *vimmelkantig* (yr i hufvudet). Fritzner anför *vima* f. (Ildebefindende) och Oxfordordboken äfven *vim* och *vim* (giddiness, as if out of one's senses). Aasen upptager *Vim* (Nykker, Særheder, underlige Paafund), *vima* (tumle, gaae som i Forvirring), *vime* m. (Fortumling i Hovedet, Svimmel). Efter det nu anförda torde det ej vara tvifvelaktigt att det fsv. *vima* kan hafva haft betydelsen 'yrsel,' 'sinnesförvirring,' och *vimumaþer* = *ymumaþer* 'en sinnesförvirrad man,' 'en vansinnig.'

Med denna tolkning stämmer väl öfverens stadganden i andra landskapslagar beträffande böter för dräpande af en vansinnig. I Upplandslagens Man-

Digitized by Google

hælghis B. 2 § 1 heter det: *kan han* (näml. en man som blifvit *aff witæ*) *man dræpæ ællr sarghæ. wæri allt. j. waþæ botum. sar. j. þrim örum. döz drap. j. siu markum. swa skal hans ærwingi baþi takæ ok giældæ fore han.* I Manhælghis B. 18 § 1 af Södermannalagen göras samma bestämmelser beträffande böterna, om vansinnig dödar eller dödas, och en modifikation däraf återfinnes i äldre Vestmannalagen Manhælghis B. 21 och i Helsinge-lagen Manhæliæs B. 2 § 1. En bekräftelse på den nu gifna tydningen är äfven, att liksom i de fyra nyss nämnda lagarne det stadgas, att samma böter skola erlägges, om en vansinnig tillfogar, eller honom själf tillfogas skada, i yngre Vestgötalagens Dræpare B. 18 föreskrifves: *Dræper galin maþer man. löper ur bandum. böte han ater meþ niu markum*, d. v. s. samma summa som skulle till målsegaren erläggas, om *ymumaþer* blifvit dräpt (de två marker som i detta senare fall tillföllo konungen, omtalas däremot ej i 18).

alzman torde kunna uppfattas såsom *halzman*. Begynnande *h* bortkastas ganska ofta i fsv. handskrifter, och särskildt beträffande Vestgötalagarne anmärker *Rydqvist* (Ljus och irrsken i språkets verld 47 f., Sv. Spr. L. 4, 399) att »det utgångna eller tillsatta *h-* i dem är långt ifrån ovanligt.» I Schlyters Ordbok upptages ett *halzmaþer* = innehafvare, den som har något i sitt förvar (Vestmannalagen), och i isl. finns *haldsmaðr* äfven i dylik användning. Denna betydelse passar icke på i fråga varande ställe. *Halda, hald* hafva i mellertid en mängd skiftande bemärkelser, så att detsamma är att förmoda om ett däraf

Digitized by Google

bildadt *halzman.* Af *hald* i dess första betydelse (hållande) har man i lagspråket bildat *haldsbani* (dråpares medhjelpare, som vid dråpet håller den som dräpes), *haldsbænd* (dylik delaktighet i dråp), *haldsböter* (böter därför), i hvilka sammansättningar *halds-* (äfven *hald-*, *halss-*) har aktiv mening. I *halz fæ* (Skånelagen) och *halz örar* (Vestgötalagen), brukade om anförtrodt gods, är däremot betydelsen af *halz-* passiv. Så kan äfven förhållandet vara i (*h*)*alzman* = 'en person som hålles' (i förvar eller i fjättrar), 'en vansinnig,' likbetydigt med *ymuman.* Denna förklaring bestyrkes af den nyss anförda paragrafen i Upplandslagen, där det stadgas: *wærþær man aff witæ. - - frændær hawin han. j. hæptum.*, och där det vidare fortsättes: *kan þæn man or hæptum komæ. dræpær man* o. s. v. På motsvarande, ofvan citerade ställe i Södermanna-lagen heter det: *Warþer man af wita — —. Skylde mæn sculu han i gömo hawa. kan han lös slippa — —. man dræpæ æller by brænnæ* o. s. v. Liknande föreskrift återfinnes i de nyss anförda paragraferna ur Vestmannalagen I och Helsingelagen, och i flock 18 af yngre Vestgötalagen förutsättes, för att galen man skall kunna dräpa, att han *löper vr bandum.* Vid bildningen af (*h*)*alzman* kan för öfrigt påminnas om det danska ordet *bindegal.*

Ännu en omständighet talar för liktydigheten af *alzman* och *ymuman:* att orden förenas genom *ok*, då däremot *superman, ænskæn* skiljas genom *æller;* och såsom ofta är fallet vid sammanställning af ord med samma betydelse, bildar *alzman ok ymuman* alliteration.

Digitized by Google

En alternativ och måhända väl så tilltalande förklaring af *alzman* skall jag imellertid äfven nämna. *Halda* användes i fsv. äfven i betydelsen: hålla, underhålla, föda, t. ex. *halda friplösan man* (MELL.; Schlyters Ordb.), och samma användning har äfven *halda* i norskan, hvilken äfven eger subst. *Hold* n. (Underholding, Aftækt af en Gaard) (Aasen). Häraf har man bildat *Holdsfolk* (Folk som nyde Aftækt), *Holdskona*, *Holdsenkja* och äfven *Holdsman*. På samma sätt kan man af fsv. *halda* (underhålla) hafva bildat *(h)alzmaþer* = man som underhålles, d. v. här säga 'fattighjon'. Möjligheten af denna tydning bestyrkes af Helsingelagen Manhæliæs B. 6, där det stadgas: *Dräpäs the, gäster ok bonde, Tha är bonde halw höghri ath fridh botum än gäster.* § 1 *Äghas widher bonde ok stafkarl, Tha bötäs fore stufkarl halw minnä än fore gäster* (läs *gäst*). För öfrigt kan påminnas om Islands mot de fattiga i många afseenden drakoniska lagar.

bakhærbærghi.

I yngre Vestgöta-lagen Kirkyu B. 2 heter det: *ok fyughur huus. stuuv bakhærbærghi. nöthuus ok lathu. them skulu bönder up göra ok præster uppe halda sithan.* I Ordboken öfversättes *bakhærbærghi* med 'bagarstuga,' men den förmodan uttalas, att ordet möjligen är skriffel för *hærbærghi*, hvilket finns i ett par handskrifter. Denna omständighet talar emot öf-

Digitized by Google

versättningen 'bagarstuga,' då de olika handskrifternas *hærbærghi* och *bakhærbærghi* på så sätt skulle få helt olika betydelse, och det i en fjärde handskrift (M) mötande *skemma* stämmer icke häller öfver ens med detta senare ord.

Imellertid kan handskriftens läsning bibehållas, om man uppfattar *bakhærbærghi* såsom bildadt icke af verbet *baka* utan af subst. *baker* (rygg). På samma sätt användes i nysvenskan sammansättningen *bakhus* = arrière-maison (*Weste* Parallèle des langues françoise et suédoise), i Värendsmålet *bakhus* om ett bakom stofvan beläget torn (*Hyltén-Cavallius* Värend och Vidarne 2, 207) och i Norge *Bakhus* (Huus i den bagerste Deel af Gaarden), äfven *Baksal, Bakstova; Bakarhus* däremot 'Husrum som er bekvemt for Bagning' (Aasen). Med denna betydelse af *bakhærbærghi* (=(mindre) afsides liggande byggning), låta varianterna väl förena sig, så väl det mindre bestämda *hærbærghi* som *skemma*. Detta senare ord öfversättes nämligen af Fritzner 'liden Bygning som staar adskilt fra de øfrige Huse,' och *Keyser* (Nordmændenes private Liv i Oldtiden s. 47) anmärker: Benævnelsen *skemma* synes at have været brugt om ethvert mindre, afsondret Huus paa en Gaard.

bristh.

I den efter Skånelagen tryckta, af Erik af Pommern och drottning Margareta mellan 1396 och 1412 utfärdade fiskeristadgan (Skånelagen V, 5 A) inne-

Digitized by Google

håller momentet 24 ett förbud mot bärande af vapen och börjar: *Item huem man griber med vapn plathe eller jern pantzer eller bristh eller knöppele arbörsth* o. s. v. I Ordboken förmodas att ordet är misskrifvet, och anmärkes att i den tyska öfversättningen motsvaras det af *barde*, mht. *barte* (stridsyxa). Den tyska öfversättningen öfverensstämmer imellertid på detta ställe ej fullkomligt med det danska originalet, så att man ej af den kan hafva säker ledning vid öfversättningen af hvart och ett af de uppräknade orden, hvilket för öfrigt icke häller uttalats i Ordboken. I Lunds Ordbog upptages ordet icke.

Bristh återfinnes i tyskan. Plattyskan har *Britze* (Klapperbrett; jedes Brett womit man jemand vor dem Hinten schlägt; Bremisches Wörterbuch), motsvaradt af nht. *Britsche*, *Brütsche* (Schlegel, Holzhammer; *Grimm* Wörterbuch), mht. *britze*, *brützche*. Vid dessa tyska sidoformer med *ü* kan anmärkas, att flera handskrifter till det här afhandlade stället i st. f. *bristh* hafva *brysth* (se Schlyters upplaga). Ordet betecknar *ett tillhygge af trä* liksom det omedelbart därefter följande *knöppele*. Metatesis har skett af *t* och *s*, liksom det danska *Brix*, hvilket ursprungligen är därmed identiskt, i norskan blifvit *Brisk*. För öfrigt kvarlefver det ursprungligare *brits* utan metatesis i betydelsen *stryk* i Småland (äfven *britsa* = slå; Rietz), och förhållandet mellan dessa ords betydelser (*bristh* — *britsa* — *brits*) återfinnes i *piska* (subst.) — *piska* (verb) — *pisk* (stryk).

Digitized by Google

brungærþæ.

Wil annær man sa en akær æller twa brungærþæ yuir hanum ællær gömæ andræ lund. Så stadgas i Skånelagen 179. Såsom varianter till *brungærþæ* anför Schlyter ur E *bryn gærthe*, ur M *bröngerthe*, ur H *biug giarthe*. Af Ihre sammanställes i Glossarium sviogoth. 1, 263 ordet med det i Uppland använda *brångor*, enligt Rietz *brångar* (torra qvistar som hindra en väg), men denna härledning har mycket litet för sig. Videnskab. Selskabs danske Ordbog öfversätter därför uttrycket: »at omgierde en fra Fælleden til Sæd indtagen Ager ligesom en Brønd, ved at sætte Gierdet tæt ved dens Kanter, og saaledes ei for meget betage Græsningen», till hvilken förklaring Schlyter och Lund ansluta sig.

Till denna tolkning har man väl blifvit föranledd af den efter *brungærþæ* följande prepositionen *yuir*, vid hvilken man kan frestas att tänka på en jämförelse med en brunn (såsom något hufvudsakligen under jordytan liggande), men äfven efter det enkla *gærþæ* (omgärda) brukas i Skåne-lagen *yuir: gærþæ e hin yuir wang sin oc yuir hæghnaþæ sin ær sæth a oc hæghnaþ* (175); användandet af denna preposition gifver sålunda intet stöd åt den nämnda tydningen. För öfrigt har på det afhandlade stället (Sk.-l. 179) hskr. M *um* i stället för *yuir*. Den i en handskrift förekommande formen *bröngerthe* har måhända äfven bidragit till sammanställandet med fd. *brun* (isl. *brunnr*), nyd. *Brønd*, men såsom nedan skall visas, kan och bör det däri ingående *ö* uppfattas på annat sätt. För

Digitized by Google

öfrigt får man helt visst icke utan trängande skäl härleda *brungærþæ* af *brun* (isl. *brunnr*), då jämförelsen mellan stängslet kring en alltid jämförelsevis vidsträckt åker med det omkring en brunn ej ligger nära till hands.

Jag ser i *brun-* samma ord som i isl. *brún* f. (kant), fd. *bryn* (ögonbryn), i danska dialekter *bryn* (*brön*) = Kant af et Bord, en Fiæl e. d. (hvaraf man bildat *brønne* »hugge eller høvle den skarpe Kant af Træværk», *Molbech* Dansk Dialectlexikon), det svenska (*skogs-*)*bryn*, (*ögon-*)*bryn*. Enligt denna förklaring bör *brungærþæ* öfversättas 'bryngärda,' 'kantgärda,' 'såtta stängsel längs åkerkanten,' och i svenska dialekter (Vestergötland, Östergötland och Gottland) användes *brun* just i betydelsen »kant vid åker eller äng» (Rietz). Med det af *brun* bildade *brungærþæ* kan jämföras det af norska *Brun* (Kant) bildade *bryna* (sætte Kant paa) och det af svenska *kant* uppkomna *kanta*. Handskriften M har *bröngerthe* med *ö* i rotstafvelsen, liksom de i danska dialekter mötande *brön* (subst.), *brønne* (hugga af kanten) hafva denna vokal. Med rätta anmärker Schlyter om *biug giarthe* i hskr. H. »male»; förvrängningen har troligen föranledts af det straxt förut stående *biug gærþe*.

falle.

Handskrifterna F G af den efter Skånelagen tryckta *Statutum in nundinis Malmogiensibus promulgandum* innehålla efter momentet 15 i den af Schlyter såsom

Digitized by Google

hufvudtext tryckta handskriften två stadganden, af hvilka det ena lyder: *Item at ingen byemand eller Kiöbmand schall Kiöbe eller falle nogen Kiöbmanschab wdenn portene* etc. *Falle* återgifves i Glossaret och Ordboken med 'hålla fal' och uppfattas således såsom motsats till *Kiöbe*.

I isl. användes *fala* = »to demand for purchase» (Oxfordordboken), »begjære til Kjøbs» (Fritzner), »forlange tilkjøbs» (Jónsson), och i danska dialekter har *fale, falle* liknande betydelse: »byde paa noget som man vil kiøbe» (Molbech). Äfven så det dialektiska svenska *fala* (vilja köpa, bjuda på), ännu användt i södra Skåne (Rietz), således i just den trakt, för hvilken i fråga varande förordning skrefs; för öfrigt brukligt äfven i Blekinge och på Gottland. Någon uppgift om att i någon nordisk dialekt *fala* haft eller har betydelsen 'hålla fal,' har jag däremot icke funnit. Det fd. *falle* bör därför öfversättas 'vilja köpa,' 'bjuda på,' och något hinder för denna uppfattning af ordet ligger ej däri, att det svenska *fala* och det danska *fale, falle* nu konstrueras med prep. *på*, då det isl. *fala* användes med ack.: *fala eitt af einum* (eller *at einum)* (Oxfordordboken och Fritzner). *Falle* står således ej såsom motsats till *Kiøbe* utan är nästan synonymt därmed.

lapi, anlapi, anlap.

Yngre Vestgöta-lagen þiufva B. 58 börjar: *tver æru ondestu þiuuær. fulder gurþiufuer oc agnabakæ. æn agnæbaku* (»*agnæbakæ*, ut videtur, legendum»)

Digitized by Google

far annattuægiæ meþ klylf (»lege *klyf*») *æller vaghin. ok vil swa ökiæ laþæ sin meþ stolo* (»lege *stolno*») *korne.* — — —. I så väl Glossaret som Ordboken anses *laþi* vara blott en växelform till *laþa* (lada) men med samma betydelse.

Något motsvarande isl. *hlaði* = *hlaða* upptages hvarken af Fritzner, Erik Jónsson eller Egilsson. Däremot synes Oxfordordboken gifva stöd åt denna uppfattning, då den anför *ett* ställe, där *hlaþi* = *hlaþa*, nämligen Flateyjar-bók II, 228; men denna uppgift torde bero på något misstag: jag har åtminstone på det citerade stället ej kunnat återfinna ordet. Men om också isl. *hlaði* 1 gång användes = *hlaða* (oafsedt möjligt skriffel), så passar ej betydelsen "lada' för fsv. *laþi* på i fråga varande ställe ur Vestgötalagen. Det fsv. *ökia* eller isl. *auka* betyder nämligen icke 'fylla,' i hvilken mening det vore nödvändigt att fatta ordet (fylla sin lada med stulen säd), om *laþi* skulle vara = *laþa*.

Med betydelsen 'öka' för *ökia*, den enda som angifves i Ordboken, väntar man uttrycket: 'öka förrådet (i sin lada) med stulen säd', och denna mening erhålles, om man uppfattar *laþi* = isl. *hlaði* i dess vanliga mening: »Stabel, noget som er sammenlagt i en vis Orden det ene Stykke ovenpaa det andet; af Korn; af Klæder» (Fritzner), äfven förekommande i sammansättningar, såsom *fisk-hlaði*, *skreiðar-hlaði*. *Laþi* betyder således 'hög (af säd)', 'förråd (af säd)', och öfversättningen blir enligt denna tolkning: öka sitt (sädes-)förråd med stulen säd.

I Ordboken upptages *anlaþi* n. och m. = »säd

Digitized by Google

och hö som skall införas eller är infördt i lada», förekommande i Magnus Erikssons Landslag och i Vestmannalagarne *). Öfversättningen tycks antyda, att ordet skulle sammanställas med det nyss afhandlade *laþi* i den af Schlyter antagna betydelsen af 'lada'. Men, såsom jag vågar hoppas, framgår af det föregående att fsv. *laþi* är = förrådshög.

Det ligger då nära att förklara *anlaþi* af *an* och *laþi* m. (förrådshög, förråd), och i denna mening förekommer det i MELL. Eghno B. 36 § 3: *huar sum þe iorþ saar ællæ slaar utan lof iorþ æghandans, aghe iorþ æghandin anlaþa allan. Anlaþi* är bildadt såsom det isl. *torfhlaði, móhlaði,* och *alder anlaþi* betyder eg. 'hela skördeförrådshögen', således 'hela skörden'. Samma användning och samma genus har ordet utan tvifvel i äldre Vestmannalagen Bygninga B. 45 § 5: *Brindir up anlaþi* — — och på motsvarande ställe af yngre Vestmannalagen (Bygninga B. 25 pr.). Då i Glossaret *anlaþi* äfven på dessa ställen uppfattas såsom neutrum, har förf. väl föranledts till denna mening af äldre Vestmannalagens Bygninga B. 19 § 1.

Där heter det nämligen: *hawi ængin wizorð at kæra þær a. wtan þan by sum aka skal æptir anlaþi sinu.* Att ordet här är neutrum framgår af *sinu,* men den i Glossaret och Ordboken upptagna nom. *laþi* neutr., bekräftas icke, såsom redan nämndt, af de andra ställen, där enligt Schlyters mening ordet före-

*) Äldre författares tydningar af detta ord anföras i Glossaret till Vestmannalagarne.

Digitized by Google

kommer. I isl. finns däremot *hlað* neutr. = 1) a pile, stack (= *hlaði*) 2) a barn (= *hlaða*). Detta isl. ord återfinnes i sin första betydelse på detta ställe, och detta fsv. *anlaþ* neutr. uppfattar jag likbetydigt med fsv. *anlaþi* m.

I sin andra betydelse (lada) förekommer *laþ* däremot i Skånelagen 172 (Lunds Ordbog).

stockbredh.

Det ofvan omtalade Statutum in nundinis Malmogiensibus promulgandum, intaget af Schlyter i samma band som Skånelagen, stadgar i momentet 22: *Jtem Ath enghen scall sællie stockbredh wden wedh hwndreth oc halfft oc qwarter hwa som her i modh gör böde* - - -. Ordboken upptager *stockbredh* såsom okändt men tillägger, att det möjligen är skrifvfel för *stocke ok bredhe* (stockar och bräder), hvilket läses i handskrifterna CDE.

Stockbredh är ett tyskt låneord och återfinnes i det mnt. *stockbret* (eine Art Kleiderstoff, Schiller-Lübben), och denna betydelse för det danska ordet stämmer väl öfverens därmed, att äfven föregående moment (21) innehåller ett stadgande angående tyger. Det heter nämligen där: *Enghen scall giffwe clæde anneth naffn en som thet haffwer. ther som thet er giort.* Med det här meddelade stadgandet om sättet för försäljning af *stockbredh* kan jämföras en af Schiller-Lübben ur Die älteren Lübeckischen Zunftrollen 492 meddelad förordning: *item so*

Digitized by Google

en schall nen gast myn vorkopen den twe hele laken edder veer halfe lakenn mit veer stucke stockbredes vnd veer stucke kyrsey. Den i senare handskrifter förekommande läsarten *stocke ok bredhe* beror på missförstående af det redan på den tiden okända ordet *stockbredh.*

ufyrma.

§ 1 af äldre Vestmannalagens Bygninga B. 48 börjar: *Hwar sum fyrmir fælaþi manz. stækkir ella stywir* - - -. I Ordboken öfversättes *fyrma* med »misshandla» och jämföres med *misfyrma* och med det i Skånelagen förekommande *ufyrmd* (misshandling); äfven hos Rydqvist 3, 128 anföres från detta ställe *fyrmir* (misshandlar).

Så vidt jag kan inse, är dock en dylik öfversättning af ordet icke antaglig. Det isl. *þyrma* 'spare,' 'skaane,' det norska *tyrma* 'fare sagte eller mageligt frem,' 'spare Kræfterne' hafva betydelser, motsatta till den här för det fsv. *fyrma* antagna. Dessutom vore det högst underligt, om det fsv. *misfyrma* (misshandla), sammansatt med den betydelsen upphäfvande partikeln *mis-* (jmf. *lyckas* — *misslyckas)* skulle hafva samma betydelse som det osammansatta *fyrma,* och en lika förvånande öfverensstämmelse skulle *fyrma* till betydelsen hafva med det fornd. *ufyrmæ* (misshandla), som börjar med den upphäfvande partikeln *u-*.

Det är nödvändigt att antingen antaga ett skriffel eller gifva det fornsvenska ordet en annan tyd-

Digitized by Google

ning. Detta senare är väl knappt möjligt, då 'misshandla' just är den betydelsen som sammanhanget fordrar. Genom den ringa ändringen af *fyrma* till *ufyrma* får man det ord man väntar, och antagandet af skriffel torde därför här vara berättigadt. På alldeles samma sätt står i yngre Vestgötalagen Addit. 11: 1 *klandæt* för *oklandæt*, och på i fråga varande ställe kan *u-* så mycket lättare hafva blifvit uteglömdt, som det föregående ordet är *sum:* de efter hvarandra följande bokstäfverna *-um u-* fordrade 7 liknande streck, men de 2 sista glömdes *). Härtill kommer att fornsvenskan verkligen eger två verb *fyrma;* det ena med betydelsen: »föra en lindrigare fasta»; det andra: »konfirmera» (för *-ferma), Ufyrma* återfinnes däremot ej annars i de fsv. lagarne men väl i det fd. *ufyrmæ* (mishandla); jmf. Skånelagens *ufyrmd.* På motsvarande ställe i yngre Vestmannalagen (Bygninga B. 28 § 2) är ordet utelämnadt.

ykiæ.

I Kristnu-balken 15 af Smålandslagen stadgas: *Nw gifuer man eghn til kirkiu. örtugh land aaf mark lande. tha a arfuin ey ykiæ aat., gifuer han meræ*

*) Detta under förutsättning att *-m* i *sum* i hskr. är utskrifvet, liksom fallet är med detta ord i Kristnu-balker 1 (se facsimilet af Kristnu-balkens början i Schlyters upplaga). Utmärker manuskriptet åter detta *-m* med streck öfver *u* liksom *-m* i *hanum* i Kristnu-b. 2 (se facsimilet), är uteglömning af det begynnande *u-* i *ufyrma* lika lättförklarlig, då *-u* gick omedelbart förut.

Digitized by Google

tha ma arfuin aat ykiæ. oc ater taka. Så väl Ihre (Glossarium suiogoth. 1, 974) som Schlyter (Glossaret och Ordboken) anser *ykiæ* betyda 'neka' och bilda en motsättning till det i samma flock förutgående *quætha ia wither.* Den förre förklarar ordet dessutom såsom bildadt af *ikke,* liksom *neka* af *ne,* en etymologi som Schlyter dock ej är böjd att antaga. I Tidskr. f. Filologi, Ny Række, 3, 274 anför däremot Bugge ett stöd för denna härledning, i det han därmed sammanställer *ykil (dagher),* jämfördt med fsv. *enkil* (enkeman), isl. *ekkill,* och påminner om att ordet *ækki* i Vestgötalagarne förekommer skrifvet med ett *k (eki, iki).*

Det förefaller mig likväl, som om icke härmed alla svårigheter vore undanröjda för deriveringen af *ykiæ* från *ækki.* Att detta senare ord undantagsvis i Vestgötalagarne möter med enkelskrifvet *k,* bör utan tvifvel förklaras däraf, att det ursprungligen långa *k*-ljudet blef kort, när ordet saknade akcent. Men skrifningen med *kk* är dock utan jämförelse det vanligare, och det väcker därför förvåning att, om man af *ækki* bildade ett verb, detta ej skrefs med 2 *k,* då intet skäl fanns att i detta afledda ord, som hade akcent, utesluta det ena. Analogien med de fsv. lagorden *neka, iaka* kan nämligen icke åberopas såsom orsak härtill, ty det är öfver hufvud icke sannolikt att *ykia* bildats efter dessa ord, efter som man då borde väntat icke formen *ykia* utan *yka.* Icke häller är utvecklingen från fsv. *enkill* (isl. *ekkill),* nysv. *enka* och *ynka* till fsv. *ykil* fullt analog med den från **ækkia, *ækia* till *ykia,* då i de förra

Digitized by Google

orden en nasal ursprungligen fanns mellan vokalen och *k*-ljudet. Det tycks därför, som om det vore önskvärdt, om man ej behöfde från *ækki* härleda *ykiæ*, ett verb, som, så vidt jag vet, ej återfinnes i någon annan nordisk dialekt, och i stället kunde identifiera det med något från annat håll kändt ord.

Såsom jag tror, kan detta ske, om man i *ykiæ* ser samma ord som i isl. *víkja* nysv. *vika* *). Af isl. *víkja* finns äfven formen *ýkva*, och för öfrigt kan påminnas om den ofvan vid *ymumau* nämnda fornsvenska öfvergången från *vî*, *vi* till *y*. I norsk juridisk stil har *víkja til eins* betydelsen: 'tage noget i Besiddelse,' t. ex. *han skuldi vika til alz þes goz ær* - - (Diplomatarium Norvegicum 2, 426), *viki huar til sins* (Dipl. Norv. 2, 618), *þa skal hwar vika after till sins* (Dipl. Norv. 4, 577) (jmf. Fritzners Ordbog). Man har därför rätt att antaga samma betydelse för det fsv. *vikia*, *ykia*. Den omständigheten att *ykiæ* på detta ställe konstrueras med prepositionen *at*, då det norska verbet har *til*, lägger intet hinder i vägen, då ofta i fornsvenskan *at* och *til* växla med hvarandra i för öfrigt samma konstruktioner, och då betydelsen 'tage i Besiddelse' hos *víkja til eins* påtagligen utgått från den ursprungliga betydelsen af rörelse hos *víkja*, kan särskildt framhållas att just i dylika fall fsv. *at* växlar med *til*. Hos Schwartz Om oblika kasus ock prepositioner s. 72 heter det: »*at* kan liksom *til* angifva riktning mot ett föremål, såväl i fråga om yttre

*) Af Rydqvist 1, 218 anföres ej infinitivus utan blott imperfektum af det motsvarande fsv. verbet.

Digitized by Google

rörelse som i andra fall, såsom i *ganga, riþa, föra, bæra, hugga at mann(i), hyggia at, göma at* o. s. v.», under det att s. 70 blifvit redogjordt för liknande användning af *til*, t. ex. efter *bæra* (äfven *bæra at)*, *sænda*, *kasta* (äfven *kasta at)*, *koma*. Samma växling af *åt* och *till* fortlefver i nysvenskan, t. ex. *gifva, skicka, sända något åt* eller *till någon; säga åt* eller *till någon*. Med denna uppfattning af *ykiæ aat*, bör man öfversätta i fråga varande ställe i Smålandslagen: »- - då eger arfvingen ej att taga (näml. *eghn)* i besittning. Gifver han mera, då må arfvingen taga (den) i besittning och taga (den) igen.» *Aat ykiæ* och *ater taka* är således exempel på de så ofta i lagspråket bredvid hvarandra ställda synonyma uttrycken.

þangbrækka.

Ordet som förekommer i Vestgöta- och Östgöta-lagarne har något växlande former: *þangbréccu*, (Vestg.-l. I), *þengbrækku* (Vestg.-l. II), *þengbrækko* (Vestg.-l. Add. 5) (Handskr. G: *thængbrinku)*, *þanbriko* (Östg.-l., hufvudkodex), *thangbrykko* (kodex B), *tångbrinckio* (F). Det möter blott i oblika kasus och i uttrycket *bæra skiold ivir þangbrækku* och *bæra skiold ivir þang ok þangbrækku*. I Glossaret till Vestgötalagen förkastar Schlyter Ihres, Loccenii och Verelii öfversättning 'litus maris', och ordet anses skola betyda 'skog,' en mening som i Ordboken vidare motiveras. I Resenii Edda (Köpenhamn 1665) upptages bland de poetiska omskrifningarne för *skog* äfven *thang brecku*, och den invändningen att en dylik omskrifning för

Digitized by Google

viðr icke anträffas i nu befintliga hskr. till Eddan, bemötes af Schlyter i Ordbokens Bihang därmed, att den handskrift som innehöll dessa ord blifvit förstörd vid branden i Köpenhamn 1728, och i Ordboken nämnes ett liknande isländskt uttryck *þang hliðar*, upptaget af Egilsson. I Bihanget anföras dessutom, så vidt jag kan se, grundade skäl emot ett i Naumanns Tidskrift för lagstiftning, lagskipning och förvaltning, 11:te årg. af anonym författare framställdt förslag att uppfatta *þangbrækka* såsom ett nomen proprium.

Hvad åter det af Resenius anförda isl. *thang brecku* beträffar, så torde det ej vara af väsentlig betydelse att den handskrift som innehållit uttrycket, skall vara förstörd; ty i alla händelser är en dylik poetisk omskrifning för 'skog' mycket möjlig. Men icke desto mindre tyckes det mig icke vara antagligt, att det fsv. *(ivir) þangbrækku* haft denna betydelse. Skulle så hafva varit, borde det hafva skrifvits *þang brækku* i 2 ord, men på de 7 ställen där ordet finns, sammanskrifvas båda sammansättningslederna, oaktadt för öfrigt rätt stor olikhet möter vid ordets stafning — och detta, ehuru tvärtom i fornsvenska skrifter i motsats till de nysvenska isärskrifning af verkligen sammansatta ord är mycket vanlig. Att däremot antaga, att de ursprungligen blott sammanställda orden *þang* och *brækku* i denna ovanliga ordningsföljd så hopvuxit, att de blott utgjorde ett begrepp (skog) och därför alltid sammanskrefvos, förefaller icke sannolikt; vill man af dessa ord bilda en sammansättning med betydelsen 'skog,' skulle den heta icke *þangbrækku* utan *brækkuþang*.

Digitized by Google

Låter man däremot *þangbrækka* (i oblik kasus *þangbrækku)* vara en på vanligt sätt bildad sammansättning, får man betydelsen 'tångbacke', d. v. s. en omskrifning för 'strand', och härmed passar mycket väl uttrycket i Östgötalagen: *bær skiold iuir þang ok þanbriko;* det innehåller en alliteration, i hvilken de båda allitererande orden hafva ungefär samma betydelse, liksom t. ex. *bant ok bastaþi* (Upplandslagen), *boæ ok byggia* (Upplandslagen), *röuara ok ransmän* (Konunga-styrelsen) o. s. v. Med sammansättningen *þangbrækka* = 'strand' kan för öfrigt jämföras det danska *Aabrink* *) (skraa Jordhøining ved Bredden af en Aa), isl. *árbakki* (the bank of the river), danska *Aabakke*, sv. *åbakke*, norska *Elvarbakke*.

ærve.

I yngre Vestmannalagens Kristno B. 7 pr. stadgas: *Dör bondans barn ællær hema kono barn. þa a præstær krævia XXX. pænninga.* — — — — *ær barn til ærfwæs comit. þa a præstær fore barn fulla sialogift hæwa.* Handskrifterna C, E hafva i st. f. *ærfwæs* — *arfs*, så att betydelsen af *ærfwæs* icke kan vara tvifvelaktig. Glossaret upptager under *arf:* »gen. *ærfwæs* pro *arfs*» med citat till detta ställe; så äfven Ordboken. Ordet *arf* har i de fsv. lagarne några gånger formen *ærf* (Ordboken); rotvokalen lägger alltså intet hinder i vägen för hänförandet af

*) En handskrift har *thængbrinku* (se ofvan).

Digitized by Google

ærfwæs till *arf*, men en dylik gen. af *arf* är icke möjlig. Måhända har detta antagande föranledts däraf, att hvarken det fsv. *ærwi* eller det isl. *erfi* annars upptages i betydelsen 'arf.' Att uppfatta *ærfwæs* som skriffel för *arfs* vore vågadt, då två bokstäfver i så fall måste strykas, oafsedt *ær-* för *ar-*.

Då däremot det fsv. *ærwi*, isl. *erfi* genom betydelsen 'graföl' visar sitt sammanhang med *arfr*, *arf*, ligger det nära att antaga för *ærwi* betydelsen af 'arf,' och att ordet haft denna mening, framgår dels af komposita i fornspråken dels af dialektord. I isländska skaldespråket förekomma *erfi-nyti* = *arf-nyti* (heres, filius), *erfi-meiðr* (heres filius), *erfi-vörðr* (heres, filius), äfven *nid-erfi* n. (hæreditas, possessio cognatorum). Gottlandslagen har *erfi-lytia* (dotter som tagit arf), och i norskan har *Erve* utom betydelsen 'arföl' äfven den af 'Arv, arvelig Overladelse.' — Således står *ærfwæs* för *ærwes*; *fv* är nämligen i yngre Vestmannalagen mycket vanligt för *v* (Rydqvist 4, 245), och denna kodex har äfven i ändelserna ofta *æ* för *e*, t. ex. *mannæ*, *landæ* (Schlyters företal till lagen XXV).

Såsom kompositum med *ærve* bör man troligen äfven uppfatta det af Ordboken såsom växelform till *arva iorþ* upptagna *ærve iord* (arfjord) och *arvi bol* (ärfd gård) för *ærvi bol* (jmf. nedan). Hit är sannolikt att föra det i kodex B af Bjärköarätten 1 pr. förekommande *ærue* för *ærfwir* i hufvudhandskriften, hvilket senare ord i Ordboken förklaras såsom liktydigt med *arf* (= jord, fast egendom). Stället lyder i hufvudhandskriften: *Hwlikin sum arf æller ærfwir vil sæliæ.*

Digitized by Google

Ordboken anför *ærfwir* med frågetecken; varianten *ærue* tycks den icke upptaga. Då nog *ærfwir* beror på skriffel af ett eller annat slag, vore det väl enklast att stryka *-r*, (hvilket måhända framkallats af det näst föregående *æller* med *-r)*, hvarigenom man finge *ærfwi* liksom i B *ærue*. I sammanhang härmed bör nämnas att Glossaret till Vestgöta-lagen upptager *arfvi*, *arvæ* från Addit. 11, 18 och III, 136 såsom nom. sg. mask.; på förra stället antydes detta genus af *þæn*, men på senare stället kan det äfven vara neutr. = *ærve*.

Det fsv. lagspråkets *ærve* betyder således 1) arf; äfven: jord, fast egendom 2) graföl.

Med anledning af öfvergången *arf* — *ærf* skola några ord nämnas om denna ljudutveckling i fornsvenskan.

På samma sätt möta *ærffallin* (Vestgöta-lagen II, Addit. 11, 3) för *arffallin*, *ærver* m. (Vestgöta-lagen) för *arver* (isl. *arfr)* och *ærvi* (arfvinge, t. ex. Östgötalagen Gipt. B. 7: 1) för det vanliga *arvi* (isl. *arfi)* *); *ær-* står i dessa fall för ursprungligare *ar-*. Då däremot Ordboken såsom parallel-former anför både fsv. *arvingi* och *ærvingi* (men blott *arvinger)*, visar sig *arvingi*, jämfördt med det isl. *erfingi* **) och Gottlandslagens *erfingi*, såsom den yngre formen; så förekommer äfven i st. f. *ærfþar* i äldre Vestgöta-

*) Äfven *erva luter* finns, liktydigt med *arva luter*, *arfluter* (arfslott; Ordboken).

**) Oxfordordboken upptager äfven *arfingi* såsom en sällsynt form för *erfingi*.

Digitized by Google

lagen *arfþær (bolkær)* (i öfverskriften till denna balk) (isl. *erfð)*, och Ordboken anför *arfþa iorþ*, *arfdha luter* såsom växelformer till *ærfþa iorþ*, *ærfþa loter* och *arva* såsom anträffadt i st. f. *ærva* (ärfva; isl. *erfa)*. I dessa fall har *-ær-* liksom ofta annars i fornsvenskan öfvergått till *-ar-;* se därom *Leffler* Tidskrift for Phil. og Pædag., Ny Række 2, 7 noten; jmf. äfven författarens Svensk Akcent 139 noten 1. Beträffande den motsatta ljudutvecklingen *ar* — *ær* i *ærf* och de andra orden, jmf. hvad som Svensk Akcent 138 blifvit yttradt om en dylik ljudförändring i äldre Vestgötalagen *). Till de där anförda orden kunna läggas några i Schlyters Ordbok upptagna växelformer: *værþer* för *varþer* (vård) (isl. *vörðr); ærin* för *arin* (isl. *arinn*, fd. *arnæ*), äfven *ærinshus; þærfliker* för *þarfliker* (isl. *þarfligr;* got. *þarba); huþsverf*, af Schlyter Ordboken s. 798 sammanställdt med *kiol-svarf* o. s. v. (isl. *svarf); ærma band* (Östgöta-l. Vaþ. 33 § 1; Dr. B. 2 § 1) för *arma band; vær* for *var* (sg. imperf. af *vara;* Östgöta-l., t. ex. Eþzsöre 33; 10 § 2; Dr. B. 2 § 1; Dr. B. 4 § 3) **). Någon gång tycks äfven *æ* framför *r* förekomma i

*) Jag begagnar tillfället att nämna, att vid de på anförda ställe upptagna fsv. *kvær* och pron. *hvær* (med sina böjningsformer) borde hafva anmärkts, att det är väl så sannolikt, att de äro de äldre formerna till de vanliga fsv. *quar, kvar*, som att de bero på en yngre ljudutveckling af dessa (isl. har *kvirr, kyrr* och *kverr*, got. *kvarjis).* Jmf. *Leffler* anf. ställe.

**) Till öfvergången *var* — *vær* i impf. kan infinit. *være*, växelform till *vara*, hafva bidragit.

Digitized by Google

st. f. långt *a* såsom *ær* för *ar* (år, Vgl. I, Br. 2; Vgl. II, Addit. 11, 1 enl. Schlyters Glossar; *vær sæþ* f. *var sæþ* (Östgöta-l. Gipt. B. 17).

Den i fornsvenskan, åtminstone dialektiskt förekommande sporadiska ljudutvecklingen *-ar-* — *-ær-*, som försiggår vid sidan om den motsatta *-ær-* — *-ar-*, kan uppfattas på två sätt. Man kan tänka sig att tendensen egentligen varit att låta *-ær-* öfvergå till *-ar-*, men att, då man åtminstone ofta kände denna språkets tendens såsom ett fel och uppfattade på dylik väg uppkomna *-ar-* för *-ær-* såsom ett mindre korrekt uttal, man stundom så mycket sträfvade efter det språkriktiga, att man sköt öfver målet och lät äfven ett och annat ursprungligt *-ar-* blifva *-ær-*. Härmed kan jämföras t. ex. flera nysvenska dialekters osäkerhet i användandet af begynnande *h:* det uteslutes oftast, där det borde finnas, men tillsättes någon gång i sådana ord, där riksspråket saknar aspiration. Det är dock äfven möjligt att i äldre språket så väl *a* som *æ* framför *r* dialektiskt antagit ett mellanljud mellan *a* och *ä*.

En särskild anledning till *ar-* för *ær-*, och *ær-* för *ar-* i de ofvan nämnda orden med betydelsen 'arf,' 'arfvinge', 'ärfva' är den, att dessa af samma rot bildade ord, af hvilka några hade *a* andra *æ* i rotstafvelsen, inverkat på hvarandra. Så kan äfven *ærma bande* i Östgöta-lagen hafva påverkats af fsv. *ærm* (ärm).

Digitized by Google

at spiltum rætti.

I Helsingelagens Kyrkiu B. 13 pr. läses: *Gör præst* (»pro *præster) mæssu fall at stiltum rætti bötæ þre marker biskupi.* Ordboken anför Locenii förklaring af *at stiltum rætti: placato judicio, quando judicio satisfactum est,* men anmärker att, ehuru denna öfversättning följer texten, ingen rimlig mening uppstår. Äfven förkastar Schlyter med skäl Ihres tydning *festo legitimo,* enligt hvilken *stilt* skulle betyda 'högtid,' en annars för detta ord okänd bemärkelse. Schlyter förmodar att ordet *stiltum* beror på skriffel, dock utan att föreslå någon rättelse.

Genom en lätt ändring: af det första *t* till *þ*, torde man få det riktiga uttrycket, och en dylik misskrifning af *t* för *þ* är här så mycket lättförklarligare, som det näst föregående ordet slutar på *t (at),* och *t* återkommer i den senare stafvelsen af ordet *stiltum.* Jag föreslår således *at spiltum rætti.*

Spilla motsvarar i fornsvenskan ofta vårt 'kränka', så t. ex. *spilla kirkio eller kloster vigslom* (Kristoffers landslag), och förbundet med ordet *lagh*, förekommer det i Konungastyrelsen s. 165 (Scheffers upplaga) i detta sammanhang: *Thet är ok gamalt ordqwäde: Ille män Lagom spilla. Then spille lagom, thön thr wiker ok wände med wald ok klokskap, äpte wild ok wilia sinom a mote rät ok sannind.* På samma sätt i Karlskrönikan 523: *thy monde the mygit lagen spilla* *). På här afhandlade ställe i

*) Akad.-adj. K. F. Söderwall har godhetsfullt meddelat mig dessa två sista citat.

Digitized by Google

Helsingelagen är *spilla* förenadt med det med *lagh* synonyma *rætter*.

At spiltum rætti är en absolut dativ och betyder 'med kränkande af lagen,' 'med åsidosättande af lagens föreskrift', d. v. s. 'utan laga förfall', och på alldeles liknande sätt förekommer part. pret. af samma verb, sammansatt med *o-*, äfven på andra ställen af Helsingelagen i absolut-dativ-konstruktion: *Skiær man a annan ywr marki. æller slar ok later quært standæ. sighiæ til ath ospiltæ* (B. *ospiltu)* = fruge foenoque non perdito (Viþerbo B. 11 pr.); så äfven *læggi niþer at saklösa* (B. *saklösu). ok husi at ospiltu* = non disperdito ædificio (Viþerbo B. 2).

28 juni 1880.

Digitized by Google

Digitized by Google

Tydning af gamla svenska ord.

Skutkonunger, sköttkonunger.

Gustaf, Gösta.

Konung Olof Erikssons tillnamn har utförligt blifvit afhandladt af Rydqvist Sv. Språkets Lagar 3, 285 ff. Han visar att redan i gamla handskrifter formerna *skutkonunger* (*skotkonunger*) och *sköttkonunger* förekomma: från Vestg.-lagen IV anföres *Olawer skotkonunger*, från Registr. Upsal. («från slutet af 14:de eller början af 15:de årh.») *olauer skotkonung*, ur Scriptores Rer. Suec. *Olaus skutkonunger*, ur Ett Fornsvenskt Legendarium 1040 *olaff skotkonunger* (Skoklosterhandskriften från 1450—70); men å andra sidan: *Olavus Sköttkonung* (Scriptores Rer. suec.), *Olafuer sköt konunghcr* (Cod. Bildst.) och äfven *Olavus skathkununch* (Scriptores).

Rydqvist är mycket tveksam huruvida *sköt* står för *skot* eller tvärtom, men tycks snarast vara böjd

Digitized by Google

att förkasta den af andra framställda förklaringen af *sköt* och *skot* såsom »sköte», i hvilket fall man väl tänkt sig att »*skot* stod för *sköt*». Det var därför helt naturligt att Rydqvist icke ville godkänna en dylik härledning. Snarare synes han hafva den uppfattningen, att *sköt* skulle vara en förändring af *skot* (i betydelsen 'skatt', jmf. *sammanskott*). Visserligen förekommer i lagspråket *skot* i denna betydelsen, och äfven det däraf bildade *skotpænningar* (kronoskatter), och mot sammansättningen *skotkonunger* (»skattekonung») kan från formell synpunkt intet invändas, men det är fullkomligt dunkelt, hvarför i detta ord *skot o* stundom skulle öfvergå till *ö* (*sköt-konunger*).

Rydqvist är också hälst böjd att antaga, att de två olika namnen berott på två skilda traditioner. Hervararsagan säger nämligen: *Síðan réð Eirekr Svíaríki til dauðadags. Hann átti Sigríði ina stórráðu; Ólafr hét sun þeirra, er til konungs var tekinn í Svíþjóð eptir Eirek konung; hann var þá barn, ok báru Svíar hann eptir sér, því kölluðu þeir hann skautkonung, en síðan Ólaf sænska* (s. 59, Köpenh. 1847). Å andra sidan berättar Olaus Petri att det är »en almennelig mening», att konung Olof fått namnet Skottkonung emedan han införde »*Romskott - - hwilkit till Rom sendas skulle påvenom til vndsetning emoot the Saracener.* (Svenska Krönikan s. 45, Klemmings upplaga.)

Icke heller Schlyter anser sig (i sin Ordbok s. 566) kunna afgöra ordets härledning, »då man icke

Digitized by Google

vet hvilketdera är det ursprungliga skrifsättet» (*skotkonunger* eller *skötkonunger*).

Att verkligen två traditioner funnits är uppenbart af de nyss anförda citaten, men tillika är det tydligt att en af dem måste vara den ursprungliga, och det är då all rimlighet för att den andra, såsom så ofta annars, uppstått till förklaring af ett dunkelt namn, hvilket ej längre förstods. Då man således måste välja, kan det icke vara tvifvelaktigt att icke den gamla Hervararsagan * i detta fall är en pålitligare källa än Olaus Petri, hvilket, såsom jag tror, en språklig undersökning af i fråga varande ord till fullo bestyrker.

Med uppgiften i Hervararsagan till utgångspunkt kan man sluta att konung Olof af sina samtida kallades *skautkonungr*, då svenskan vid denna tid säkerligen ännu hade kvar de gamla diftongerna. Den regelbundna utvecklingen af detta sammansatta ord gaf, när det hade hufvudakcent på första stafvelsen, *skötkonunger*. Men såsom jag i Tidskrift for Filologi, ny Række III, 247 noten genom citat från den gamle författaren Andreas Arvidi och åberopande af bruket i vissa landsmål visat, kunde sammansatta ord fordom i vida större utsträckning än nu låta hufvudakcenten hvila på senare samman-

* Den omständigheten, att det här citerade partiet af Hervararsagan endast förekommer i en handskrift från 1600-talet, anser icke ens Rydqvist väsentligen minska vittnesbördets tillförlitlighet då, såsom han anmärker, «afskrifvarens (Jon Erlendssons) namn är en borgen för pålitlighet och noggrannhet.«

Digitized by Google

sättningsleden. — Antages det nu att man fordom akcentuerat *skautkónungr*, vid sidan af *skaùtkonungr* liksom man ännu på 1600-talet kunde betona *bleckträtt* jämte *blècktratt*, inser man hvarför *au* i första stafvelsen mot regeln öfvergick till *o*.

Denna ljudutveckling möter nämligen stundom äfven annars i oakcentuerade stafvelser. I min skrift Om några atona s. 17 noten 2 har jag påpekat, att så väl i isländskan som fornsvenskan *auk* (et) blifvit *ok*, emedan ordet vanligen saknade akcent. Sedan har Leffler i Tidskrift for Filologi, ny Række IV, 286 framhållit denna ljudutveckling i samma ord och äfven i *brot*, *bort* af *braut* samt i *hovuþ*, *huvuþ*, i hvilket ord enligt hans mening penultimas vokalljud förskrifver sig från dativen *haufðé*, *hofðé* med akcent på ultima. Öfvergången återfinnes äfven i andra obetonade stafvelser; så i ultima af det fsv. namnet *Algot*, *Algut* af *Algaut* med akcent på penultima, men för det i fråga varande ordet är namnet *Gustaf* ännu mera upplysande.

Vid sidan om denna form finnes äfven *Gösta*, och båda formernas härledning ur *Gautstaver*, *Götstaver* * torde vara erkänd. *Gösta* angifver genom förlusten af det slutande *v*-ljudet att det utvecklats ur *Gaùtstaver* med första sammansättningsleden akcentuerad, och *au* har här blifvit *ö* liksom i *skaùtkonungr* — *skötkonunger*. *Gustaf* åter kunde ännu

* T. ex. i Peder Svarts arbete Gustaf I:s krönika är formen *Götstaff* vanlig (s. 104, 105 etc.)

Digitized by Google

på 1600-talet hafva akcenten på sista stafvelsen, hvilket inses af dessa citat ur Stiernhielm:

Och ädle Styresman, Gustaf then Hiälten dyre;
Heroisch Jubel-Sång s. 2.

Gustaf hin Store Hiäll' af Dygd, och mächtig Hand;
Heroisch Jubel-Sång s. 1.

Hin Store Gustafs Stam. Gustaf! then werlden kände
Heroisk Fägne-Sång s. 4.

Ännu akcentueras i Skånemålet *Gustáv*, * och med denna akcentuering utvecklades af *Gau(t)stáver* — *Gustáf*. På samma sätt *skautkónungr* — *skutkónunger* (*skotkónunger*). Att i mellertid redan tämligen tidigt detta *skut-*, *skot-* blifvit missförstådt såsom liktydigt med 'skatt', inses af skrifningen *Olavus Skattkununch* i Scriptores Rer. Suec. I, I s. 17.

En ljudutveckling af *au* till *o* skulle man måhända vilja se äfven i det fsv. *lop*, nysv. *lopp*, jämfördt med det isl. *hlaup*. Rydqvist nämner Sv. Språkets Lagar 2, 106 att, under det att *löp* i hvardagsspråket är allmänt, »den yngre bildningen» *lopp* mest användes i sammansättningar: *aflopp* etc., och han påminner så väl här som 3, 117 om det lågtyska *loop*. Efter all sannolikhet är det fsv. *lop* icke inhemskt utan ett tyskt låneord; man hade annars väntat *löp* liksom danskan har *Løb*. Det i Schlyters Ordbok anförda fornd. *lub* talar ej däremot, då ordet är hämtadt ur en sen urkund, Erik af Pom-

* Såsom af den sist anförda versen framgår, kunde ordet äfven under denna form redan på 1600-talet också hafva ultima akcentlös.

Digitized by Google

merns och Margaretas Constitutio de piscatoribus in Skanör et Falsterbo convenientibus, i hvilken äfven annars lågtyskt inflytande kan spåras (jmf. min skrift Förklaring af fornsvenska lagord s. 7 ff.)

Liknande dubbelformer förefinnas i fsv. *klöster* och *kloster*. Det förra är den regelbundna utvecklingen af äldre **klauster* (isl. *klaustr*, lat. *claustrum)*, under det att *kloster* bör anses såsom ett tyskt låneord (mnt. *closter)*, som snart utträngde den äldre formen.

I det sammansatta *bröllop* med akcent på penultima kan däremot *o* vara regelbunden utveckling ur *au* (isl. *brullaup)*, och är det troligen också. Fornsvenskan har flera olika former af ordet. Schlyter upptager såsom hufvudform *brullöþ* men dessutom *brydlöþ*, *bruþlöþ* (Vestm.-lagen), *brudlop*, *brullop* (Kristoffers L. L.), *bryllöþ* (Uppl.-lagen, Vestm.-lagen, Stadslagen), *bröllöþ* (Vestg.-lagen), *bröllop* (Kristoffers L. L.) m. fl. I formerna med *ö* i ultima återfinnes den vanliga ljudutvecklingen *au* — *ö*. *Bryllöþ* etc. med *y* i första stafvelsen påminner genom omljudet om det ursprungliga *bryþi-lauþ*. Då *brullöþ* är hufvudformen, kunde man tänka sig att man genom omkastning af vokalerna fått *bröllup* och vidare nysvenska *bröllop* (denna form i Gustaf I:s Nya Testamente.) *Bröllup* förhölle sig till *bröllop* som fsv. *biskuper* till nysv. *biskop;* en omkastning af vokalljuden är visserligen sällsynt, men en analogi finnes väl i isl. *hunang* — fsv. *hanung;* fsv. *hunagh*, *honag* — äldre

Digitized by Google

nysv. *hannogh.* * Men då en dylik utveckling dock är abnorm, är det sannolikare att *ö* i *bröllop* liksom så ofta annars utvecklats ur det fsv. *y* i *bryllöp* etc. Ultimas vokalljud *o* kan hafva inkommit i *bröllop* för äldre *bröllöp* genom inflytande från det enkla, ursprungligen tyska *lop*, men jämförelsen med de danska orden *Løb* — *Bryllup* gör det troligare att ljudutvecklingen i de svenska *löp* — *bröllop* blifvit olika till följe af olika akcentuering, och att *bröllop* således är direkt utveckladt ur *bryþlaup*.

kunder.

I flera af landskapslagarne förekommer *kunder* i betydelsen 'beslägtad' i åtskilliga uttryck, t. ex. *lösa til kyns ok kundra manna* (Östg.-lagen), *þæn niþum ær næster ok knæm kunnaster* (Uppl.-lagen, Vestm.-lagen.) Af Schlyter uppfattas i Ordboken ordet såsom participium af *kunna* och såsom identiskt med *kunder* (känd), och i Glossaret till Östgötalagen anmärker han att Ihre misstagit sig, då han trodde det komma af *kyn*. Äfven Rydqvist anför uttryck sådana som de ofvan nämnda under verbet *kunna* (Sv. Språkets Lagar I, 268) och öfversätter *knæm kunder* »till knän d. v. s. slägtleder, känd, befryndad.» Om också en betydelseutveckling från 'känd' till 'beslägtad' icke är omöjlig, är dock enligt min

* Omkastningen i detta ord har troligen föranledts däraf, att ändelserna *-ung* och *-ug* voro vanliga, *-ang*, *-ag* däremot ensamt eller nästan ensamt stående.

Digitized by Google

mening ett skiljande mellan orden *kunder* (känd) och *kunder* (beslägtad) obetingadt att föredraga. Annars är det knappt möjligt att förstå uppkomsten af sådana uttryck som *næmna* (eller *taka*) *kunna* (sc. *mæn*) *ælla valinkunna* (Östg.-lagen VaÞ. 31, 5; 32, 1), åtminstone om man med Schlyter uppfattar *valinkunder* såsom egentligen betydande 'vald bekant,' bildadt af participium af *vælia* och *kunder* (= isl. *kunnr*). Ty då »*kunna ælla valinkunna*» användas för att utmärka »slägtingar eller valda bekanta», * vore det högst underligt, om orden egentligen betydt 'bekanta och valda bekanta.'

Att det fsv. *kunder* («känd», t. ex. i Hertig Fredrik 1490, Ivan 363 **) är identiskt med isl. *kunnr* (known), är uppenbart. Men isländskan har äfven ett i det poetiska språket förekommande *kundr* (a son, kinsman), hvilket väl äfven motsvaras af det i sammansättningar använda gotiska adjektivet *-kunds: airþa-kunþs*, *goda-kunþs*, *guma-kuuþs*, *himina-kunþs* o. s. v.) *** — alltså med betydelsen 'stammande', 'af sådan eller sådan slägt.' Då det isländska, och troligen äfven det goþ. ordet således till betydelsen öfverensstämmer med det fsv. *kunder* (beslägtad), ligger det nära att identifiera dem alla tre. Den regelbundna motsvarigheten till isl. *kundr* vore fsv.

* Måhända speciellt: oskylda.

** Citat, meddelade af akad.-adj. Söderwall.

*** Då det enkla *kunþs* ej finns i gotiskan, är det dock äfven möjligt att dessa sammansatta adjektiv bildats af två substantiv utan att något enkelt adjektiv legat till grund.

Digitized by Google

kunder med radikalt (ej blott eufoniskt mellan *n* och *r* inskjutet) *d*, således med superlativen *kundaster*. Men den omständigheten, att det fsv. *kunder* (beslägtad) i superlativus har *kunnaster*, och *d* i nom. sg. mask. af positivus således synes vara eufoniskt, utgör ej något bestämdt hinder för denna sammanställning. Äfven annars assimileras nämligen stundom i fornsvenskan *nd* till *nn*. Sålunda växlar *inlændinger* med *inlænninger*, *utlændinger* med *utlænninger*, *inlænding* med *inlænning* (= en skatt som erlades till den nyvalde konungen, då han under sin eriksgata kom till landskapet); och i nysvenskan uttalas alltid *utlänning*, *smålänning* o. s. v., äfven om skrifningen *-länding* stundom förekommer. *Tinne* växlar med *tindi*, *bæn* med *bænd;* i Östg.-lagen finns jämte *viþer mund* äfven *viþer mun;* och äfven de fsv. *hanna* (hantera, vidröra), *hannan* (känsel) tyckas sammanhänga med *hand* (jmf. Schlyters Ordbok, Rydqvist 4, 346). I det nysvenska talspråket är assimilering af *nd* till *nn* mycket vanlig, och t. ex. i *månne* *

---

* Orsaken till att *månne* öfvergått från att vara och konstrueras såsom verb till partikel, torde ligga däri att i de flesta verb infinitivens form är identisk med pluralis af presens indikativus. I *månne* (*månde*) *de säga det?* var *månne* ursprungligen finit verb och *säga* infinitiv, men då *säga* äfven kunde vara pres. ind., uppfattades *månne* såsom partikel. Men sedan man uppfattat *månne de säga det* på detta sätt, förändrades i öfverensstämmelse därmed det äldre *månne han säga det?* till *månne han säger det?* Svensktalande finnar konstruera ännu *månne* med infinitiv, när subjektet är singularis. Akcentlösheten bidrog till assimileringen i detta ord.

Digitized by Google

har den blifvit äfven i skriftspråket enrådande. Till assimileringen i ordet *kunder* (i formerna *kunnir* etc.) bidrog kraftigt likheten med *kunder* (känd): i formerna *kunder*, *kundrar* (gen. sg. fem.), *kundre* (dat. sg. fem.), *kundra* (gen. pl. i alla genus) ljödo orden lika; det låg då nära att icke hålla dem åtskils äfven i de andra kasus, utan att låta en annars mindre vanlig ljudöfvergång (*nd* — *nn*) inträda i *kunder* (beslägtad.)

Då båda orden härigenom till formen sammanföllo, är det troligt att man äfven uppfattade dem såsom samma ord. Härför talar måhända det på *ett* ställe i lagliteraturen (Östg.-lagen Ä. 17) förekommande *kunnugher* (beslägtad): *han ær þem sva knæm k.* Det kan vara en regelbunden bildning af *kunder* (beslägtad) liksom *kunnugher* (bekant) af *kunder* (bekant), men det är äfven möjligt att, då *kunder* betydde både 'beslägtad' och 'bekant,' man tillfälligtvis någon gång lät det af *kunder* (bekant) bildade *kunnugher* äfven få betyda 'beslägtad' i ofvan nämnda fras. Handskrifterna C. F. hafva det vanliga *knæm kunder* på detta ställe.

væþur.

Rydqvist är Sv. Språkets Lagar 2, 141 f., 164, 600 af den meningen, att så väl det i yngre Vestg.-lagens Forn. B. 12 förekommande *vnðir viþur* (af *viþer* = träd, ved) som det ofta i fornsvenskan anträffade *væþur* (vädur) troligen bevarat det

Digitized by Google

u-stammarne utmärkande ursprungliga *u* framför nominativens *-r*, och V, 37 antyder han, ehuru med tvekan, samma uppfattning. Då isländskan har *viðr* (träd) och, enligt Rydqvist själf, nom. *döfwiþær* är minst lika gammal som *vnðir viþur*, kan man ingenting bygga på en från ett ställe uppvisad form med *-ur;* i synnerhet då man betänker landskapslagarnes växlande sätt att beteckna den framför *-r* utvecklade vokalen. Af större betydelse vore då det ofta förekommande *væþur*, nysv. *vädur*. Men om *-ur* skulle vara den omedelbara utvecklingen af got. *-us*, borde man, såsom Rydqvist äfven nämner, väntat *væþrur* icke *væþur*, och då härtill kommer att isländskan har nom. *veðr*, ehuru här böjdt såsom *a*-stam (pl. *veðrar;* men ack. pl. *weþru* i Gottlands Historia), kan en dylik tydning af ändelsen *-ur* icke vara riktig.

Från den svenske Harpestreng anför Rydqvist ett *wædher*, men det kan, såsom han anmärker, vara en danism, inkommen från det danska orginalet. Men då *-ur* i *væþur* ej kan vara ursprungligt, enär isl. har *veðr* och danskan ännu *Væder*, är dock denna form *væþer* att i fornsvenskan antaga såsom den ursprungliga. Det visar också den regelbundna utvecklingen af ändelsen i got. *viþrus*, och på fsv. *væþer* tyder äfven det i Götaland vanliga *vär* (jämte *väre;* Rietz). En analogibildning måste föreligga i utvecklingen af *væþer* till *væþur*. Det har i fornsvenskan öfvergått till att böjas som *fiætur* pl. *fiætrar*, under det att det i isländskan och danskan

Digitized by Google

bibehållit sin ursprungliga form. Orsaken till denna ordets olika behandling i de olika språken kan angifvas. Såsom ord böjda som isl. *fjöturr* anföres af Wimmer Fornnord. Formlära s. 41 *jöfurr*, *kögurr*, *töiurr* och *þiðurr*, och i Oxfordordboken s. XXXII såsom ord på *-urr* utom de nämnda blott *köngurr* och *gollurr*. Alla dessa äro så olika *veðr*, att en inverkan af dem på detta senare icke kunde ega rum. I fornsvenskan var förhållandet ett annat. Såsom motsvarande de isl. orden på *-urr* upptager Rydqvist Sv. Språkets Lagar 2, 40 f. *fiætur* och från några runstenar *iafur*,* hvilket om det fanns i det yngre språket, måste hafva haft formen *iævur*, hvartill kan läggas *þiæþur*, alla under den egentliga medeltidssvenskans tid utan *u*-omljud. Öfverensstämmelsen mellan dessa ord och det fsv. *væþer* är så till vida större än mellan de motsvarande isländska orden, som de fornsvenska hafva samma rotvokal *(æ)*; en inverkan på *væþer* af orden på *-ur* kunde därför här lättare ske, och troligt är att särskildt *þiæþur* påverkat *væþer*. Med undantag af begynnelseljuden voro nämligen ljudförhållandena nästan desamma i dessa ord, som båda äro namn på djur. För denna speciella inverkan af fsv. *þiæþur* talar äfven, att liksom det isl. *þiðurr* icke kunde inverka på *veðr*, den danska motsvarigheten till fsv. *þiæþur* nyd. *Tiur* (Lund eller Molbechs Glossar upptager ej

* Hit äro måhända äfven att räkna de af Rydqvist V, 37 anförda runstensnamnen *asur* och *sasur* och namnet *vætur* (Vettern).

Digitized by Google

ordet) äfven var för olikt d. *wædher* för att därpå kunna utöfva inflytande. Till inverkan af fsv. *þiæþur* äfven som af de andra orden med samma böjning bidrog också, att i fornsvenskan troligen redan singularen *væþer* hade pluralen *væþrar* (isl. *veðr* pl. *veðrar)*, hvilken således öfverensstämde med pl. *þiæþrar* (och *fiætrar*). I forngutniskan med sing. *veþur* förekommer däremot, såsom redan nämdt, på ett ställe ack. pl. *veþru* (Gottlands Hist. 3.)

vilz öki.

Byggningabalkens 46:te flock af äldre Vestmannalagen börjar: *marght æru ilz öki*, *oc wardir hani manz bani la bildir a wægh. flögh wþ hani oc a bild niþir bildir oc i. quid kalli. döþ hafþi þæn karl af.* Det stadgas vidare, huru höga böter som i så fall skulle gäldas, och ytterligare bötessummans storlek, om en oxe, galt eller bock o. s. v. dräper en man.

Schlyter rättar det begynnande *marght* till *margh*, upptager i Ordboken *ilz öki* såsom neutrum och öfversätter det 'olyckshändelse.' Han tviflar på att Ihres uppfattning af detta *ilz öki* såsom sammansatt af en bildning af *öka*, är riktig, och förmodar att ordet egentligen skulle skrifvas *ilz söki*, och att dess sista del är att härleda ur *sökia*. Betydelsen skulle då blifva »ett ondt som från ett oväntadt håll träffar eller likasom söker någon», och såsom stöd härför anföres, att isl. *soekia* användes om en plötsligt kommande olycka.

Digitized by Google

Häremot kan i mellertid invändas, dels att handskriften har *öki* och ej *söki*, dels att ett dylikt *söki* annars icke användes i isländskan eller fornsvenskan, under det att däremot i sammansättningar i båda språken äfven annars *-öke*, *-auki* förekommer. Men detta ord är ej, såsom Schlyter för *ilz öki* antager, neutrum utan maskulinum, och det borde därför såsom subjekt till det föregående *æru* hetat *ilz ökar*, om ordet annars förekomme i pluralis. Till dessa svårigheter kommer dessutom att ändå en rättelse blifvit gjord i texten: *t* i *marght* har strukits, och detta, ehuru i samma lag en annan flock börjar med *mangt* i en sentens som starkt påminner om den här i fråga varande: *mangt hawir warith oc opta ær ilz dömi* (Kristnu B. 9.)

Såsom jag tror, ställer sig saken enklare, om man ingenting stryker. *Marght* kvarstår således; men efter denna singularis väntar man äfven kopulan i singularis: man måste läsa *ær*, och då låta *-u* tillhöra följande ord och respesentera *v-*. Man får således *marght ær uilz öki*, utan annan förändring än att *u* lästs tillsamman med *ilz* i st. f. med *ær*. * Härigenom kan äfven *-öki* vara nom. sg. mask. af det vanliga *-öke*, *-auki*.

---

* Orsaken till öfverförandet af *u* från *uilz* till *ær* kan ligga i en reminiscens af det i en liknande ställning använda, nyss citerade *ilz dömi*. Att åter, för att erhålla större likhet med detta *ilz dömi*, stryka *u* och läsa *ær ilz öki*, hvilket äfven gåfve en antaglig mening, kan icke vara skäl, då strykningen af en bokstaf icke är nödvändig.

Digitized by Google

Den flock som börjar med dessa ord har till öfverskrift *um waþa.* Då nu inledningsorden 'mycket är *uilz öki*' uppenbarligen innehålla ett slags allmän sentens, är det all sannolikhet för att *uilz öki* är ungefär liktydigt med 'våda,' 'skada, förorsakad af våda' eller dylikt. Sista leden *-öki* återfinnes i det fsv. *saröke*, * isl. *sársauki* (legemlig Smerte især af Saar), det isl. *hvalsauki* (spermacet), fsv. *hvalsöki* (Läkeb. B.), ** fornd. *hvalsöky* (Glossaret till Harpestrengs Lægebog), norska *Arbeidsauke* (unødig Møje), *saarsauke* o. s. v. *Öke* *** betyder således såsom sista sammansättningsled eg. «ökning» och kan sedan beteckna 'följd,' 'produkt' * Äfven i ett annat fornsvenskt

---

* Schlyter öfversätter i Ordboken det fsv. *saröki* med 'sår,' men på de af honom citerade ställena ur Stadslagen, Södermannalagen och Konunga-styrelsen kan ordet lika väl eller snarare betyda 'smärta, framkallad af sår,' således = isl. *sársauki*, och denna betydelse torde därför vara att föredraga äfven för det fsv. ordet.

** Enligt Rydqvists efterlemnade papper, uppgift af adj. K. F. Söderwall.

*** *Öke* (ej *öki*) är fsv. normalform. Växlingen af slutljudande *i* —*e*, *u* —*o* är nämligen icke så godtycklig, som man vanligen antager. Bortser man från landskapslagarnes språk och från de yngsta fornsvenska skrifterna, tror jag det kunna ådagaläggas att det normala bruket fordrar: som slutljud användas *i* och *u* i tvåstafviga ord med kort stamstafvelse, i andra ord (således tvåstafviga med lång stamstafvelse samt tre- och flerstafviga) *e* och *o*. Denna ändelsevokalernas växling beror på vissa akcentförhållanden. Man har ännu i nysvenskan t. ex. dat. *Gudi* men *ur huse*, *salu*(*bod*) men *gåfvo*(*bref*). Utom i ändelsen *-om* (*-um*) torde ändelsevokalerna *o* och *u* äfven framför konsonant brukas

Digitized by Google

lagord förekommer *vilzs-* såsom första sammansättningsled: Östgötalagens på ett par ställen förekommande *vilzs eþer*, som af Schlyter öfversättes 'ed därom att man ej af uppsåt utan förvillad eller af misstag skurit l. slagit på en annans åker eller äng' — således: 'misstags-ed'. Slägtingar till detta ord möta i det fsv. adj. *vilder* (förvillad, *fara vilder* = misstaga sig), *villeradha* (villrådig, vilse), subst. *villa* etc. Tilldelas betydelsen 'misstags-' åt det i *uilz öki* ingående *vilz-*, kommer hela ordet att egentligen betyda 'misstags-produkt.' Men liksom *saröke*, *sårsöki*, eg. 'sår-produkt,' brukas om den af såret framkallade smärtan, så vill 'det af misstag framkallade resultatet' säga 'våda-skada,' 'våda,' således just det begrepp som man här väntar.

---

ungefär efter samma norm, som när de äro slutljud. — För användningen af ändelsevokalerna *e* och *i* framför konsonant gör sig vid slutet af 1300-talet en annan regel gällande, enligt hvilken *e* står i öppen, *i* i sluten stafvelse. — Det nysvenska supinet på *-it* kan spåras vid en betydligt tidigare period än Rydqvist antager, och dess skiljande från part. pret. i neutrum beror på vissa i den äldre nysvenskan tillämpade ljud- och analogi-lagar. — I vissa af landskapslagarne (t. ex. Upplandslagen) är växlingen af ändelsevokalerna *e* —*i*, *o* —*u* delvis beroende af föregående stafvelses vokalkvalitet, liksom deras (t. ex. Södermannalagens) användande af *a* och *æ* i ändelserna stundom förklaras af vokalljudet i föregående stafvelse. Jag hoppas i annat sammanhang få tillfälle att framlägga bevis för de här framställda satserna.

Digitized by Google

bænd, bæn.

I Äldre Vestg.-lagen Mandr. 11 heter det: *Dræpær maþær man. i siangu hos kono sinni. ællær annarstad laglika maþ vittnum takin taki. bulstær ok blæiur. föri til þings lati sea blod ok bænð.* I 14:de flocken § 2 af samma lag stadgas: *værþær boræn a mark a byrd ma se bloð ok bænd hinnugh sum dræpit uar. þa skal. þen böta sum þa mark a.* På motsvarande ställen i yngre Vestgötalagen läses: *læti se bloþ* («adde *ok*») *bæn* och *ma se bloþ ok bæn.* I Glossaret till Vestgötalagen öfversättes «*bænd, bænr*» med »märken efter ett skedt dråp» och sammanställes med isl. *ben* (vulnus), under det att Schlyter i Ordboken upptager *bæn* såsom hufvudform och likaledes under jämförelse med isl. *ben* öfversätter: 'svårt, dödligt sår.' Samma betydelse (vulnus) gifver äfven Ihre åt *bænd* i Glossarium sviogoth.

Då Schlyter åtminstone i Ordboken identifierar ordet med det isl. *ben* (sår), måste han såsom den normala fsv. formen antaga *bæn.* Men detta väcker redan därigenom betänklighet att, medan denna form möter i yngre Vestgötalagen, den äldre redaktionen af samma lag har *bænd, bænð*; det är därför troligare att *bænd* än att *bæn* angifver det ursprungliga. Vidare låter väl *bæn* förklara sig ur *bænd*, då, såsom ofvan påpekats, stundom äfven annars i fornsvenskan *nd* assimilerats till *nn* (*inlænding* — *inlænning* o. s. v.); däremot torde ett till *bæn* tillagdt *d* (*bænd*) vara utan analogi.

Digitized by Google

Enligt min mening har man att utgå från det äldre *bænd*,* af hvilket det yngre *bæn* uppstått genom assimilation af *nd*, och detta *bænd* är identiskt med det af Fritzner från det norska lagspråket anförda *bend* (Tilføjelse af *ben* eller *bani.)* Då Oxfordordboken vid det norska *bend* fogar ett «= ben,» gifver den liksom Schlyter en, såsom jag tror, oriktig betydelse åt detta ord *(bend)*.

Af Fritzner och Oxfordordboken anföres ordet blott från två ställen i literaturen. Då det i Frostatingslagen 4, 5 heter: *sá er heimsóknar-vitni bersk á hendr. sá er bane at sannr ok synn. oc eigi eiðum undan foerast. nema þvi at eins at hann have - - - staddr veret - - á skipe XII æro eða lengra. þá bere þeir XII þegnar hann undan bennd* — så är *bennd* tydligen = 'dråp,' 'tillfogande af *bani*.' Då ordet i Frostatingslagen 4, 24 användes för 'tillfogande af *ben*,' är denna betydelse en utveckling och försvagning af den förra.

Isländskan har *bani:* 1)död, 2)baneman, och ett svagt verb *bana* (to kill), fornsvenskan har *bani:* 1)död, 2)baneman, och i norrländskan förekom under förra århundradet enligt Ihre *bäna* (dräpa någon fänad) (Svenskt Dialect-lexikon, tryckt 1766). Till dessa ord hör det feminina nomen actionis fsv. *bænd*, isl. *bend*. Isl. *bend*, fsv. *bænd* förhåller sig

* Den omständigheten att på det ena stället i äldre Vestg.-lagen skrifves *bænð*, saknar betydelse, då äfven annars i denna kodex *d*, *ð* och *þ* växla (se Vestg.-lagens Företal s. V.)

Digitized by Google

till *bana*, som isl. *tekt*, fsv. *tækt* (nysv. *våldtäkt*, *grustäkt* etc.) till *taka* eller som isl. *roekt*, fsv. *rökt* (nysv. *rykt*) till *roekja*, och liksom *tækt* af *taka* egentligen betyder 'tagande,' så utmärker *bænd* af *bana* egentligen 'dräpade', 'föröfvande af dråp.' I det fornsvenska lagspråket förekommer detta *bænd* såsom senare sammansättningsled i *haldbænd*, *haldsbænd* och *raþbænd*, *raþsbænd*. Det förra ordet uttrycker egentligen 'dräpande genom hållande,' det vill, såsom Schlyter öfversätter, säga: 'dens delaktighet i dråp, som hjälper dråparen genom att hålla den som dräpes»; *raþbænd* åter, ursprungligen »dräpande genom råd», betyder 'dens brottslighet som genom råd eller andra ord eller gärningar gifver anledning till dråp.'

Med denna härledning och betydelse af det fsv. *bænd*, *bæn* bör man öfversätta mandr. 11 af äldre Vestg.-lagen: 'tage bolster och lakan, före (dem) till tinget och låte se blod och föröfvandet af ett dråp', eller något friare: 'och där må han påvisa spår af blod och af föröfvandet af dråp.' På liknande sätt i 14:de flocken § 2 af samma lag *ma se bloþ ok bænd hinnugh sum dræpit uar*: 'kan man se (bättre: spåra) blod och föröfvandet af dråp åt det hållet, där dråpet skedde'. — På motsvarande ställen i lagens yngre redaktion har *bæn* alldeles samma ställning och därför också samma betydelse

aat öthe sinne.

Femte flocken af den till oss komna kyrkobalken af Smålandslagen innehåller bestämmelser om

Digitized by Google

böternas storlek, ifall af en eller annan anledning kyrkoklocka skadas, eller om den faller ned och i fallet dödar en mänska. Flocken slutar med följande ord: *Nw gaar till bondæ sonn aat öthe sinne. oc ringer ey lagha ringning. slaar then klocko sunder. böte firi tolf öra. falder tha klæpper a han eller klokcæ. oc lyuter döth aaf. liggi tha siælfuer a wærkum sinom.* I Ordboken och Glossaret anmärker Schlyter att *öthe* är ett okändt ord, som blott förekommer i ofvan nämnda uttryck i Smålandslagen, där det tycks betyda 'af egen vilja, oombedd'.

Denna betydelse passar visserligen, men något stöd för den finnes för öfrigt icke. Det vore därför önskvärdt, om man kunde sammanställa *öthe* med ett annars kändt ord. Af Oxfordordboken upptages *auðr* = fate, destiny, 'only used in poetry in the phrase *fá auðar* (to die), *haga til auðar* (to avail towards one's happiness», och i Egilssons Lexicon poeticum upptages äfven sammanställningen *ánauðr auðar* (fati necessitati subjectus). Detta isl. *auðr* som sammanhänger med participiet *auðinn* (af ödet bestämd), motsvaras i nysvenskan af det neutrala *öde*. Men att detta ord (*öde* eller *öd* i betydelsen 'fatum' eller 'fortuna') i fornsvenskan kunde hafva annat genus (maskulinum eller femininum), inses af ordspråket *Ffaa hawa ödhen alla hawa dödhin*, som återgifver det latinska *paucis fortuna fauet e mors omnibus una* (*Reuterdahl* Gamla ordspråk 705), *

* Citat, meddeladt af akad.-adj. K. F. Söderwall.

Digitized by Google

och där det fsv. *ödhen* motsvaras af *løcke* i den danska bearbetningen.

Det ligger då nära att uppfatta äfven *öthe* i här behandlade uttryck såsom samma ord. *Aat ödhe sinne* betyder 'enligt sitt öde', 'i öfverensstämmelse med ödets beslut'. *At* är just den preposition som vid dylika uttryck användes. På samma sätt säger man i isländskan *at auðnu* (prosperously) och *at sköpum* (*κατα μοιραν*), hvilket uttryck äfven förekommer i den äldre Frostatingslagen 8, 1: *sonr scal taka arf eptir föður sinn ef at sköpum ferr.* Då Smålandslagen låter en person *aat ödhe sinne* råka ut för en olycka (att vid ringning med socknens kyrkklocka sönderslå den eller genom den själf ljuta döden), öfverensstämmer detta med det ännu, företrädesvis hos allmogen, mycket spridda fatalistiska åskådningssättet. Och att speciellt i den landsdel, för hvilken Smålandslagen affattats, denna tro varit djupt rotad, framgår af Hyltén-Cavallii arbete Värend och Virdarne 2, 204 ff. Han anmärker nämligen: «hvad som bland qvarlefvor af uråldrig hedendom torde vara märkligast, såsom det är djupast liggande, är den i Värend ännu lefvande tron på *ett blindt allt beherskande öde* - - Spåren af detta föreställningssätt framträda allestädes märkbara i wärendskt folkmål såsom i wärendskt folklif - - - Ännu nyttjas ordet *öden öen*, *ön* * under betydelse af genom ödet eller skickelsen bestämd. - - - Eljest heter det

* Isl. *auðinn.*

Digitized by Google

nästan alltid vid inträffande olycksfall: »det var rätt så skickadt, ämnadt, bestämdt o. s. v.» När dråparen dräper, såsom när han själf får gå till döden, säger ännu alltid wärendsqvinnan: »ja, det var väl så hans öde». Ödet spelar således sin hemlighetsfulla rôle, hvarhelst död och olycka äro framme».

Af uttrycket *aat ödhe sinne* inser man att i fornsvenskan *ödhe* (fatum) var eller kunde vara femininum. Oxfordordboken upptager isl. *auðr* (fate) såsom femininum, under det att Egilsson i sitt Lexicon poeticum gifver det maskulint kön, men äfven han skiljer det från *auðr* m. (rikedom). Wimmer anför däremot i sin Fornnord. Formlära s. 125 *auðr* m. med betydelsen dels rikedom, dels (i poet. språket) öde och skiljer orden således icke. Då af *auðr* (öde) blott gen. *auðar* skall förekomma, och i de anförda exemplen intet adjektiv står som attribut därtill, framgår icke däraf, hvilket genus ordet hade. Det fsv. *ödhe* talar för att det var fem., då fsv. *heþe* f. förhåller sig till isl. *heiðr* f. som fsv. *ödhe* till *auðr*. — *Öde* har i nysvenskan blifvit neutrum genom påverkan af de många neutrala tvåstafviga orden på *-e* (*byte*, *äpple*, *lyte* o. s. v.).

nöta.

Schlyter upptager i Ordboken under *niuta* äfven formerna *nöte (nöti)* och *nöter* ur Vestgötalagarne och äldre Vestmannalagen, med det tillägg att de utan tvifvel höra till *niuta*, då de ej kunna hän-

Digitized by Google

föras till inf. *nöta*, och att de måste antagas vara skrifna för *nyte*, *nyter* eller *niute*, *niuter*. I Vestg.-lagarne användes ordet i uttrycket *nöta þarva sinna* och i äldre Vestmannalagen i sammanställningen *nöta ærvoþi sit*, och i båda fallen måste ordet betyda 'begagna sig af,' 'njuta.' Ordboken upptager för det fsv. *nöta* endast betydelserna 1) bruka, förtära 2) nöta genom brukande. Schlyter tycks hafva förbisett att det isl. *neyta*, motsvarigheten till fsv. *nöta*, äfven betyder 'to use, enjoy.' Det förenas då med genitivus, t. ex. *koma mun þar at vér munum þess neyta* (Njála) liksom *nöte*, *nöter* i Vestg.-lagarne. Man är därför berättigad att hänföra dessa former liksom *nöti* i Vestm.-lagen till *nöta*, hvilket äfven betydt 'begagna sig af, njuta.'

munder, ormynd, viþermund. *

I Äldre Vestg.-lagens ärfdabalk 7 heter det: *En bonde gyptir dotur sinæ mæþ mund ok mæþ mælæ* - - - och 8 § 3 af samma balk: *Lægs maþær viþ. kono giatær viþ barn. þæt ær apalkono barn. æn han fæstir hana siþen ok far mæþ laghum. far han hana siþæn mæþ mund. ok mæþ mæli. gætær ok*

* Sedan jag på enskild uppmaning af prof. Konrad Maurer undersökt dessa ord och meddelat honom resultatet, har han haft den godheten att i bref lemna mig flera upplysningar för frågans vidare utredning. Då jag nedan anför Maurer, är det efter detta bref, hvilket han tillåtit mig att begagna för denna uppsats.

Digitized by Google

barn. þæt ær aþalkonobarn. På grund af dessa ställen gifver Schlyter i Ordboken och Glossaret till Vestgötalagen åt det fsv. *munder* betydelsen *hemfylgþ*, men jag kan icke inse att tillräckliga skäl finnas att antaga denna betydelse för ordet. *Munder* förekommer nämligen i Vgl. II Giptæ. B. 1 i en betydelse som är identisk med eller åtminstone ligger mycket nära den af isl. *mundr*, och önskvärdt är naturligtvis, om man kan undvika att på de anförda ställena ur äldre Vestgötalagen gifva ordet en ny betydelse.

Giptæ B. 1 af yngre Vestg.-lagen stadgar: *Kononger vil sær kono biþiæ. ær þet vtanrikis. þa skal han mæn sinæ lata fara ærænde sit at wrækæ ok fæst takæ. þa skal kononger .i. gen riþa ok mund giua.* Schlyter (och Collin) öfversätter detta *mund* 'en gåfva, hvilken konungen, då han gifte sig, skänkte sin brud.' Såsom Maurer anmärker, nämnes det icke att gåfvan öfverlemnades till bruden, utan den kan äfven hafva gifvits åt giftomannen. Men äfven om man tänker sig att *munder* i detta fall gafs af brudgummen (här = konungen) direkte till bruden, kommer dess betydelse mycket nära den af det isl. *mundr*. Detta är nämligen 'den Betaling hvorfor Brudgommen havde at kjøbe Bruden af hendes *forrádsmaðr*.' Men då den af brudgummen till *forrádsmaðr* lemnade *mundr* alltid brukade läggas till brudens i det nya hemmet medförda gods (*Finsen* Den isl. Familieret efter Grágás, i Annaler for nord. Oldkyndighed 1849, s. 228; *Keyser* Nordmændenes private

Digitized by Google

Liv 27; Oxfordordboken, artikeln *mundr)*, är det oväsentligt om giftomannen var en mellanhand, genom hvilken gåfvan från brudgummen till bruden passerade, eller icke.* Uppfattar man detta *munder* (VGL. II G. 1) såsom en gåfva, gifven direkte till bruden, torde denna ordets betydelse vara yngre än och utvecklad ur den för det isl. *mundr*.

Så vidt jag inser, kan i uttrycken *gypta dotur sinæ mæþ mund ok mæþ mælæ* (VGL. I. G. 7) och *fa konu mæþ mund ok mæþ mæli* (VGL. I. G. 8: 3) *mund* hafva samma betydelse som det fsv. *munder* Vgl. II. G. 1 eller som det isl. *mundr*, och att dömma af Schlyters Ordbok s. 447 tycks *Engelstoft*

* Maurer anmärker att «auch im norw.-isl. Rechte der Vormund der Braut beim Empfange der Zahlung nur als Mittelsmann dient; eine Menge Stellen spricht aus dass die Zahlung ihr, nicht ihm zufällt, dagegen keine einzige das Ungekehrte, so dass es völlig irrelevant ist, ob gesagt wird, der *mundr* werde der Braut oder ihrem Vormund gegeben. - - - Jeder Anhaltspunkt för die Anname fehlt, dass der *mundr* jemals an den Vormund und nicht an die Braut gefallen sei. Der Ausdruck 'kaupa konu' darf jedenfalls nicht benützt werden um die Theorie eines ursprünglichen Weiberkaufes zu construiren; *kaupa*, *kaup* bezeichnet jede Geldleistung die för eine Gegenleistung gegeben wird, und spricht man z. B. bei der Dienstmiethe von *verkkaup*, bei der Honorirung eines Priesters von *prestkaup*, *tiðakaup*, *oleanarkaup*, beim Dingbesuche von den Diæten als *fararkaup*, *þingfararkaup*. Olivecrona hat (Om makars giftorätt i bo I, s. 136—8, ed. 4:te) ganz richtig darauf aufmerksam gemacht, dass man zwar sagt *kaupa konu*, aber nie *selja konu*, und dass *kaupa konu mundi* immer in ehrender Weise gebraucht wird, was nicht der Fall sein könnte, wenn an einen wirklichen Menschenhandel zu denken wäre.»

Digitized by Google

(Qvindekjønnets kaar etc. s. 156) hafva uttalat den åsigt, att i denna användning det fsv. *munder* vore liktydigt med det isl. *mundr*. Enligt Schlyter (Ordbok) skulle dessa uttryck öfversättas: bortgifta sin dotter (resp. få hustru) «med hemgift och det vid qvinnans högtidliga bortgifvande af giftomannen hållna talet.» Men intet hinder finns för återgifvandet: «få hustru med * (erläggande af) mund och med det (sedvanliga) talet» och «bortgifta sin dotter med * (erhållande) af mund och med det (sedvanliga) talet,» och att således antaga att *munder* utbetaltes af brudgummen, ej af giftomannen. Om åter detta utbetalande skedde till giftomannen (såsom fallet var med den isl. *mundr)* eller direkt till bruden (såsom det måhända skedde enligt Vgl. II. G. 1), framgår ej med visshet af dessa uttryck. För öfrigt är *mæþ mund ok mæþ mæli* en stående fras, för hvilkens ursprungliga betydelse vid Vestg.-lagens skrifvande känslan måhända försvunnit (jmf. Schlyters Ordbok s. 447.)

Genom denna förklaring af fsv. *meþ mund ok meþ mæli* kommer äfven det fsv. adj. *mundgipt*, hvilket just utmärker: «gift *meþ mund ok meþ mæli*» (Schlyter: Glossar till Vgl. och Ordbok; jmf. Vgl. I G. 7 och G. 8: 1), i harmoni med det isl. *mundi keypt*. Båda uttrycken användas för att beteckna en lagligen gift kvinna *(mundgipt kona; kona mundi keypt)*, och *munder (mundr)* har i dem båda samma

* Eller: *genom*.

Digitized by Google

betydelse: kvinna, bortgift (resp. köpt) genom brudgummens erläggande af *mund.*

Adjektivet *mundgipt* visar äfven att Ihres (Glossarium Sviogoth.) vid första påseendet för öfrigt ganska slående sammanställning af laguttrycken *gipta meþ mund ok meþ mæli* och *fa meþ mund ok meþ mæli* med Konungastyrelsens *hawa mun ok mäle tii almogans tarwa* (Scheffers uppl. s. 82) icke kan vara riktig. * På detta senare ställe är nämligen *mun* tydligen = *os*, men att tänka sig *mund* i sammansättningen *mundgipt* hafva denna betydelse är icke möjligt, i all synnerhet om det fsv. *mundgipt kona* sammanställes med det isl. *kona mundi keypt.* För öfrigt väcker äfven formen med *d: mundgipt* (men äfven *mungipt*) förvåning, om första sammansättningsleden skulle vara *munder* (nysv. *mun)* = *os.*

Det isl. *mundr* och det fsv. *munder* hafva således nästan samma betydelse, men denna är mycket speciell och har säkerligen utvecklats från en mera generell. Oxfordordbokens sammanställning af det nordiska *mundr* m. med det fht. *munt* m. (protector), nht. *(Vor)mund* synes mig vara djärf, då den betydelseutveckling, som man väl i så fall måste antaga, är underlig: från «beskyddare,» «förmyndare» till «betalning, erlagd för erhållande af förmyndare-rätt,» och sedan: «betalning, erlagd speciellt af brudgummen för erhållande af denna rätt öfver bruden.» Sanno-

* Ihre framställer detta endast såsom ett alternativt förslag till uttryckets förklaring.

Digitized by Google

likare är därför, att det isl. *mundr*, fsv. *munder*, såsom äfven af andra antagits, tidigare betydt gåfva i allmänhet, ehuru ordet senare kommit att användas om en särskild art af gåfva. I denna sin äldre betydelse förekommer *mundr* såsom sista sammansättningsled af personnamn. Munch är visserligen (Samlede Afhandlinger IV, 143) af den åsigten, att *mund* i dylik användning är = «Vern, Beskyttelse, Oldtydsk Munt», och till honom ansluter sig Aasen (Ordbog 513); men enligt min mening gör Rydqvist 2, 262 rätt i att sammanställa åtminstone sådana namn som *Asmunder*, *Guþmunder* med det här afhandlade *munder*. Ty dels ligger det i sakens natur att «gudagåfva» vida bättre än «gudavärn» egnar sig som namn för ett barn, med hvilkets födelse man gärna vill förena glada förhoppningar, och dels bestyrkes antagandet af denna betydelse kraftigt genom det fullkomligt liktydiga grekiska *Θεοδωρος*. För den äldre betydelsen «gåfva» af *mundr* tycks äfven det i norsk lagstil förekommande *mynda* («overlevere» Fritzner) tala, hvilket bildats af *mundr* som t. ex. *henda* af *hönd*, och Maurer påpekar att *höfvuð-mundr* användes liktydigt med *höfuðlausn*, *fjörlausn* (t. ex. Sturlunga saga I. s. 214. Vigfussons upplaga), äfven som att det nyare isländska rättegångsspråket använder *heiman-mundr* i betydelsen af *heimanfylgja*.

I Östgötalagen förekommer ordet *omynd*, *ormynd*, *omund*, *ömynd*, *urmynd* i betydelsen af hemföljd (= *fylgþ*). Schlyter upptager i Glossaret och Ordbo-

Digitized by Google

ken *omynd* såsom hufvudform, men vid ordets förklaring har man att utgå från formen *ormynd*. Första sammansättningsleden är prepositionen *ur*, *or* hvilken ofta möter under formen *u* med afnött *r*, och i sammansättningar kunde den så mycket snarare saknat *-r*, som i äldre svenskan första sammansättningsleden ofta icke hade hufvudakcent (jmf. ofvan).

Då det fsv. i *ormynd*, *omund* ingående substantivet är fem. och genom omljudet röjes såsom en *i*-stam, kan det vara frestande att söka sammanställa det med den fht. feminina *i* stammen *mund* (Schutz, Graff II, 813) samt med det ags. *mund* (tutela), *mundbora* och det fsax. *mund-boro* (Schutzherr). Man kunde antaga att den fsv. *i*-stammen *mynd* liksom den fht. *mund* betydt 'skydd', 'förmynderskap'. Liksom man i isländskan genom sammansättning med prep. *or-* (under formen *ör-*) bildat adj. *örvita* (eg. vettlös; out of senses), *örsauði* (sheepless), *öreigd* (eg. egendomslöshet; utter poverty) — så kunde man i fornsvenskan af *mynd* bilda *ormynd* (förmynderskapslöshet, förmynderskapsupplösning, frihet från förmynderskap). Från denna ursprungligare betydelse kunde ordet få den nära liggande 'gåfva vid förmynderskapsupplösning', 'gåfva gifven af brudens slägtingar, när genom hennes giftermål deras förmynderskap öfver henne upphörde'. Ett stöd för denna förklaring kunde man se i det fht. *âmund* «sui juris, liber, förmynderskapslös», hvilket, om det står för *armund*, *urmund* (jmf. *Graff* I, 15, II, 813),

Digitized by Google

vore ett adjektiv som till bildningssätt och betydelse stode det fsv. subst. *ormynd* nära.

En dylik tydning vore väl möjlig, men man nödgas då skilja *ormynd* ej blott från det nordiska *mundr*, *munder* utan äfven från det i Östg.-lagen mötande *viþermund*, hvilket i viss mån står som en motsättning till *ormynd*, och detta skiljande blir så mycket betänkligare, då såsom *Tamm* Om fornnordiska feminina, afledda på *-ti* och *-iþa* s. 29 påpekar, vid sidan om maskulina *i*-stammar utan omljud stundom träffas äfven en feminin biform med *i*-omljud: isl. *fundr* — fsv. *fynd*, isl. *mundr*, fsv. *munder* — *omynd*, *urmynd*, isl. *sultr* — fsv. *sylt*.

Äfven med *munder* till utgångspunkt låter betydelsen och bildningen af *ormynd* mycket väl förklara sig, och denna härledning är därför att föredraga. Liksom man af isl. *för* bildat *orför* (departure), af isl. *ferð* — *orferð* (Udgang, Udstrømmen), och särskildt af det fsv. *gæf* i Östg.-lagen förekommer sammansättningen *urgæf* (en gåfva utgörande halfva egendomen, som fadren skulle afstå åt sina söner, då en af dem gift sig, eller fadren själf ingick nytt gifte), så bildades af *munder* i dess ursprungliga bet. 'gåfva' — *ormynd* (gåfva, gifven till bruden af hennes närmaste slägtingar).

På tre ställen i Östg.-lagen förekommer *viþær mund (viþærmun)* = en gåfva af två marker som gafs af brudgummen till bruden såsom ersättning för *ormynd*, om denna uppgick till *siattungs attungær i bygdum by. ælla þriggia marka eghn i humpe ælla hapi.*

Digitized by Google

Efter mannens död tillföll *viþermund* enkan (G. 15). Äfven detta ord är att härleda från *munder* (gåfva) eller rättare från dess feminina sidoform *mund*, *mynd* och är sammansatt med *viþer** — liksom *viþergæld* (det som gifves i betalning eller byte vid köp eller skifte). Dess egentliga betydelse är således 'gengåfva', 'vederlag'. Anmärkningsvärdt är att *ormynd* alltid har omljud, under det att *viþermund* saknar det, men äfven annars förekomma omljudda och oomljudda former af feminina *i*-stammar vid sidan af hvarandra, t. ex. fsv. *skyld* och *skuld*, fsv. *tylft* och nysv. *tolft* (Tamm anf. arb. 27), och för öfrigt möter äfven af *ormynd* en gång en form utan omljud *omundina* (Östg.-lagen G. 16 pr.)

Detta fsv. *viþermund* står så väl till bildningssätt som betydelse nära det isl. *gagngjald*. Detta betecknar nämligen 'Præstation, der til Vederlag for Brugs og Frugtsretten over *heimanfylgja* ydedes Hustruen af Manden - - og hvis Størrelse stod i et aliqvot Forhold til Medgiftens Størrelse. Den tilfaldt Hustruen, dersom hon overlevede Manden.» (*Finsen* anf. arb. 249 f.) Liksom *viþermund* sammansatts af *viþer* (emot) + *mund* = gåfva (betalning), har *gagngjald* bildats af *gagn* (emot) och *gjald* (betalning).

---

* Då den fsv. partikeln *viþer-* i nysv. blifvit *veder-* (fsv. *viþerdelomaþer* — nysv. *vederdeloman*), under det att t. ex. det fornsvenska *mis-* i nysvenskan motsvaras af *mis-* (fsv. *missæmi* — nysv. *missämja*), liksom fsv. *biltogher* motsvaras af nysv. *biltog*, har det korta *i*-ljudet fått olika utveckling. Den s. 16 no-

Digitized by Google

midhvægho, midhvaghu, midhvaghonne.

I femte bandet s. 157 f. af Sv. Språkets Lagar athandlar Rydqvist detta adverbiella uttryck. Han anför flera olika former: *midhvægh mællan* (midt emellan, Med. Bibeln), *i miduaghu* (midt i), *i medhvagv*, *j midvægho* (på midten, Birgittas Uppenbarelser I), *j myduægho* och *midhvægho a* (midt på) från Birgittas Uppenbarelser I, *midhuægo* (midt emellan, Birg. Uppenb. II), *medhvagv* och *j midhvaghonne* (Birg. Uppenb. II). Dessutom förekommer en annan adverbialbildning som starkt påminner om dessa: *miþvact* (Cod. Bur.), *midhwakt* (Cod. Bildst. och Medelt. Bib.), *midh wæght* (Cod. Bildst.). Rydqvist yttrar sig med stor tvekan beträffande dessa ords härledning. Han nämner att «*midhvægh* väl kan komma från *vægher* (väg), men ock från *vagh* (våg, vigtredskap, isl. *vág)*», liksom han tror att *midhwækt* bör sammanställas med *vækt* eller *væght* (vigt). Han tänker sig att i så fall *midhvagho* «och dess variant *midhvægho*» antingen vore dativus singularis af *vagh*, eller att de vore att hänföra till en icke uppvisad nom. *midhvagha*, till hvilken äfven *midhuaghonne* skulle hänföras.

Befogade invändningar kunna göras mot denna

---

ten angifna regeln, enligt hvilken under en viss period i fornsvenskan *e* och *i* såsom ändelsevokaler växla beroende på huruvida de stå i öppen eller sluten stafvelse, har här tillämpats på rotstafvelserna. I annat sammanhang hoppas jag få tillfälle att närmare utreda denna fråga och förklara undantag från den framställda regeln.

Digitized by Google

af Rydqvist för öfrigt blott förslagsvis framställda härledning. Formen *midvægho* blir härigenom icke förklarad. Man inser nämligen ej, hvarför det långa *a*-ljudet i denna sammansättning ofta öfvergick till *æ*, då i det enkla *vagh* en dylik ljudutveckling icke påvisats. Äfven det slutande *-u* i *midhvaghu* väcker förvåning. Ty såsom ofvan har blifvit antydt, användes i medeltidssvenskan (utom i lagarne) *-u* som slutljud blott när rotstafvelsen är kort. Ett inträdande af *-o* för *-u* i *midhvægho* för *midhvæghu* kan lätt förklaras, då den öfvervägande mängden af ord hade *-o*, men man förstår icke hvarför omvändt *midhvaghu* står för *midhvâgho*. Härtill kommer att det fsv. *vagh*, isl. *vág* annars icke ingår sammansättning för bildande af adverbiella uttryck, och att dess betydelse föga lämpar sig därtill.

Enligt min mening är *midhvægho*, *midhvaghu* en sammansättning af adjektivet *miþer* och substantivet *vægher* (väg) i ack. pluralis. I isländskan böjes *vegr* icke blott såsom *a*-stam utan äfven som *u*-stam, och man har ack. pluralis *vega* och *vegu* (*Wimmer* Fornnord. Forml. s. 56); häraf förklaras det att fsv. *vægher* * jämte sin vanliga böjning i sammansättnin-

* Då i den älsta fornsvenskan nom. *vægher* behåller det slutljudande *-r* (ej *vægher*), men det ofta bortkastas i nom. sing. *sio(r)* och nom. pl. *vægha(r)*, torde detta böra förklaras däraf, att *vægher* fordom var enstafvigt (*væghr*): slutljudande *-r* kunde under den perioden bortfalla efter vokal men icke efter konsonant. Härom äfven som om levis medverkan vid konservering af *-r* under en senare period — *àndår* men *dòmàre* (ej *dommarer*) — vidare i annat sammanhang.

Digitized by Google

gen *midhvægho* har ack. *vægh*u (*vægho*). Liksom det ursprungliga *æ* i *midhvægho* stundom öfvergår till *a*: *midhvaghu*, förändras äfven annars samma ord *vægh* till *vagh*, då det utgör senare sammansättningsleden: fsv. *hinvægh* och *hinvagh* (på andra sidan om), *annanvægh* och *annanvagh* (på andra sidan). Äfven i några få andra ord förekommer en sporadisk öfvergång af *æ* till *a* framför guttural i fornsvenskan (härom vidare i annat sammanhang). *Hinvægh* och *annanvægh* visa att sammansättningar med *vægher* användas såsom adverb, och för öfrigt motsvaras den fornsvenska ackusativus plur. *midhvægho* fullkomligt af det isländska *miðja vega* (midway) *, hvilken ackusativus pluralis äfven användes adverbiellt. Norskan har ännu *midveg* (Mellemvei, Middelvei) och *midvegs* (= halvvegs) **.

Då fornsvenskan äfven använder *midhvægh*, är detta en ack. singularis liksom *hinvægh* och *annanvægh*. Bildningen *j midhvaghonne* har uppstått genom analogi-inverkan. Såsom Rydqvist V, 136 f. visar, utgå sådana adverbiella uttryck som *i förstonne*, *fyrstunne* (Upplandslagen), *på sidstonne* (Gustaf

---

* Äfven detta engelska ord har bildats på samma sätt som fsv. *midhvægho*.

** Då de med *miþer* sammansatta nysv. *midnatt*, *middag* hafva akut, är orsaken den, att de egentligen äro sammanskrifningar: fsv. *miþ nat*, *miþer dagher*. På samma sätt *målsman* af *måls man* o. s. v. Stundom har ett *s* oriktigt blifvit uppfattadt såsom genitivt *s* och därför vållat akut, t. ex. det skånska *kålfskinn*. Om dessa frågor utförligt vid annat tillfälle.

Digitized by Google

I:s Bibel) och *åt minstone* icke från svaga feminina substantiv, utan vid sidan om och under påverkan af t. ex. adverben *fyrsta*, *fyrstu* uppstod det såsom substantiv böjda *fyrstunne*. På samma sätt har man af *midhvagho* (*midhvaghu*) bildat *j midhvaghonne*. Denna bildning har särskildt intresse därför, att den visar att man vid tiden för dess uppkomst förlorat känslan af att *midhvagho* ursprungligen var en ackusativ; man uppfattade det såsom ett adverb, likställigt med *fyrsto* o. s. v.

Under det att denna härledning af *midhvaghu*, *midhvægho*, *midhvaghonne* och *midhvægh* icke torde vara tvifvelaktig, kan man vara tveksam angående förklaringen af *miþvact*, *midhvæght*. Sammanställningen med *vækt* (vigt) är icke sannolik. *Midhwakt*, *midhwæght* öfverensstämmer till betydelsen med *midhvægho*, då det t. ex. i Medelt. Bib. I, 158 heter: *I paradiis læt gudh væxa alla the frukter aff træ matte lostelik waxa, oc midhvakt i paradiis liifs træ*. Då dessutom denna bildning visar samma växling af vokalljuden *a* och *æ* som *midhvaghu*, *midhvægho*, är det ganska troligt att den äfven är att hänföra till samma ursprung. Liksom man glömt uppkomsten af pluralen *midhvagho* och därför däraf bildat *midhvaghonne*, har man uppfattat singularen *midhvægh*, **midhvagh* (jmf. *hinvægh*, *hinvagh*) som ett adverb utan att tänka på dess ursprung. Af dessa *midhvægh*, **midhvagh* kunna *midhvæght*, *midhvakt* hafva bildats genom tillfogande af *-t*. Tilläggande af *-t* till åtskilliga adverb på *-s* är vanligt (*hvaris* —

Digitized by Google

hvarist, *eljes* — *eljest*, *theslikes* — *theslikest* o. s. v., Rydqvist V, 146 ff.). Men detta förhållande är ej likställigt med tillfogande af *-t* i *midhvægh*, då den alveolara explosivan *t* i *hvaris* o. s. v. utvecklats ur den alveolara frikativan *s*. I svenska landsmål fogas däremot stundom *-t* äfven till andra adverb. Så har Fryksdalsmålet *fellt* (fel, orätt, t. ex. *ta fellt*) och *alltitt* jämte *allti* (alltid), liksom i Fårömålet finnes *dorkt* (rakt) af mnt. *dorch* och äfven *altut* (alltid). Noreen uppfattar (Fryksdalsmålets ljudlära s. 50, Fårömålets ljudlära s. 22) detta *-t* såsom tillagdt genom inverkan af de många adverben med slutande *t* (*jämt*, *sent* o. s. v.), och denna förklaring är helt visst riktig åtminstone för *fellt* och *dorkt*.* Af samma skäl kan man i fornsvenskan af *midhvægh*, *midhvagh* hafva bildat *midhvæght*, *midhvakt*. **

Mars 1881.

---

* På *alltit* (*altut*) kan särskildt adverbet *tidt* (fsv. *titt*) hafva utöfvat inflytande.

** I sin skrift Om Tyska låneord med *kt* i medeltidssvenskan, som kommit mig till handa under tryckningen af denna afhandling, förklarar *Schagerström* noten s. 50 f., fastän med tvekan, *midhwakt*, *midhwæght* på ett sätt som kommer nära det här framställda: «såsom ett oorganiskt bildadt neutrum (likasom af ett adj. **midhwægher*»), utgånget från ack. *midhwægh*, *midhwagh* (af *vægher*). Han anför äfven ett *midhwæghis* (jmf. mnt. *midweges*). *Midhwægho* uppfattar han däremot liksom Rydqvist såsom oblik kasus af ett svagt fem. *midhwægha*.

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

YB 38801

M329432

Digitized by Google

Digitized by Google